

Gustaf Hellströms vistelseorter och litterära miljöer

En kronologiskt ordnad adresslista med bilder, kartor,
textprov och kommentarer

FÖRSTA DELEN

Från 1882 till 1918

Av

Lennart Leopold

Andra utökade och omarbetade upplagan

INNEHÅLL I FÖRSTA DELEN

Kristianstad (1882–1900) sid 2

Lund (1900–03) sid 25

Stockholm (1903–06) sid 39

London (1907–10) sid 71

Paris (1911–18) sid 85

KRISTIANSTAD 1882–1900

I snörmakarromanen hanterar Kalle Lekholms farbror Anders bastuban i den dagliga vaktparaden. På bilden syns Wendes artilleriregemente paradera genom Västra Storgatan i Kristianstad. Året är 1918. (Bild: Armémuseum)

Gustaf Hellström föddes i Kristianstad den 28 augusti 1882 och bodde i föräldrahemmet fram till år 1900, då han på våren tog studenten vid läroverket i Kristianstad och inför höstterminen flyttade till Lund. Modern hade dött redan 1898.

Efter sin avklarade filosofie kandidatexamen i Lund i januari 1903 bodde han enligt universitetskatalogen åter i Kristianstad. Rätt snart flyttade han till Stockholm, även om han i kyrkboken anges som utflyttad dit först den 28 april 1905. Besök i föräldrahemmet finns belagda i brev från julen 1904 och även från julen 1905, då han stannade fram till faderns 60-årsdag den 24 januari 1906. Senare samma år skedde en mångårig brytning med fadern.

Hellström kom visserligen hem till Sverige från Amerika redan i december 1920, och han var med vid faderns 75-årsdag den 24 januari 1921. Men av allt att döma firades dagen inte i Kristianstad utan troligen hos äldste sonen Nils Hellström i Norrköping.

Ett första återbesök i Kristianstad

Hellström har i några olika texter berättat om sitt första återbesök i hemstaden. Under detta besök kände han sig först helt avskärmad från sina uppväxtminnen, skriver han, men efter en promenad på kyrkogården och efter besök på några bakgårdar dök barndomens stämningar så småningom upp igen och staden blev fullt levande för honom. Första gången han berättar detta är i texten "Vida världen och Snörmakare Lekholm" (1945):

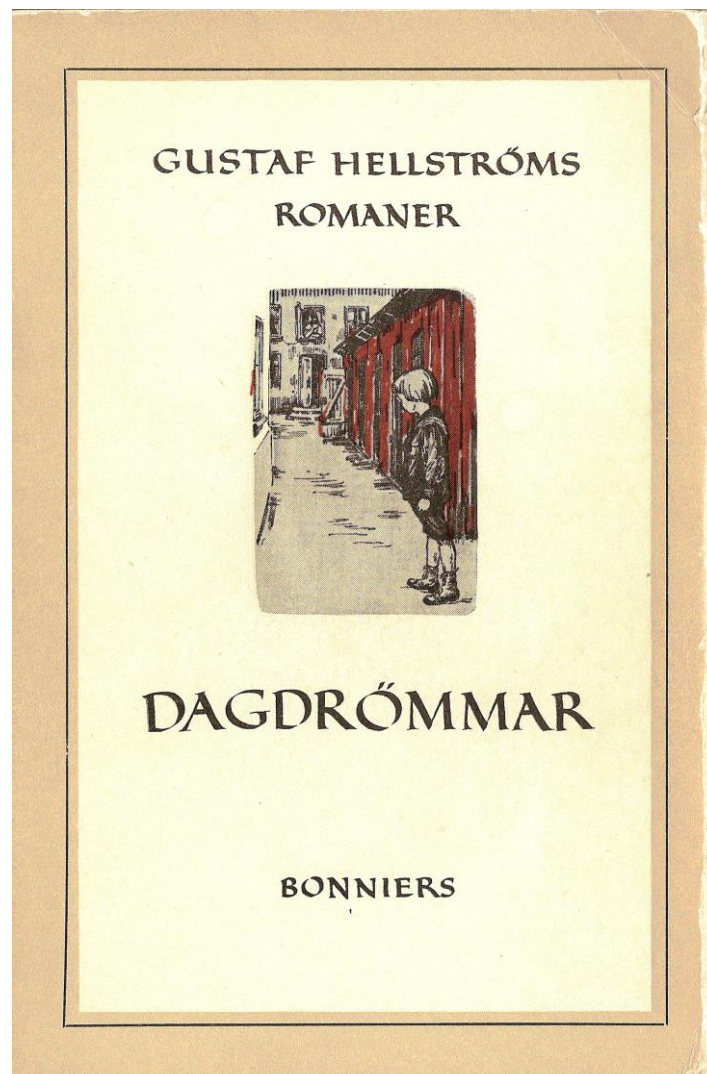
Jag tog vägen tillbaka till staden över Lasarettsgatan, där jag fötts, jag såg in på gårdar där jag lekt och härjat som pojke, Björklunds gård, [---] Pilos gård, Anderbergs gård vid Lilla Torget. Hur små och trånga de blivit! Man hade i sin fantasi under årens lopp gett dem oerhörda proportioner av segrars och nederlags slagfält, ekande av larm, glädjeskrik, gråt och svordomar. Nu hade de krympt ihop som riktigt gamla åldringar plägar göra det. Och i den tilltagande marsskymningen låg det något av dödens kyla över dem.

Men plötsligt hände något! Jag hade kommit ut ur T.H.S. Pilos gård och stod i hörnet av Lasarettsgatan och Lilla Torget. Jag blev stående en stund, då jag såg en sju åtta års pojke dyka fram ur porten till Anderbergs gård. Han grät; grät som bara en besegrad åttaåring kan gråta, en bitter och hämndlysten ilska blandad med sorg och smärta. Han kom rakt mot mig utan att ge akt på mig och jag frågade honom, hur det var fatt. Han hickade och snörvlade: "Det var den djävla Kalle som slog mig!" Jag frågade: "Vem är Kalle?" Han såg upp på mig, förvånad över min okunnighet: "Han bor där inne på gården". Jag kände den eller rättare hade en gång känt den som jag känner min egen byxficka. "Skall jag hjälpa dig?", frågade jag: "Låt oss gå och titta efter honom!" Han lyste upp: "Ja, tack", sade han. Vi gick i sällskap in på gården. Den var tom och tyst. Ingen Kalle syntes till. Vi gick ut igen. Jag fiskade upp en krona ur byxfickan och räckte honom den, på det absoluta villkoret att han inte skulle köpa någonting nyttigt för den. Han såg på kronan, från den på mig och sedan från mig åter på kronan. Ögonblicket därpå hade han vänt sig om och låg som ett rött streck längs Östra Storgatan norrut på väg till närmaste konditori.

Jag blev stående kvar och såg efter honom. Och under de närmaste sekunderna hände det mig åter något. Pojken som satte iväg till konditoriet med en slant i handen – det var ju jag själv. Och plötsligt förvandlades staden. De vilkas namn jag en timma tidigare läst på gravstenarna hade fått liv på nytt. Jag mötte dem på gatorna, längs vilka jag strövade, eller skönjde dem sittande bakom sina reflexionsspegelbeväpnade fönster. Det var som om tiden genom en trolldom flyttats trettiofem, fyrtio år tillbaka. Jag hade återfunnit min fädernestad. Den levde för min inre syn. Jag hade kommit tillbaka till kärnan och ursprunget för mitt eget liv. Jag var inte

längre en kringflackande nondescript och främling. Jag var vad jag i grunden alltid varit och vad jag med åren alltmer skulle bli, trots det att jag sällan kom att besöka staden – Kristianstadpojke. (*Personligt*, s. 25f)

Det är rimligast att tänka sig att romanen *Dagdrömmar*, som i så hög grad bygger på levande minnen från uppväxttiden i Kristianstad, skrevs fram *efter* detta besök. Och eftersom det är helt klart att Hellström arbetade med romanen i Norrköping redan under sommaren 1921, så bör detta första återbesök ha gjorts redan under första halvåret 1921. Ett belegg för detta finns faktiskt i citatet här ovan, där det ju talas om ”den tilltagande marsskymningen”. Det första besök i Kristianstad som finns *belagt i brevmaterialet* skedde annars den 26 och den 27 oktober 1921.

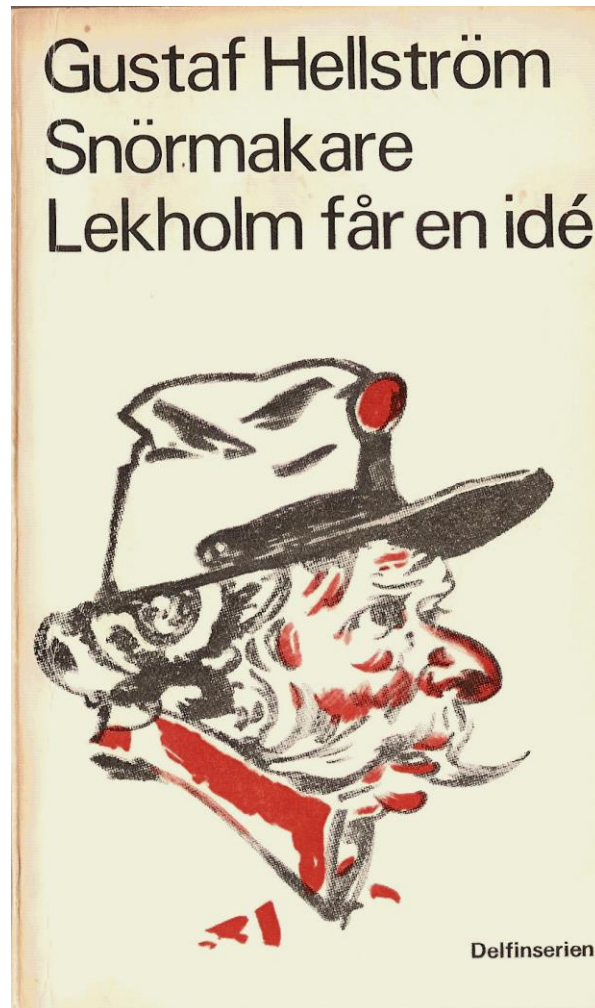

Kartornas bild av Kristianstad

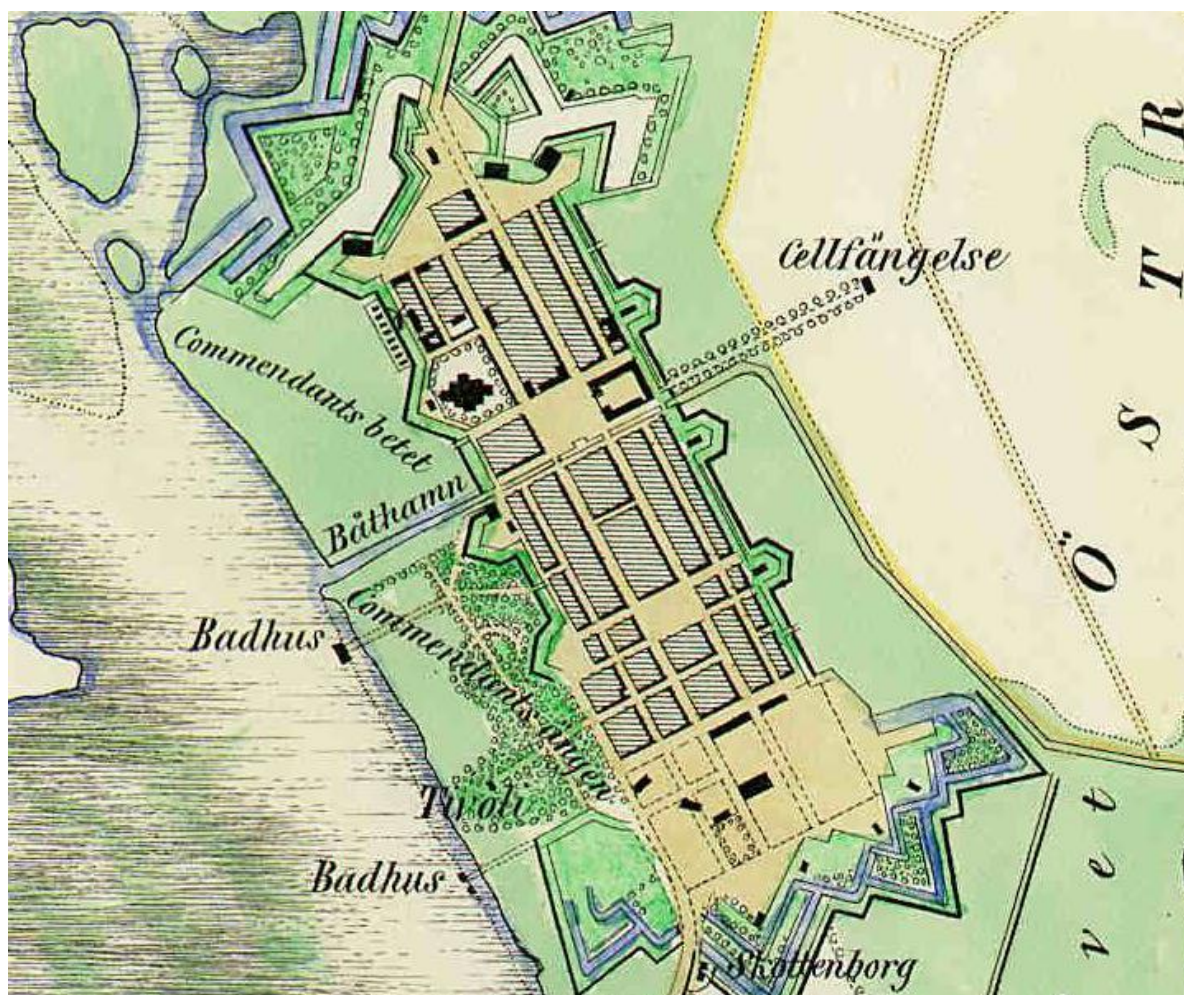
Om snörmakarens hemstad läser vi i romanen *Snörmakare Lekholm får en idé*:

Det var ingen vanlig stad, i vilken hans och hans fäders vagga stått. [---] På kunglig befallning, som en fästning och ett värn mot svenskarnas infall och härjningar i den rika danska provinsen Skåne, hade den byggts på en sank ö, omfluten av en flod, som varje år dränkte de kringliggande maderna i vatten och kom hela nejden att se ut som en sjö.

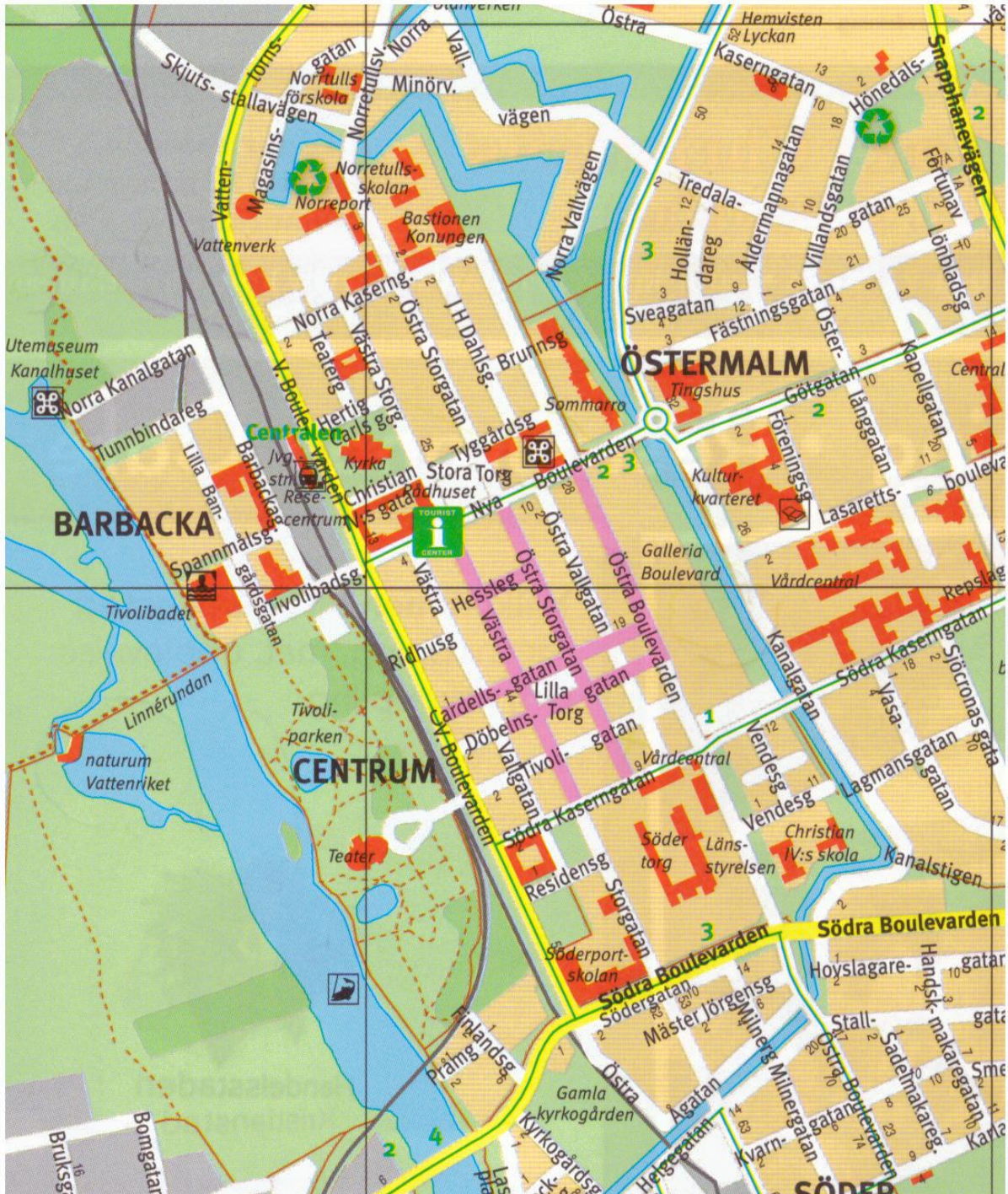
Det var ingen vacker stad och vacker hade den heller aldrig varit. En stram och militärisk rektangel med fyra snörräta gator på längden, två bredare och två smala, lika många och lika snörräta tvärgator på reglementerade avstånd korsande långgatorna, allt omgivet av en hög fästningsvall med redutter, bastioner, kanaler, kasematter och metertjocka namnchifferkrönta portar. (*Snörmakare Lekholm får en idé*, 1966, s. 25, 1 uppl 1927).

På gamla kartor ser man fortfarande de i Hellströms text omtalade befästningsverken. När vallarna revs med början 1848 bereddes plats först för den Västra och sedan också den Östra Boulevarden. Kartan här ovan upprättades 1854 och har hämtats ur boken *Gamla Christianstad*, utgiven av Föreningen Gamla Christianstad 1996.

Detalj av den föregående kartan, hämtad från hemsidan *Vilans vänner Kristianstad*.

Dagens Kristianstad. Den gamla rätlinjiga stadsplanen framträder tydligt i stadens centrum och i norr finns till och med delar av vallgravarna kvar. I kartans mittparti ser man Östra respektive Västra Boulevarden, där vallarna tidigare sträckte sig.

En stadspromenad i juletid

Hellströms alter ego Stellan Petreus besöker som student hemstaden vid juletid i ett mindre känt avsnitt, omfattande ett tjugotal sidor, som återfinns i romanen *Sex veckor i Arkadien* (1925).

Stellans far framstår i romanerna som en lite bitter officer som känner sig underskattad och vars karriär har gått i stå. Tillsammans med fadern besöker Stellan på julaftonen en av dennes kolleger, som ligger döende på lasarettet, som låg öster om den gamla staden (där ligger nu en vårdcentral). Efteråt vandrar de hem, först söderut nerför Östra Boulevarden, runt hörnet till Södra Boulevarden, förbi södra kasernområdet (sedermera Länsstyrelsen) och nuvarande Söderportgymnasiet och därefter Västra Boulevarden norrut mot kyrkan och Stora Torg:

De hade från lasarettssallén kommit ut i boulevarden och veko av åt vänster. Borta i kasernens exercishus lyste det ur de höga fönsterna. Gaskronorna började tändas till kvällens julfest för manskapet. Stellan skymtade topparna av ett par väldiga granar med Betlehemsstjärnan allra överst.
[---]

Kyrkklockorna började ringa. De hade passerat det mörka läroverkets blindade fönsterrader och svängt in på Västra boulevarden. Till vänster låg stadsparken i kallt månsken med trädstammarnas svarta skuggor på den vita snön. Ur husraderna till höger lyste det från salongernas kristallkronor och matsalarnas tunga lampor och kandelabrar.

Kyrkan strålade som på ett julkort och mörklädda människor strömmade in genom portarna som svarta bin på ett fluster.

[---]

Stellan tog vägen hem, förbi kyrkan, över Stora torget. Kapten Petréus hade de sista åren bott i en av de vita flyglarna till tyghuset. Han hade nämligen blivit tygofficer, definitivt för sin återstående tjänstetid lagts på hyllan och fått en plats, där han var skyddad från ovett av överordnade.

(*Sex veckor i Arkadien*, s. 231 och 234f).

En uppmärksam läsare noterar kanske att Hellström i citatet ovan stavar Västra Boulevarden ”Västra Bulevarden”. Att denna stavning inte är ett eget påhitt av Gustaf Hellström framgår fortfarande på vissa ännu ej utbytta gatuskyltar, exempelvis nedanstående som i skrivande stund sitter i hörnet Västra Boulevarden–Döbelnsgatan (tidigare Lasarettsgatan):

I själva verket tycks stavningen boulevard ha varit etablerad i språket, när ordet användes om svenska förhållanden. I den aktuella delen av Svenska Akademiens Ordbok (publicerad 1924) finns ingen tvekan:

Sökresultat

Sökningen på "Boulevard" gav inga svar.
Menade du:

Bulevard
Belevad
Obelevad
Bolivar
Bure-vård
Belefvad

Publicerad 1924

Lämna synpunkter

BULEVARD *bul¹ eva⁴ rd*, stundom *-var⁴ d*; ngn gg med franskt uttal (**-var** **ANDERSSON (1845)**, *Ekbohrn (1904)*); best. **-en**; pl. **-er**.

+ Ordformer

+ Etymologi

1) (†) förskansning, fästningsvall; äfv. bildl.; jfr **BÅLVERK**, sbst.² **1.** (*Engelsmännens*) public spirit .. är den kraftigaste boulevarden för desse insulairer. *HSH 7: 265 (c. 1750)*. *SP 1779*, s. 558 (*i Paris*).

2) större, med träd planterad (på vissa orter äfv. trädlös), vanl. till promenerande l. flanerande flitigt använd gata; jfr **ESPLANAD 2.** *DA 1825*, nr 240, s. 1 (*i Uppsala*). (*Han*) Flanerade upp och ned för Boulevarden. *HANSSON Res. 1: 43 (1895; om en trädlös gata i Lund)*.

S s g r (till **2**): **BULEVARD-BLAD**. = **-TIDNING**. *Annonser som söka sig väg till allmänheten genom boulevardbladens smutsiga kanaler. Kaufmann Frankr. 157 (1883)*. *SYLWAN ModPress. 71 (1906)*. –

-FLANÖR. sysslös person som flanerar på en storstads boulevarder (o. tillbringar sin mesta tid där). *QUIDING Natt 49 (1899)*. –

-SPRÄTT. jfr **-FLANÖR**. *RYDBERG 8: 221 (1871)*. –

-TIDNING. eg.: tidning som (hufvudsakligen) söker sin läsekrets bland boulevardflanörerna; tidning (vanl. veckotidning) som i kåserande form behandlar dagens samtalsämnen; ofta med klandrande bibetydelse; jfr **-BLAD**.

A f l e d n . : **BULEVARDJÄR**, m. (numera föga br.) boulevardflanör. *Kaufmann Frankr. 271 (1883)*. *SD(L) 1905*, nr 97, s. 2.

lista former moment

buktig adj.**buktigt** **bula** sbst.**bulb** sbst.**buldan** sbst.**buleblomster** **bulen** adj.**bulevard** sbst.**bulgar** sbst.**bulig** **buljon** sbst.**buljong** sbst.**bulkig** adj.**bulkigt** **bulle** sbst. 1

En hälsningsceremoni mellan högvakten och översten på Stora torg
försiggår i samma roman (*Sex veckor i Arkadien*), allt medan Stellan hoppas få brev från sin älskade Gertrud och irriterat väntar på den i hans tycke saktfärdiga brevbäraren Björklund, som stannar för att titta på soldaterna:

Nu genljöd torget av ett långt utdraget: liiiiiiivv gevääää-ä-ää---ääär Det var artilleristen, som gick på post utanför högvakten. Och det betydde att klockan var två minuter i tio och att översten visat sig i andra ändan av torget på väg till regementsexpeditionen. Vaktmanskapet störtade ut och ställde upp sig. Vakthavande löjtnanten kommenderade: Giv akt! Gevär ut! Skyyyyyldra gevärrrr! Med gravitetiska steg och med högra handen snuddande vid mösskärmen steg översten uppför trapporna till kanslihuset.

Men medan denna ceremoni utspelades framför högvakten kunde det hända att Björklund uppenbarat sig i andra ändan av torget. Först skulle han in på hotellet, sedan skulle han snedda över till tyghuset. Men i stället för att göra sin plikt blev han stående och stirrade på det uppställda manskapet, som om det varit första gången i sitt liv han åsett en dylik ceremoni. Han blev stående ända till dess den siste mannen i ledet försvunnit tillbaka in till den rödglödgade kaminen och de flottiga kortlapparna i vaktrummet. Och under tiden kliade han sig eftertänksamt och länge i stussen, lyfte undan ytterrockens sprund som om det varit en teaterridå och kliade medan hans gula kinesmustascher rörde sig upp och ned i hans grimaserande ansikte. Stellan rasade och förbannade. Händerna knöto sig i hans byxfickor. Han bet sönder svordomar mellan tänderna. Denna satans mänska som gick och bar på hans dags öde! Egentligen borde hela landets brevbärarkår rekryteras av en helt annan personal, än den, som nu antogs, av människor, som förstodo vad deras yrke betydde för allmänheten, människor, som hade en

levande uppfattning av sitt höga kall och som inte förlängde sina medmänskors pina med att stå och klia sig i stussen.

Då Björklund åter kom ut från hotellets glasdörrar och satte kursen på tyghuset, drog sig Stellan tillbaka från fönstret. Den visshet, han hela morgonen längtat sig sjuk efter, nu, i sista ögonblicket svek honom modet att skaffa sig den. Han ville inte längre följa Björklunds förehavanden, inte med egna ögon förvissa sig om, huruvida Björklund styrde rakt mot den flygel, där Stellan bodde eller gick den förbi och försvann in i expeditionsflygeln. Ännu ville han hoppas några minuter till, ännu ville han leva i denna ovisshet, som plötsligen blivit honom oändligt ljuv.

När han till sist gick ut och öppnade tamburdörren, var lådan tom. [---]
(*Sex veckor i Arkadien*, s. 244ff)

Stora Torg i Kristianstad fotograferat mot öster. Stellan Petreus tänks i citatet här ovan titta ut genom ett fönster i det högra huset. Det som kallas ”expeditionsflygeln” är det vänstra huset. (Källa: Denna och nästföljande bild har hämtats från Kristianstad kommuns hemsida under rubriken Gamla Kristianstad och Åhus.)

För den som är hemmastadd i dagens Kristianstad blir skildringen lite förvirrande, eftersom de två vita flyglar närmast torget som där förekommer för länge sedan är rivna, först den södra (till höger på bilden ovan) och senare den norra. Hellström har faktiskt själv kommenterat deras försvinnande. Han gör det i sin uppsats ”Vida världen och Snörmakare Lekholm”, där han ju berättar om

sin återkomst till staden efter många år och hur staden då föreföll honom i stort sett oförändrad – men att människorna var honom fullständigt främmande:

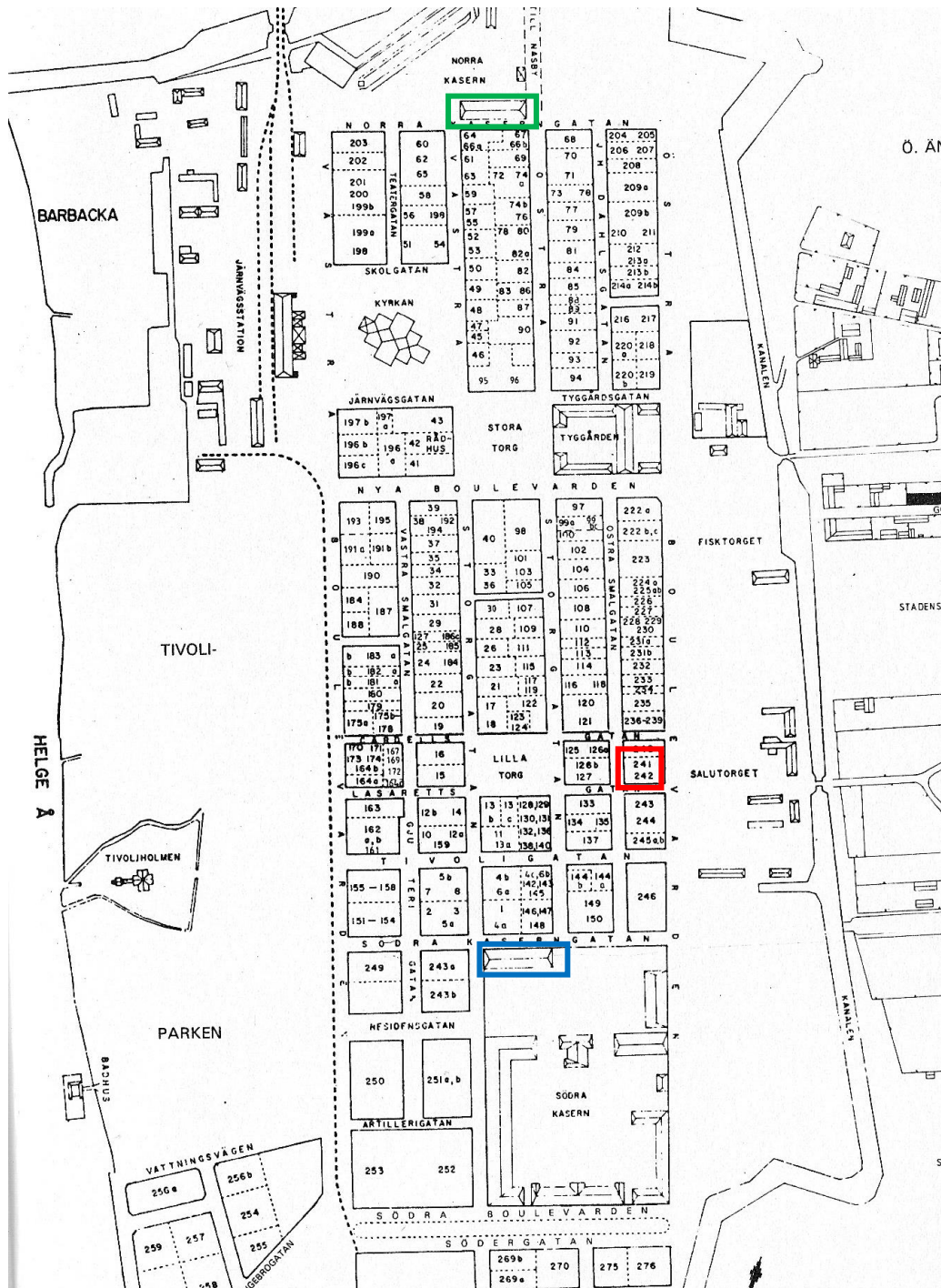
Det var som om den gamla exteriören genom ett trolleri befolkats med helt nya invånare. Stadens utseende, i varje fall dess centrala delar, hade inte förändrats nämnvärt med undantag av att två stora tegelbyggnader ersatt de två vita tvåvåningshusen framför tyghuset, och därigenom skymde ett av stadens vackraste partier. (*Personligt*, s. 23)

Tyggården 2 (tid. 1 o. 3). T.v. nr 1 och t.h. nr 3, Östra Storgatan 27A och 27B/Stora Torg, tidigast 1917.

Källa: Regionmuseet Kristianstad

Hellström-adresser i Kristianstad

På ovanstående karta har tomternas nummer skrivits ut. I det gamla Kristianstad angavs civila adresser nämligen inte med gatornas namn utan med tomtnummer.

Sålunda angavs pojarna Hellströms adress i läroverkets katalog som Kristianstad 241-242 (markeras med röd rektangel på kartan ovan) eller senare Norra kasern (grön rektangel) respektive (Gamla) Södra kasern (blå rektangel).

1882–89: Kristianstad 241–242 (Björklundska gården)

Detta är Hellström-adressen framför alla andra, men den anger faktiskt inte exakt i vilket hus familjen bodde. Det var nämligen en fastighet bestående av flera byggnader som låg i södra delen av det nuvarande Sparbankskvarteret, vars sydliga del gränsar till Östra Vallgatan, Döbelnsgatan och Östra Boulevarden.

Förlagan till "Storehus" i hörnet Östra Boulevarden–Lasarettsgatan (nuv. Döbelnsgatan), där Gustaf Hellström låter sitt alter ego, ensam barnet Stellan Petreus, bo med sin far under hela uppväxten fram till studentexamen, då han flyttar till Lund. I själva verket var Hellström född i ett annat av fastighetskomplexets hus. Hans far var heller inte officer utan underofficer – under Gustafs första åtta levnadsår en snålt avlönad sergeant. Dessutom växte Gustaf själv upp i en ganska barnrik familj. Han hade fyra syskon, varav det sista – Per Anders – dog redan under sitt första levnadsår.

Fastighetskomplexet Björklundska gården revs på 1960-talet, och i stället byggdes Kristianstads sparbanks nuvarande fastighet, här fotograferad i samma hörn som ovan, alltså Östra Boulevarden–Döbelnsgatan.

Hörnet Östra Boulevarden–Cardellsgatan (collage). ”Storehus” till vänster.

Samma hörna idag. Sparbanken fyller hela kvarteret.

För utförligare redovisningar och resonemang kring Gustaf Hellströms uppväxt i Björklundska gården hänvisas till *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 37, våren 2018: *’Jag var en underhuggare...’ Gustaf Hellströms släkt- och uppväxtförhållanden i verklighet och fiktion*, som kan laddas ned som PDF på www.gustafhellstrom.se.

Med den skönlitterära författarens rätt väljer Hellström att renodla de sociala kontrasterna i sitt uppväxtkvarter när han i *Dagdrömmar* beskriver Björklunds gård som en bild av samhället i stort. Här följer inledningen till det berömda kapitlet:

Det hus, i vilket Stellan bodde, bestod av två komplex. Det ena kallades Storehus, det andra Lillehus.

Tillsammans utgjorde de en bild av det moderna samhället.

Storehus var en rymlig, vitrappad bygglåda i tre våningar, som skulle ha tillfredsställt även de längst gående pretentioner på raka linjer och plana ytor.

I översta våningen bodde den gamle majoren, som samtidigt också var greve och hade en bror vid själva hovet. Majorens högröda ansikte pryddes av grånade mustascher utborstade likt svansarna på ekorrar vintertiden. Dessutom bar han alltid ytterst smala, vit- och svartrutiga byxor. Hans egentliga sysselsättning bestod i att med en käpp eller genom att rycka i sina yviga mustascher jaga stadens barn och hundar från stadsparkens gräsmattor och blomsterrabatter. [---]

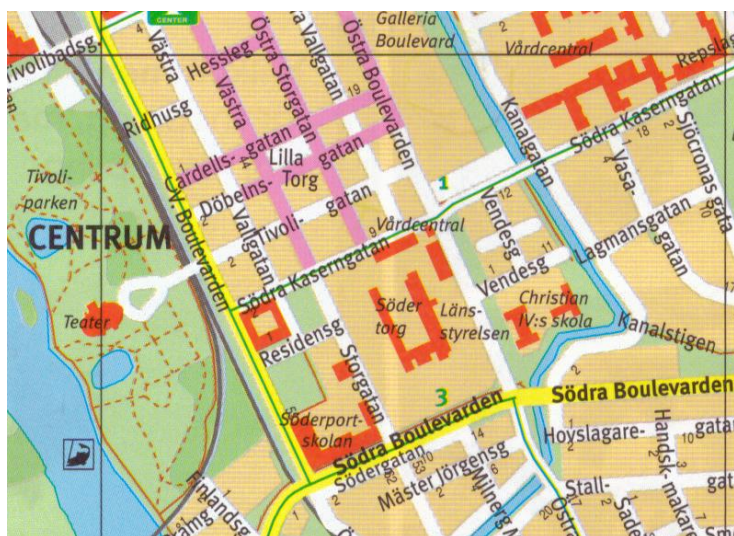
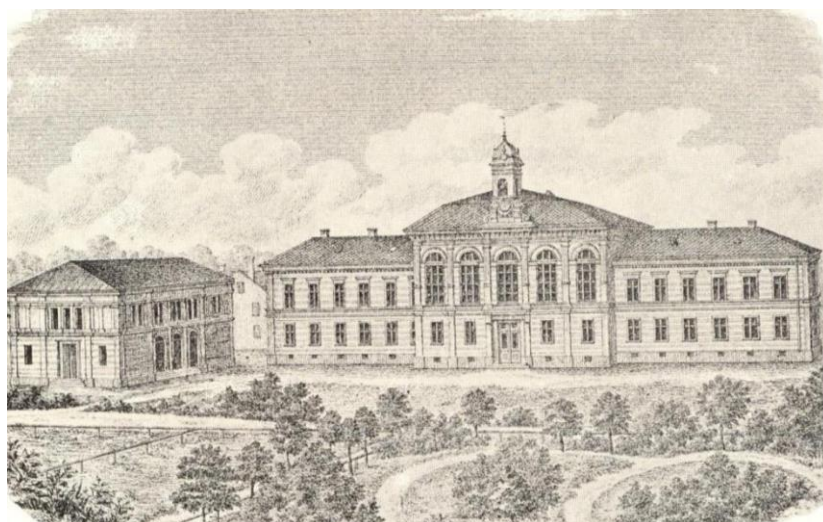
I våningen under den barn- och hundhatande majoren-greven bodde Stellans far och på nedre botten, på var sin sida om porten, två ogifta löjtnanter. Löjtnanterna voro icke alltid desamma, men hur ofta de än förändrades till utseendet hade de alla det gemensamt, att de voro ogifta 1880-talslöjtnanter.

Lillehus vette åt smalgatan. Det var en våning lägre än Storehus, med små, kvadratiske fönster, grått till färgen, eftersom det aldrig nykalkades, men med kritvita fläckar, där den avfallna rappningen lagats. I Lillehus funnos bostäder om ett rum och kök, där arbetare från den mekaniska verkstaden trängt sig samman med sina barnrika familjer. I Storehus kallades denna befolkning rabulisterna. Utan att äga någon som helst kännedom om ordets betydelse förstod Stellan likväl från urminnes tider dess innebörd. Han behövde endast se rabulistbarnen, deras trasiga och lappade kläder för att mäta klyftan, som skilde honom och dem. Ja, han behövde inte ens se dem, endast höra dem, deras skrik och klapprandet av deras trätofflor mot stenläggningen.

Miljön skildras ju framför allt i *Dagdrömmar*, men fastigheten förekommer även på ett par sidor i *Kärlek och politik* och då faktiskt under den verkliga beteckningen, "Björklundska huset". I den senare romanen talas om "gatuhuset", där de rikare bodde, och "gårdshuset", som hade mindre lägenheter och fattigare invånare (*Kärlek och politik*, s. 136f).

Sina två första skolor tillbringade Gustaf Hellström i Södra Folkskolan (ovan; nuvarande Christian IV:s gymnasium), som låg något hundratal meter söderut från Lasarettsgatan (nuv. Döbelnsgatan) längs Östra Boulevarden. Från och med tredje klass gick han på Läroverket (nedan; sedermera Söderportskolan/gymnasiet).

Vårterminen 1890: Norra kasern.¹

När Gustaf Hellströms far efter många års väntan äntligen befordrades till styckjunkare och fick sin lön fördubblad flyttade familjen till en under-officersbostad i Norra kasern. Dessa bostäder fanns på gavlarna. Huset uppfördes på 1760-talet och ligger på Norra Kaserngatans norra sida. Det används numera som magasin för läns museet. I kåseriet ”Mitt första författarskap” antyds miljön:

Vi bodde på den tiden i kasern. Utanför min vindskupa stod en gammal kastanj i knoppning. Det blåste och en gren slog gång på gång mot fönstret. Det lät som en varnande knackning mot rutan och skrämde mig. Nere på kaserngården exerceerade artilleristerna, och löjtnanten med de stora svarta mustascherna svor som vanligt rysliga eder.

Bilden nedan visar det aktuella huset som det tedde sig när det ännu användes som kasern:

¹ Adresserna har hämtats från Läroverkets katalog, som utkom varje skoltermin.

Höstterminen 1891–Vårterminen 1894: Södra Kasern

Av okänd anledning flyttar familjen Hellström ganska snart till en bostad i vad som snart kom att kallas *Gamla Södra Kasern*, eftersom en kompletterande kasernbyggnad byggdes på den lediga tomtmarken strax öster om den gamla. Den var klar 1897. Liksom i Norra Kasern var underofficersbostäderna förlagda till gavlarna. Att byggnaden har en lite ovanlig arkitektonisk lösning framgår av nedanstående bild. Gavlarna är nämligen byggda i tre våningar, medan byggnaden i övrigt endast har två våningar. Huset har också en vind och en rymlig källarvåning.

Gamla Södra kasern i våra dagar. Foto: Lennart Leopold

Hellström ger en kort men levande glimt av kasernmiljöerna i texten ”Främling i fädernestad”:

Det vore en överdrift att säga att jag föddes i en kasern. Men under en mycket stor del av min skoltid hade min familj, på grund av min fars tjänsteställning, sin bostad inom kasernområdet. Kasernlivet satte sin prägel på min vardagliga tillvaro: ljudet av trumpetsignaler, kommandoord, sabelskrummel och hästramp fyllde luften; lukten av blanksvärta, hästgödsel och ärter och fläsk var ständiga beståndsdelar i den. Den dagliga kontakten med det strängt reglementerade militärlivet ingav mig till en början ingen motvilja, lika litet som den entusiasmerade mig. De värvade, ”bassarna”, som man trängdes med i kasernens trappor, var hyggliga och artiga karlar – Gud nåde dem annars – och uttrycken för råhet i ord och handling eller dryckenskap förekom mera sällan bland dem än vad jag senare upplevat ute i det civila livet. Disciplinen var hård, och rötäggen hölls i tukt och herrans förmaning. (*Personligt*, s. 35)

Det är intressant att Hellström, när han senare verkade som *Dagens Nyheters* utrikeskorrespondent i Frankrike, kom att söka sig till en liten stad som också den hade utpräglad militära inslag i vardagslivet. (Se Senlis, augusti 1912, här nedan.)

Vårterminen 1895–Vårterminen 1897: Kristianstad 241–242

För ett par år är familjen åter tillbaka i Björklundska gården. Det är först nu som man bor i motsvarigheten till *Dagdrömmars* ”Storehus”.

Vårterminen 1898: Norra Kasern

Så bor man åter i Norra kasern. Modern lever inte längre och Gustafs bröder Nils och sannolikt också Malte bor inte hemma mer.

Läroverkets kataloger för Höstterminen 1898–Höstterminen 1900 saknas tyvärr i Landsarkivet, men troligtvis bor man kvar i Norra Kasern ännu när Gustaf avlägger sin studentexamen vårterminen 1900.

1 mars 1901 – faderns adress: Kvarngatan 2 A–C. (Fastighetsnummer: 316)

Denna fastighet låg på Söder, i hörnet Västra Storgatan och Kvarngatan (se blått kryss på kartan på nästa sida). Kvarteret heter Göken. Huset står inte kvar. Fadern var efter pensioneringen från regementet kamrer på gasverket. Det låg ytterligare en bit söderut, vilket namnet Gasverksgatan fortfarande vittnar om.

Barnen Gustaf och Thilda är i de civila kyrkböckerna (Heliga Trefaldighets församling) skrivna på samma adresser som fadern, men Gustaf är numera lundastudent och bor merendels i Lund under terminerna (se nedan under LUND).

1903 – faderns adress: Kristianstad 241–242 (Björklundska gården)

Man är ännu en gång tillbaka i Gustaf Hellströms födelsekvarter. Fadern är skriven här fram till 1910.

Sonen Gustaf är alltså fortfarande skriven på faderns adresser, men sannolikt har han bott i Stockholm huvudparten av tiden sedan 1903 eller åtminstone 1904. Men det är faktiskt först den 28 april 1905 som Gustaf i församlingsboken anges som utflyttad till Stockholm. Den nya församlingen uppges vara Storkyrkoförsamlingen.

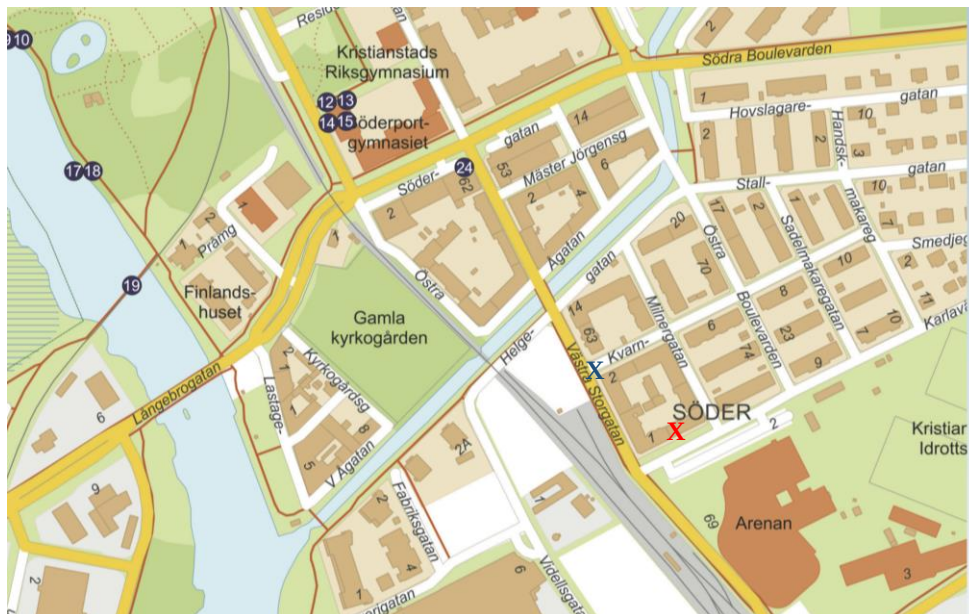
På liknande sätt anges dottern Thilda i församlingsboken först den 30 november 1908 som utflyttad till Engelbrekts församling i Stockholm, men sannolikt har hon bott i staden redan dessförinnan, med tanke på att hon under den tiden utbildade sig till sjuksköterska på Sofiahemmet.

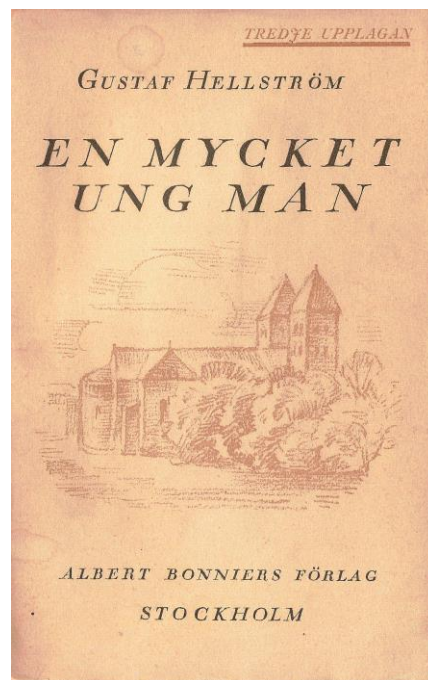
1910–25 – faderns adress: Karlavägen 3. Fastighetsnummer: 307

Även detta hus ligger i kvarteret Göken på Söder, men på motsatta (södra) sidan jämfört med Kvarngatan 2 A-C. Hit flyttar fadern ensam enligt kyrkoboken.

Året är 1910. Det torde vara samma hus som ännu står kvar på denna adress (se bilden; adressen är markerad med ett rött kryss på kartan nedan).

Fadern är skriven på denna adress fram till sin död den 27 oktober 1925. Det är alltså hit Gustaf kommer 1921, när han åter besöker staden efter alla år i utlandet.

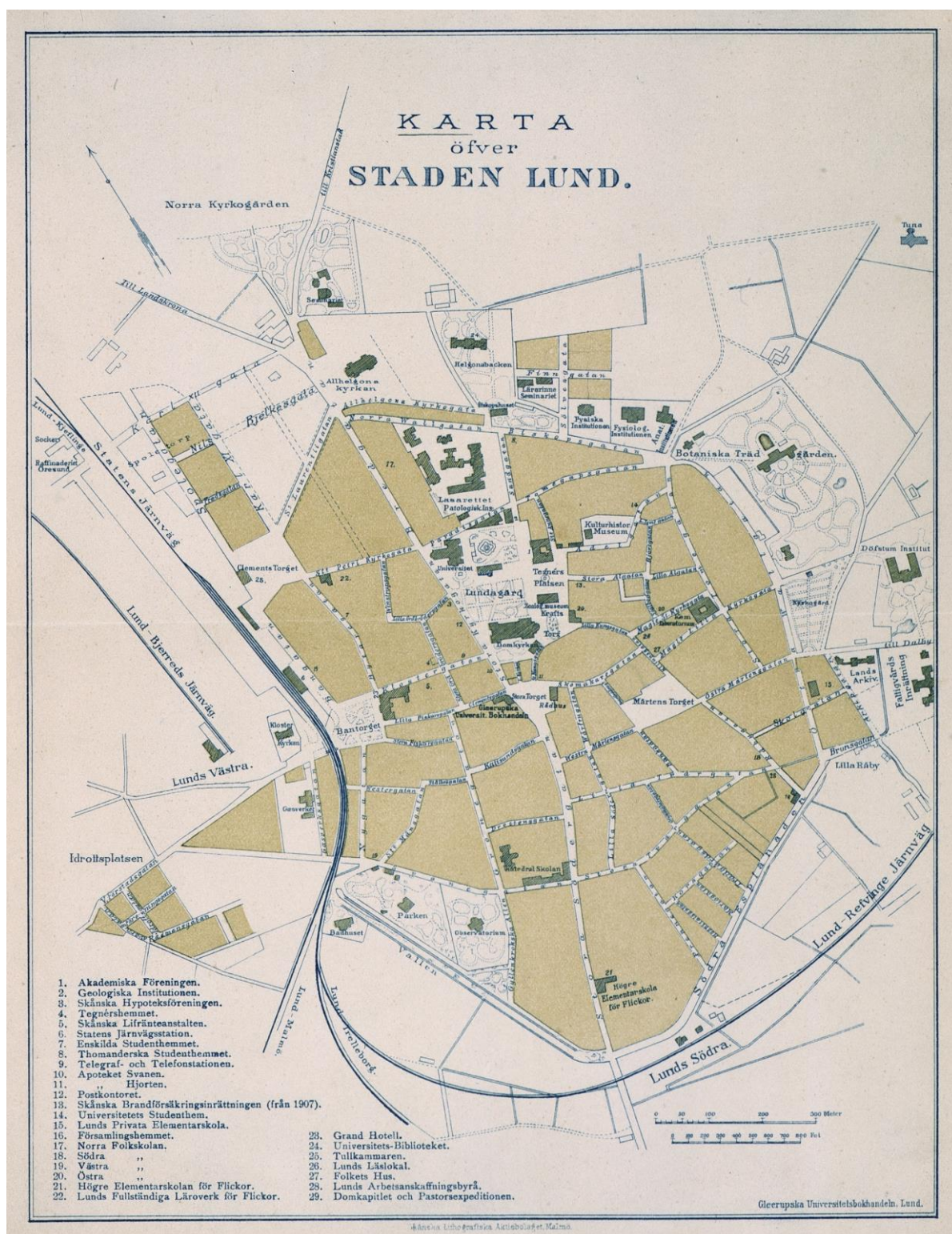
LUND (1900–1903)

Efter sin studentexamen våren 1900 läste Gustaf Hellström i Lund, där han efter fem terminer tog en filosofie kandidat-examen. Under denna tid drogs han in i kretsen kring den radikale och skandalomsusade botanikdocenten Bengt Lidforss, den man som enligt Hellströms egen utsaga varit den som betytt mest för honom genom livet. Exempelvis är det tydligt att utrikeskorrespondenten Hellström går i Lidforss fotspår i sina reportage från London och Paris. Det blir ofta första klassens socialreportage, och man tvekar inte som läsare om att sympatierna finns hos den lilla människan i all hennes utsatthet.

Adresserna under Lundaåren framgår av Lunds universitetskatalog, som utkom en gång per termin. Dock var Hellström enligt tidens sed fortfarande skriven i föräldrahemmet i Kristianstad.

I skönlitterär form skildras tiden i Lund främst i Stellan Petreus-romanerna *En mycket ung man* (1923) och *Sex veckor i Arkadien* (1925). Men också den sista delen, *I morgon är en skälm* (1952), har sidor därifrån, liksom romanen *Polismästaren och riddaren Carl Heribert Malmros* (1931).

För en längre redovisning och diskussion kring Hellströms skildring av de tidiga Lundaåren i *En mycket ung man* hänvisas till min uppsats *Urspårad lundabohem eller missförstått geni? Kring Gustaf Hellströms bild av Bengt Lidforss* i skriften *Gustaf Hellström* (1999), utgiven av Kristianstads stadsbibliotek.

Karta över Lund, upprättad ca 1907. (Att jämföra med detaljkartor här nedan.)
(hämtad från <http://kartor.lund.se/wiki/lundanamn/index.php/Kartor>)

Man kan notera att Hellström återvände till Lund i samband med att han skrev den tredje romanen om Stellan Petreus, *Sex veckor i Arkadien*. Våren 1924 har han hyrt in sig på Spolegatan 4. Se vidare under detta år i Andra avdelningen!

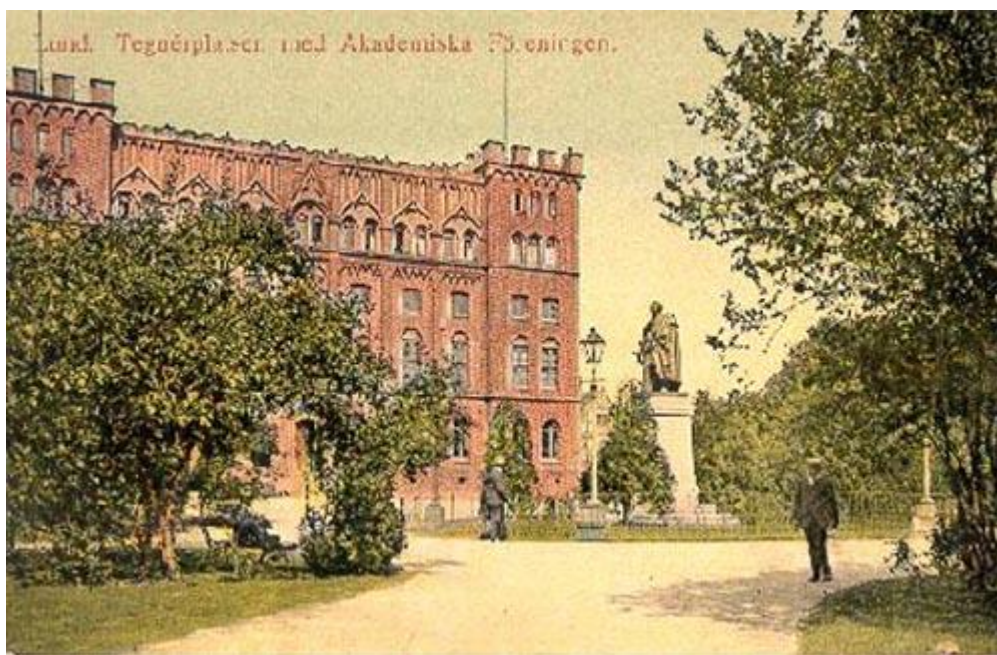
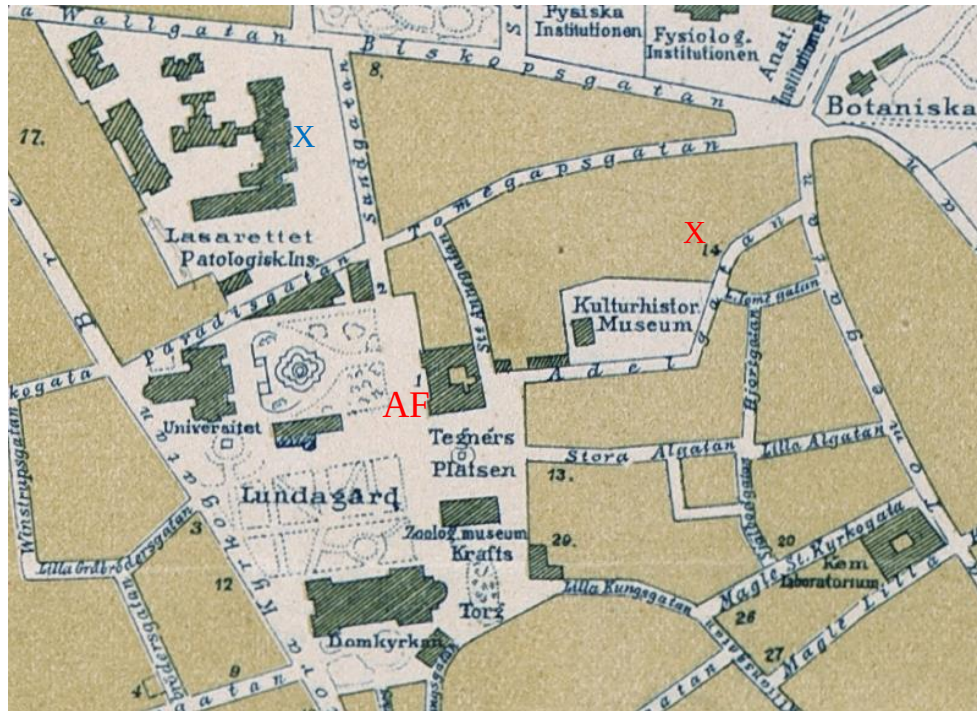
Adresser under Hellströms Lundatid

HT 1900: Universitetets studenthem på Adelgatan 7 (nu Adelgatan 3).

Bild hämtad från släkten Weibulls hemsida

Huset var studenthem åren 1895–1914 (grundat av prof. Martin Weibull). Sedan var det privatbostad, men numera har kulturhistoriska museet (Kulturen) kontor där.

För att komma från centrala staden till studenthemmet på Adelgatan (rött kryss) måste man passera Tegnérsplassen och Akademiska Föreningen (markerad AF på kartan). I det högra (sydöstra) tornet på bilden bodde den mångomtalade Bengt Lidforss under Hellströms Lundatid. I Petreus-romanerna omtalas denne omväxlande som BL eller Geniet.

18 december 1900: Ett extra rum på Lunds lasarett

Nyligen fyllda 18 år drabbas Gustaf i december av syfilis, en sjukdom som inte helt kunde botas, även om patienten långa perioder mellan utbrotten kunde vara helt symptomfri och leva ett normalt liv. I Hellströms fall skulle sjukdomen göra sig påmind åren 1905 och 1911. Om även andra sjukdomsperioder på något sätt hade med syfilisen att göra får man låta vara osagt.

Det är i två brev till skolkamraten Fredrik Böök som sjukdomen avslöjas.² Det andra brevet börjar:

Lund den 21/12 1900

Käre Broder Fredrik! Tyvärr och sorgligt nog måste jag tillbringa julen här på lasarettet. Jag hade förut trott, att jag skulle kunna fått resa hem öfver själfva juldagarna; men doktorerna ha afrådt mig, då blåsan åter skulle kunna svullna upp. Jag får alltså tillbringa julen ensam på ett extra rum utan att ens en gång få stiga upp ur sängen. Trefligt eller hur.

[---]

Byggnaderna tillhörande Lunds lasarett på Hellströms tid används numera som undervisningslokaler för Universitetet. Bilden visar den s.k. Gamla kirurgen, byggd 1867-68 (fasaden mot Sandgatan). Blått kryss på kartan på föregående sida.

² Dessa två brev är de första brev från Gustaf Hellström som undertecknad över huvud taget känner till. Samtliga kända brev från Hellström till Fredrik Böök redovisas och kommenteras i *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 17–18: *Käre Broder Fredrik! Hellströms vänskap till Böök i ny belysning*, som kan laddas ned som pdf från Sällskapets hemsida.

De två första terminerna bodde Hellström alltså enligt universitetskatalogen på ett av universitetets fåtaliga studenthem. Miljön skildras i Petreusromanen *En mycket ung man* (1923).

Gustafs äldste bror, den lyckade brodern Nils, bodde där redan men blev färdig medicine licentiat och flyttade ut under denna tid. Efter första terminen flyttade den ovan nämnde skolkamraten och konkurrenten Fredrik Christofferson (Böök) in i studenthemmet. Han var ett år yngre än Hellström men hade före jul tagit studenten i Lund som privatist.

Det finns uppgifter som tyder på att Gustaf Hellström fick lämna studenthemmet i all hast. Detta händer också Stellan Petreus i *En mycket ung man*.

1901: Vestergatan 13 (nuvarande Västergatan)

Huset byggdes 1895. Vindskuporna tillkom 1939. (Källa: http://bevaringsprogram.lund.se/wiki/bevaringsprogram/index.php/Sankt_M%C3%A5ns_3)

Västergatan 13 (rött kryss)

VT 1902: Eka Fridhem

Bakom denna kryptiska adress rymdes en ny värld i Hellströms liv. Eka gård är nämligen en liten herrgård på Kristianstadsslätten mellan Önnestad och Vinslöv. Halvannan kilometer bort låg den numera nedlagda järnvägsstationen, som före 1938 benämndes Fridhem men därefter Göinge Fridhem, för att inte sammanblandas med andra. Persontrafiken lades ned 1976.

På Hellströms tid ägdes Eka av löjtnant Hans August Dyrssen och dennes hustru Anna Maria Gustafva. De hade två barn så sannolikt hade Hellström helt enkelt tagit anställning som informator.

Eka gård, Fridhem. Bild hittad på *Gamla Vykort Forum* (beskuren)

Interiör från Eka gård utanför Kristianstad.
(Bild hämtad för några år sedan, och då från adressen <http://www.stugsidan.se>)

Där presenterades herrgården på följande sätt:

Magnifik herrgård Uthyres i Kristianstad, Skåne

Boyta: 350 m²

Antal rum: 8

Antal bäddar: 8

Beskrivning

Stilfull herrgårdsbyggnad uthyres i sin helhet veckovis. Corps de logiet är högt beläget och omgivet av en park med bok och ek. Vackra sällskapsrum med takmålningar och biljardbord. Fyra unikt inredda sovrum. 1,5 mil från Kristianstad. Närhet till golfbanor.

Att den unge Gustaf Hellström för en tid hade varit bosatt på en herrgård bör vara förklaringen till att han så väl kunde fånga denna speciella miljö och dess stämningar i sin första roman, *När mannen vaknar* (1905), som helt utspelar sig i herrgårdsmiljö. Stämningarna har något av Tjechov över sig. Samtiden tänkte också på dansken Herman Bang.³

När mannen vaknar skildrar ett sommarsvärmeri mellan uppsalastudenten Reinhold Hirn, som är en mycket ung man, och en vacker och ännu ungdomligt charmerande friherrinna. Han dyrkar henne som en gudinna men också alltmer som en verklig kvinna. Hon är en del år äldre än ynglingen men dras ändå till honom. Hon är ofta drömmande romantisk och brukar be honom att läsa dikter för henne om kvällarna innan skymningen tätar.

Det antyds att friherrinnan saknar det barn som makarna aldrig har fått, och själv vill hon tro att hon i unge herr Hirn ser den son hon inte fick. Men hennes känslor gentemot den unge mannen är uppenbart ambivalenta, och hennes smekningar uppmuntrar honom till närmanden som ibland skrämmer henne en smula.

Det mest dramatiska som sker i *När mannen vaknar* är att maken, kammarherren, upptäcker ett kyssmärke på hustruns hals.⁴ Romanen fick kritik för att det händer för lite i den, men ändå kan en mindre otålig läsare möjligen finna att det under ytan händer en hel del i detta skira och till synes stillsamma triangeldrama. Också tystnaden kan tala, som bekant.

Här ett smakprov ett åttiototal sidor in i *När mannen vaknar*. Unge herr Hirn har kommit till herrgården över sommaren för att katalogisera kammarherrens böcker, men tiden förspills i drömmerier:

Reinhold Hirn promenerade en stund orkeslöst omkring i rummen.
Han stannade vid ett bord inne i biblioteket, där böckerna, som han skulle katalogisera, lågo uppstaplade. Han blef stående och såg ut, med händerna slappt åt sidorna. Först efter en stund beslöt han sig för att arbeta bort en timme.

— — —

³ För utförligare redovisning och resonemang, se *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 9, *Kärlek och politik samt Hellströms första roman*, som kan laddas ned som PDF från www.gustafhellstrom.se.

⁴ Se artikeln ”Hur förklara kyssmärket på den älskades hals i *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 10, *Dandy, kyssmärke och Maria von Platen*, som kan laddas ned som PDF från www.gustafhellstrom.se.

Är kammarherrn inte här – – – ?

Det var friherrinnan, som kom in och såg sig omkring i rummet.

Han rätade upp sig och slog böckerna samman:

– Nej – – – nej – – – han har inte varit här, sade han än en gång och gick till fönstret.

Det stod öppet och vinden, som låg på från ekonomibyggnaderna, fyllde rummet med en söt och frän doft af våt lera och stallukt.

Genom en uthuggning i parken skymtade en bit af landsvägen med vattenpussar här och där, som stycken af en sönderslagen spegel återgifvande himlens lätta, trinda, bomullshvita moln.

Solen, som ibland gömt sig bakom dem, delade landskapets sädesfält och klöfvervallar i ljus och skuggor som färgerna på en karta i en statistisk jordbruksatlas.

Svalorna ströko längs marken. Endast när solen stack fram, höjde de med stora bågar i luften, under det sparfvarna ruggade sina fjädrar kring vattentunnorna, som runnit öfver.

I paddocen inne i parken stodo några ungföl i en klunga och beto hvarandra sömnigt och kelande i hasorna. När de hörde en gnäggning borta från stallarna, lyfte de långsamt på hufvudena och klippte ett par slag med öronen.

Högt uppe i toppen på en gammal ek, som aldrig ville grönska, satt en skata lättjefull och tjufaktig, granskande trakten, och långt ute från en af åkrarna hördes gläfsset af en hund, som spårat något vildt, han följde.

Trädens stammar blänkte som metall efter regnet.

Hon stod framme vid bordet, som han nyss lämnat, och plockade bland böckerna. Hon öppnade och slog igen pärmarna, såg förströdt på illustrationerna, vände bladen och läste bokryggarnas titlar.

– Har han inte varit här – – –

Hon stod just och höll en bokrygg upp framför ögonen.

Han vände sig om mot henne och sade lågt:

– Nej, – – – och efter en paus: hvad här är vackert.

– Ja, det är vackert. Men hennes svar lät tanklöst, och det låg något i rösten som förrådde, att allt detta hade hon sett så ofta att det upphört verka på henne.

Men han fortsatte:

– Det är nästan som om jag vuxit fast med landskapet.

Men under det han sade detta, stod han och såg på henne oafbrutet.

Hon var ridklädd nu, med en låg, engelsk herrhatt öfver det gula burret.

Lifvet smet stramt åt figuren, och nere på ena stöfvelklacken lyste det till i en nickelsporre. När hon stod så, kom han att tänka på Frödings Torborg, och han hade det uppe på tungan gång på gång för att säga det.

Så lade hon en af böckerna vårdslöst åt sidan och gick fram med långsamma steg:

– Ja, jag måste tala ett par ord med er.

Hon såg sig en stund villrådig omkring:

– Men jag vet knappast om jag kan det här.

Han hade ryggat tillbaka för hennes röst, han stod stödd mot
fönsterkarmen och såg ned. Hans kinder voro hvita.

– Åja, det gör för resten detsamma, det är snart sagdt, det jag har att
säga. Jo, – – – ni måste lofva mig en sak, att inte sitta och se på mig som ni
gör och som ni gjorde nu senast vid frukosten. Ni förstår att det måste
besvara mig, och min man har också sett det.

Hon stod stel och rak och hon var dam i hvarje tum.

Men han svarade ej.

Det kom något otåligt, nästan hårdt i hennes röst:

– Ja, det måste ni väl själf ha märkt!

Men han stod stum. Det hade kommit så hastigt, han stod ännu och
tuggade på samma ord: Torborg – – – Torborg. Och han kände hennes ord
som piskrapp, han böjde sig under. Det gick rundt i hans hjärna och det
susade för hans öron.

(När mannen vaknar, s. 80-84)

Höstterminen 1902: Nygatan 24

Nygatan 24 ligger strax innan Stadsparken (rött kryss). Bilden ovan är hämtad från Google streetview

Vårterminen 1903: Kristianstad

Gustaf Hellström tog ut sin fil. kand-examen i februari 1903. I universitetskatalogen för vårterminen 1903 anges hans adress som ”Kristianstad”. Som framgått tidigare är Gustaf mantalsskriven på faderns adress i Kristianstad fram till våren 1905.

STOCKHOLM – första perioden (1903/1904–januari 1907)

De allt eländigare Stockholmsåren skildrades 30 år senare i den mycket uppskattade boken *Det var en tjugande idyll* (1938), som blev den fjärde Stellan Petreus-romanen.⁵ När romanen skrevs var Hellström åter bosatt i Stockholm. Av infogade tidsmarkörer att döma tänks handlingen utspela sig år 1907 – Oscar Levertin är död, Strindbergs skandalomsusade *Svarta fanor* har kommit ut och Hjalmar Söderberg har flyttat till Köpenhamn.

I romanens början har Stellan fortfarande god ekonomi, eftersom han får ekonomiskt stöd av en rik släkting. Han sitter en del på Kungliga Biblioteket för sina forskarstudier i Litteraturhistoria, men det vill inte riktigt bli något allvar med studierna. I stället söker han på stadens gator verklighetsstoff för sina skönlitterära försök. Han har en vag tanke att han i Stockholm ska finna ”en omedelbarare kontakt med livet” än i Lund Men så småningom blir han

⁵ Några utdrag ur de positiva recensionerna kan läsas på s. 5 i *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 35, *När bekräftelsen kom. Gustaf Hellström och året 1942*, som kan laddas ned som PDF från www.gustafhellstrom.se.

besviken. Kanske kan det ha sitt intresse att följa den trettio år äldre Hellströms funderingar kring ungdomsåren i Stockholm, även om det denna gång blir ett flera sidor långt avsnitt:

Det vill säga... Desillusionen kom inte medsamma. Det hade börjat ganska lovande. Efter sex år i en universitetsstad, där ens göranden och låtanden, ens åsikter och förvärvade egenheter hunnit bli lika skyddade från insyn som guldfiskens liv i ett akvarium, längtade han efter ensamheten i en stor stad, där han var så gott som fullständigt okänd. Han hade visserligen kusinerna Eskil och Albert, men det dröjde länge innan han sökte upp dem. Alltemellanåt stötte han på krogar och trottoarer på någon före detta lundensare; jurister, som ämnade göra karriär, medicine kandidater, som gjorde tjänstgöringarna. Men han höll sig mest för sig själv. Och njöt av det. Liksom man inte reser utomlands för att umgås med landsmän hade han inte flyttat till Stockholm för att hålla samman med skåningar.

Sevärdheterna kände han förut, från Riddarholmskyrkan till Panoptikon. I stället roade det honom att under lediga stunder ströva omkring på gatorna och ”studera mänskorna”, söka gissa sig till deras yrken och öden, följa efter någon, som av någon anledning väckt hans intresse, för att se vart de ämnade sig och i vad ärende de var ute och sedan spinna vidare på den trådända de lämnat honom – detta stillsamma tidsfördriv, som de flesta främlingar hänge sig åt, innan de hunnit bli en smula acklimatiserade.

Men till acklimatiseringen hade han inte hunnit, inte ens efter över ett år. Han hade visserligen för länge sen upphört att ”studera mänskorna” eller fantisera över deras öden och äventyr. Men han kände sig fortfarande som turist. Och som turist kunde han inte heller taga staden riktigt på allvar. Han hade inga rötter i dess förflutna som infödingen, inga intressen i dess framtid som den inflyttade, som beslutat att bita sig fast och göra karriär. Dess innersta väsen kunde han inte gripa, såsom han tyckt sig kunna göra det med Köpenhamns. Och vad han fattade av Stockholms väsen väckte ingen genklang inom honom. Såvitt han kunde finna ägde Sveriges huvudstad verkligen ett drag av den äventyrlighet, som salig biskop Flensburg – eller var det Faxe? – upptäckt redan i det språk som talades av dess urinvånare.

Han hade alltså förblivit turist. Och man kan inte vara på samma gång bofast och känna sig rotlös utan att vantrivas.

Felet var kanske inte uteslutande hans. Han hade en känsla av att det fanns någonting oäkta i Stockholms väsen, som inte stämde överens med fakta. Det låg till exempel över den en ständig stämning av ferie och sommarsemester. Till och med den bistraste februaridag hade en prägel av infrusen sommar. De vita skärgårdsbåtarna utanför Grand och längs Nybrokajen, mäsarnas svepande slag över Norrströms dansande isflak,

metarna, som under allmänhetens djupa andakt stod och hängde med sina spön över stenbarriären vid Strömgatan eller över broräcket vid Järnvägsbron, mitt i hjärtat av staden – allt förde tanken till sommarnöjet. Stockholm en vinterdag var en sommardag som gått i ide.

Kanske var det denna eviga sommarstämning som gått stockholmarens i blodet. Och förmodligen var det den som hos utbölingen framkallade just känslan av äventyrlighet. När arbetade egentligen dessa herrar, för vilka frukosten behagligt gled över i eftermiddagsgroggarna och dessa i sin ordning naturligt flöt över i middagssnapsen? Hur sköttes Kungl. Majestäts och Rikets administrations- och ämbetsåligganden av alla dessa unga herrar i verken, som tycktes tillbringa arbetstiden med att ambulera från det ena kansliet till det andra för att, endast genom att visa sig någon timma, bli berättigade att lyfta gratifikationer? Hur skulle det i farans stund gå med Rikets krigsmakt till lands och vatten under befäl av en officerskår, vars synliga utbildning tycktes förlagd till Hasselbacken, Blanchs och Berns diplomatläktare och som dessutom var ett ständigt föremål för skämttidningarnas hån och de värnpliktigas och menigas olust? Och hur gick det med affärerna för alla dessa grosshandlare, vilkas huvudsakliga kontorsgöromål föreföll att bestå i att då och då lämna laget kring stambordet på kaféet för att gå ut i telefonkiosken och fråga: ”Har de vari någe?”

En betänksam skåning kunde knappast undgå att, omärkligt, för att inte göra sig skyldig till majestätsbrott, skaka på huvudet inför åsynen av alla dessa rödbrusiga herrar, som varje kväll fyllde de slagfältsrökiga större eller mindre guldkrogarna med sin eloquentia corporis och, senare på natten, eloquentia spiritus. Man måste noga hålla det övriga Sveriges insats i sikte för att inte vid anblicken av dessa mogna och i många fall gifta mäns leben und leben lassen förtvivla över stadens och rikets framtid. Eller var livsproblemen, till och med från deras rent materiella sida, så lätta att knäcka från Stockholms horisont? Eller bestod den stockholmska aristokratin och bourgeoisin uteslutande av rentierer? Det var långt mellan Skåne och Stockholm, men det var, framför allt, oändligt mycket längre mellan Stockholm och Köpenhamn med dess gemytliga idoghet i en myrstack, där man bakom godmodigheten och skämtet inte hade svårt att spåra det småborgerliga allvaret. Även den, som aldrig brutit bygd, aldrig svängt en yxa i skogen, aldrig satt en plogbill i jorden, kunde mycket väl fatta den misstro, med vilken den svenska bonden betraktade kulturen sådan den blomstrade i denna eviga sommarnöjes- och festprissestämning. Ute i landet kallades Stockholm den sköna synderskan. Det vore kanske rättare att kalla det en festlig idyll.

Ty det egendomliga med denna stad var, hur den med sina över trehundra tusen invånare, sina stenöknar på Norrmalm, Kungsholmen, Söder, Östermalm och den nybyggda Vasastan, sina affärsgator och

fabriker ännu klamrade sig fast vid idyllen. I egenskap av blivande litteraturhistoriker förmodade Petreus, att det var den gustavianska eran som ännu envist levde kvar. Stockholm hade två grundläggare. Den ene var Birger Jarl. Den andre var Bellman. Riddarholmskyrkan var inte Stockholms nationalhelgedom. Det var Djurgården. Det var som om staden byggts i skuggan av dess ekar, liksom somliga mycket gamla städer byggts i skuggan av en katedral. Den gustavianska Källaren hade visserligen utvecklats till Blanchtidens Schweizeri. Och schweizeriet hade i sin ordning blivit kafé- och musiksalong, med militärorkester och tyska oktetter. Men också i den mest förgyllda guldkrog fanns den bellmanska krogstämningen kvar. Man behövde bara genomleva en helafton på Operakaféet mellan sex och två för att känna kontinuiteten av ceremoniös, aristokratisk largesse, yverboren självhävdelse och stormaktsnedärvd grälsjuka, där tungan – och ibland smockan – fått ersätta pampen och värjan!

Men det för en eventuell litteraturhistoriker mest egendomliga var det litterära i denna idyll. Det var litteraturen som hållit idyllen vid liv. Bellman behärskade ännu suveränt Stockholmsskildringen. Tegnér hade haft rätt: det fanns inte tid, som sövde de tonerna. Inte ens esplanadplaneraren Strindberg hade haft kraft att se sin fädernestad med andra ögon än idyllikernas. Söderbergs galliska ironi gav sig på nåd och onåd, när han vände ögat från människorna till staden själv: då blev blicken den betagne lyrikernas. I några av Bo Bergmans dikter tyckte sig en utböling kunna spåra en ny approche: glimtar av en storstads ve och vända, dess grymhet och känslolöshet, dess anhopning av anonyma mänskomassor och skymtande dunkla och bittra mänskoöden. Den som på allvar sökt se Stockholm som en modern stad var Henning Berger. Men han såg den genom tioåriga Chicagoglasögon. Och inte ens han hade kunnat fullborda sin bebådade stora roman om det moderna Stockholm: den hade krympt samman till en Kungsholmsnovell...

Så bestickande var emellertid stadens skönhet – utom, förstås, större delen av Norrmalm, Östermalm, Kungsholmen, den nya Vasastan och Söders huvudgator – och så allvarsdövande dess festrytm, att till och med de brännande sociala frågorna tycktes ha en tendens att reducera sig till en Strixhistoria om Kolingen och Bobban. Den som inte satt inne på guldkrogen stod upprymt flinande utanför och skålade genom fönstret i pilsner: ”Butell på er, grevar och baroner!” Till och med socialisthövdingen var fideikommissarie, en av de få ofrälse i riket. Det var en officers-, ämbetsmanna- och ordensbroderstad, med bestämda och snäva gränser för uppträdandet – före midnatt. Till och med fattigdomen berövades sitt sting av det idylliska i kåkkvarteren och det historiskt-pittoreska i slumgränderna, som för övrigt också de, en gång i tiden, varit bebodda av världsfruktade krigare och stormäktiga rådsherrar.

I en sådan stad krävdes det ett alldeles särskilt allvar för att inte gripas av feststämningen och alldeles särskilda, dagligen upprepade viljeasträngningar för att inte dansa med i stadens takt och rytm. Det var väl också därför som landsortens och landsbygdens söner, med ännu outplånade minnen från kargare klimat – prästgårdar, hantverkarhem och bondehemman – fann det så jämförelsevis lätt att skapa sig en karriär.

Men till dem hörde inte Petreus. Han hade inte kommit till Stockholm för att skaffa sig ett levebröd, utan i det vaga syftet att söka intimare kontakt med verkligheten. Han hade, till en början villigt, inrättat sitt liv efter de direktiv, som staden själv anvisade: han arbetade lagom, promenerade bland de hundraden, som makligt rörde sig på Drottninggatan, Strandvägen och Birgerjarlsgatan, besökte teatrar och konstupställningar och gick någon gång på en konsert. Han åt sina middagar på du Nord, Metropol eller Frimurarkällaren, drack ofta punsch på Operakaféet och absinthe frappée på Rydbergs bar. Via en amanuens på K. B. hade han gjort bekantskap med några unga skalder och novellister. De hade ett stambord på baren, längst borta i det mörka Mellangärdet, vid dörren till Röda kaféet. Där brukade de samlas i den tidiga vinterskymningen före middagen, diskutera litteratur och prata personalia. Ibland kunde det hända att någon läste upp en dikt han nyss skrivit eller berättade innehållet i en novell han just höll på med. Och så kritiserade man dikten eller novellen, hövligt men sakligt. Ibland slog till och med Hjalmar Söderberg sig ned vid bordet, då han kom på besök från Köpenhamn. Petreus kände sig i grunden djupt underlägsen i detta sällskap, kanske också en smula avundsjuk. De andra hade hunnit så mycket längre än han, även de som var jämnåriga med honom. Ett par hade till och med av Levertin hälsats som den unga svenska litteraturens hopp. Det var belästa, kvicka, några av dem till och med spirituella karlar, med storstadsbarnets rapphet i replikföringen, mindre tyskt- och mera fransktorienterade än man var van vid i Lund, lyriska skeptici och romantiska pessimister, hos vilka bristen på socialt patos och intresset för nuet ersattes av det allvar, med vilket de tog die Welt als Stimmung und Gefühl. Men hans känsla av underlägsenhet och avunden över deras ställning var inte större än att han ständigt drevs tillbaka till deras bord, lockad av deras esprit, melankolien i deras stämningsliv, den totala frånvaron av bohemeri, balansen i deras livsförsel. [---] (*Det var en tjugande idyll*, s. 20–27)

Stockholm är faktiskt den stad där Hellström tillbringade flest år av sitt liv, i och med att han var bosatt där också under de sista tjugo åren av sitt liv. Den första perioden i Stockholm är än så länge endast delvis belagd. Enligt en anteckning i kyrkoboken i Kristianstad den 28 april 1905 ska han då flytta till

Storkyrkoförsamlingen i Stockholm, alltså Gamla Stan, men i verkligheten har han då redan bott i huvudstaden i åtminstone drygt ett år, kanske två.

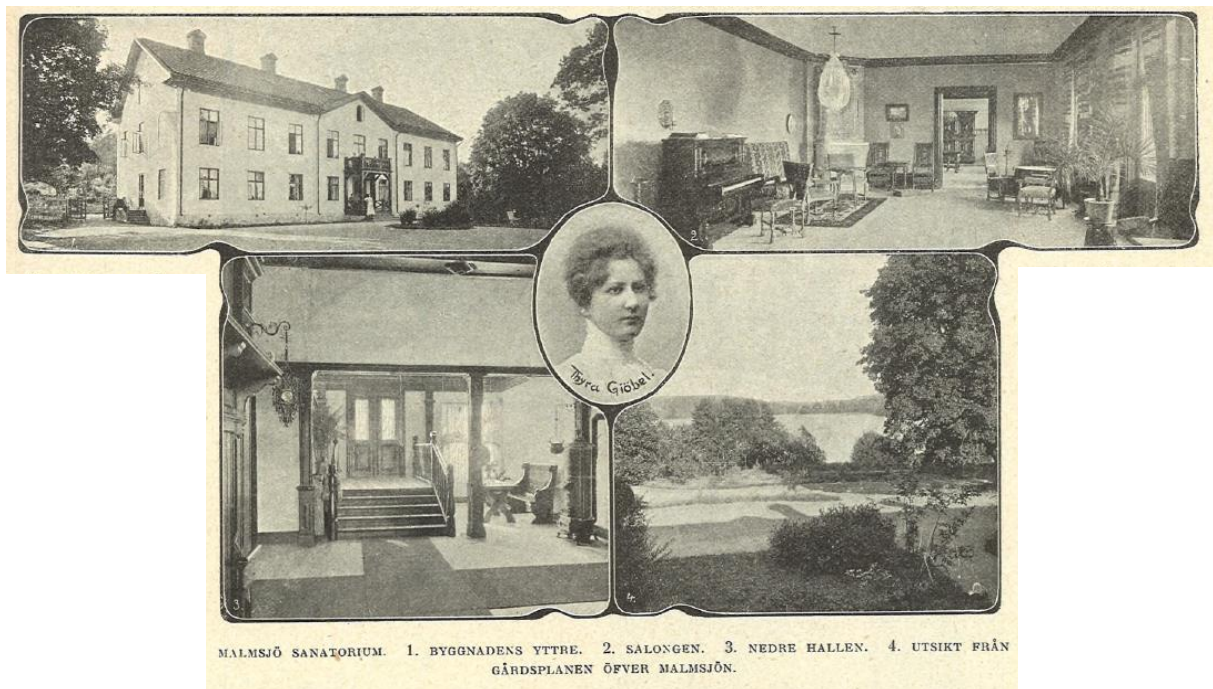
Av allt att döma bor Hellström regelmässigt inneboende på olika adresser, varav några kan redovisas här nedan. Något eget hem skulle han inte få på många år ännu.

Meningen med flytten till Stockholm är officiellt att Hellström ska ta en filosofie licentiat-examen i Litteraturhistoria, och för detta har han troligtvis fortsatt ekonomisk uppbackning hemifrån, sannolikt i form av lån. Men han satsar inte helhjärtat på sina studier utan försöker slå sig fram som författare. Ekonomiskt är detta ett vågspel som han i längden inte går i land med, särskilt som relationen till fadern blir allt sämre. Denne har svårt att se författande och tidningsskriverier som ett hederligt yrke – och framför allt verkar det inte kunna försörja sin man.

Meningsskiljaktigheterna mellan fader och son är alltså stora, och någon gång under 1906 bryts banden helt för många år.⁶ Räddningen blir till sist att Hellström får erbjudande om ett för honom själv acceptabelt arbete. Han lämnar landet och slår sig ner i London som korrespondent för *Dagens Nyheter*, den tidning som han sedan skulle vara trogen i alla år.

⁶ Se *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 36, hösten 2018: *Det gläder mig att se att Du ännu finns ovan jord. Faderns brev till Gustaf åren 1918–24.*

Adresser i Stockholm med omnejd

22 oktober 1904: Malmshjör, Tumba⁷

Hellström är sjuk och i brevet som är ställt till förläggaren Karl-Otto Bonnier säger han sig ha rest till Tumba för att få bättre omvårdnad. En månad senare ska hans första bok komma ut på Bonniers, och i brevet försöker Hellström argumentera för vikten av att få igenom några stilistiska ändringar som han föreslagit i det sista korrekturet.

Sanatoriet i Tumba existerade bara ett fåtal år och dess existens tycks vara föga känd. Men en utförlig presentation gavs i *Idun* nr 48, 1903,⁸ och den har sitt kulturhistoriska intresse, alldeles oavsett att Gustaf Hellström vistades där. Dessutom är detta en typ av miljö som Gustaf Hellström genom åren gärna sökte sig till. För att kurera sig – ofta för nervösa åkommor, vad det verkar.

Textens inledning har utelämnats. Där nämns bl.a. att textens författare är ”en af hufvudstadens läkare, med dr A. Wide”.

⁷ Många adresser i det följande är hämtade från brev och då ofta i brev just till Bonniers förlag, där Hellström har personlig kontakt med förlagets nestor, Karl-Otto, men senare allt oftare framför allt med dennes söner Kaj och Åke.

⁸ Enskilda nummer av IDUN kan laddas ned som pdf från Göteborgs universitetsbiblioteks hemsida. Länk till det här aktuella numret: <http://hdl.handle.net/2077/50218>

MALMSJÖ SANATORIUM.

Malmsjö sanatorium är beläget i Grödinge församling af Södermanland, 7 kilometer från Tumba järnvägsstation, således endast 30 kilometer från Stockholm.

Omgifvande natur erbjuder stor omväxling, med starkt kuperad terräng, rikligt med sjöar och skogklädda höjder.

Själftva sanatoriet, Malmsjö herrgård, ligger 60 meter öfver hafvets nivå, på en udde utskjutande i Malmsjön, som är omkring 2,000 meter lång och omkring 500 meter bred.

Hufvudbyggnadens fasad vetter mot sjön och flankeras på ömse sidor af 2 bostadshus i gammal herregårdsstil. Bakom hufvudbyggnaden ligger en stor trädgård och park, genom hvilken vägar leda upp till en med barrskog beväxt bergstopp, en lagom promenad för mindre starka sanatoriegäster. Åt alla håll synas skogklädda höjder med odlad mark emellan. Rikligt med skogsvägar finnas för dem, som stå ut med längre strapatser.

Sanatoriet har ett särdeles fridfullt och rogifvande läge; det finnes intet störande moment utifrån, och inomhus råda i alla anordningar och i umgängestonen välgörande trygghet och lugn. Hela natten förflyter i absolut tysthet.

Sanatoriebyggnaden är ett stort tvåvåningshus med 15 gästrum, 6 större och 9 mindre; den innehåller dessutom salong och matsal, båda stora, höga och ljusa.

Redan entréen gör ett särdeles godt intryck. Man inkommer direkt i en hög, ljus och luftig hall, som skär huset tvärt igenom, en trappuppgång leder till en öfre, ännu större hall. Från båda hallarnes midt utlöpa sidokorridorer genom husets hela längd. Denna anordning medför den fördelen, att gästrummen blifva i största möjliga grad isolerade från hvarandra.

De båda hallarne äro smakfullt dekorerade, deras väggar oljemålade med de öfre fälten i hvitt, de nedre panelade och hållna i en varm, röd färgton. Under kallare årstid hållas hallarne alltid uppvärmda.

Möbleringen är öfverallt gediget och praktiskt anordnad, med utmärkt goda bäddar i gästrummen, som för öfrigt ha möblerna klädda med allmogeväfnader och gifva ett hemtrefligt intryck.

Den stora salongen är möblerad i gustaviansk stil, dels enligt mönster från Leckö slott; matsalen har panelade och smakfullt målade väggar.

Alltid bjudes god och vällagad mat i tillräcklig mängd och på sådana tider, att dagen får en lämplig indelning för både hvila, idrottslif och arbete. Kl. 9.30 serveras frukosten med smörgåsbord, varmrätter, mjölk, choklad och kaffe; kl. 12,30 the med bröd; kl. 2,30 middag med 3 rätter, öl samt

därefter kaffe; kl. 7,30 supé med smörgåsbord och omelett eller annan varmrätt, mjölk och te.

Priserna äro särdeles moderata, 25 kr. för vecka, 100 kr. för månad i mindre rum, 110 i större.

Malmsjö sanatorium har redan hållits öppet under 3 år och småningom tillvunnit sig läkares och allmänhetens förtroende — utan att det annonserats i tidskrifter och tidningar. Skälet till denna tystlåtenhet har varit, att man velat med en viss urskillning välja sina gäster för att alltifrån början gifva god ton och karaktär åt det hela. En sådan är ock verkligen uppnådd. Då jag själf tillbringat en angenäm tid å Malmsjö och hört och sett sanatoriegästernas belåtenhet, är jag berättigad rekommendera Malmsjö hos sådana, som vilja njuta någon tids stärkande landtlif med lugn och hvila och utan allt etikettvång i ett fridfullt hem. Malmsjö förestås af fröken Thyra Giöbel, hålles öppet året rundt. Anmälan kan ske å rikstelefon: Tumba 16.

A. Wide.

Malmsjö herrgård köptes redan 1906 av prins Oscar Bernadotte, som bl.a. lät bygga till de dubbla verandor som syns på bilden nedan. Prins Oscar dog på Malmsjö i oktober 1953.

Malmsjö herrgård på Prins Oscars tid.
(Bilden hittades på Tradera)

16 december 1904: Kristianstad

Hellström är på besök i hemstaden och har för avsikt att tillbringa julen där. Som framgått tidigare bor fadern nu åter i Björklundska gården

Huset på Västerlånggatan 68 är svårt att fånga på bild på den trånga gatan. På den vänstra bilden syns den pampiga portalen och i mitten av den högra bilden anar man husets ungefärliga höjd. Byggnaden har delvis medeltida stomme men byggdes om på 1630-talet. Den mest kände invånaren torde ha varit den franske filosofen René Descartes (Cartesius) som 1630 låg här och dog i lunginflammation, enligt vad det sägs.

1 maj 1905: Vesterlånggatan 68

Gustaf Hellström hade inte för inte tillhört Lundabohemen. Världsliga saker som flyttningsbetyg eller folkbokföring över huvud taget tycks han inte ha brytt sig mycket om. Naturligtvis var han bosatt i Stockholm redan tidigare, men i maj 1905 gör han tydligen slag i saken. Han skaffar flyttningsbetyg från Kristianstad och skriver sig i Stockholms domkyrkoförsamling, närmare bestämt på Västerlånggatan 68. Detta är den enda adress som finns noterad för Erik Gustaf Hellström i Stockholms stads Rotemansarkiv.⁹ Här skrivs han in 1905-05-01 och då alltså som inflyttad från Kristianstad. På Västerlånggatan 68 tycks han vara skriven även under de första Londonåren, vilket väl enklast förklaras med att

⁹ På Stockholms stads hemsida läser man: ”Rotemansarkivet är ett register över befolkningen i Stockholms stad för åren 1878-1926. I registret hittar man uppgifter om nästan alla personer som någon gång bodde i Stockholm. Här på webbplatsen kan du söka efter ca 4,2 miljoner poster med information om människor som bodde på Södermalm, Gamla Stan, Kungsholmen och delar av Norrmalm och Östermalm.”

han glömt (!) att anmäla sin flytt till London i januari 1907. Men som vi ska se tycks han inte ha varit bosatt på Västerlånggatan ens under hela den fortsatta Stockholmsperioden fram till januari 1907.¹⁰

Djursholm

Under någon period var Hellström ”tillfällig inackordering i en enkel judisk familj” i Djursholm, enligt Sven Lidman i memoarboken *Vällust och vedergällning*, s. 62. Tyvärr preciseras inte tidpunkten närmare, men det bör vara någon gång under 1905 – annars möjligen under 1906.

Gustaf Hellström ca 1906.

¹⁰ En ändring skedde 1910, då Hellström tydligen anmälde sig som utflyttad till – Söderköping. Om detta var helt OK folkbokföringsmässigt eller inte får tills vidare vara osagt, men den enkla förklaringen var att Gustafs bror Nils bodde i Söderköping och hade tjänst på sjukhuset där under åren 1907–15. Gustaf Hellström kom hädanefter att vara skriven som medlem i broderns hushåll under alla utlandsåren, vilket innebär att han enligt folkbokföringen flyttade till Eskilstuna 1915, trots att han i verkligheten fortsatt var bosatt i Paris med omnejd.

Adresser på ett kortbrev i juni 1905

Den 3 juni 1905 skriver författaren Algot Ruhe ett kortbrev¹¹ för att meddela Hellström sin nya adress:

B. B.

Vill blott underrätta Dig att min adress nu är Torekov fastän jag flyttat ut till Hallands Väderö.

Hoppas Du kryat till Dig och hunnit ut på det land som är vårt stora hopp.

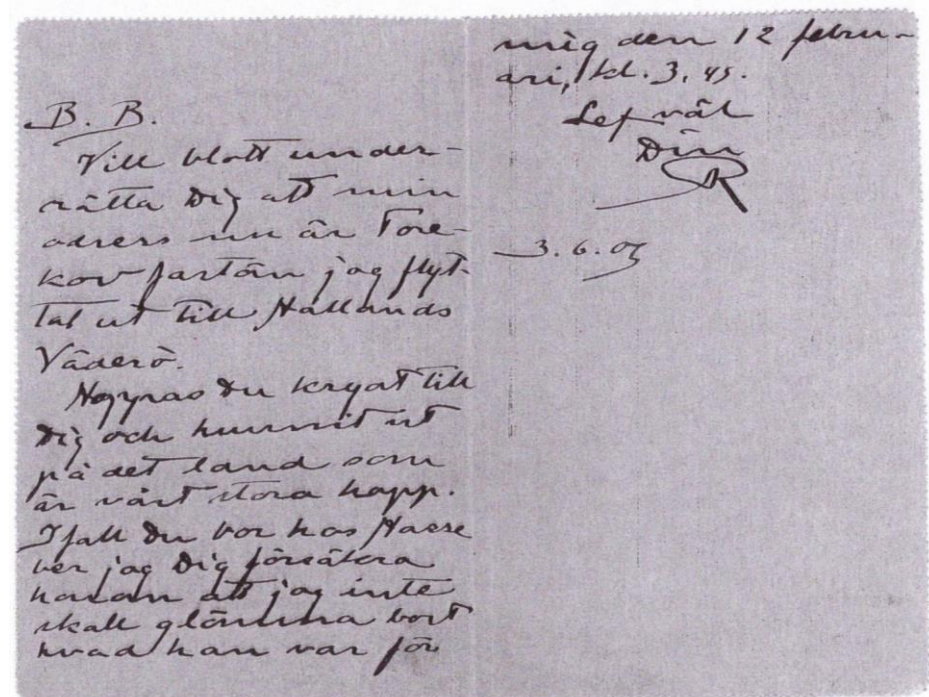
Ifall Du bor hos Hasse ber jag Dig försäkra honom att jag inte skall glömma bort hvad han var för mig den 12 februari, kl. 3.45.

Lef väl

Din

R

3.6.05

Först några kommentarer till brevets innehåll:

”B.B.” utläses Bäste Bror. Detta är än så länge en vänskap i vardande. Man är Du och Bror (man har ”lagt bort titlarna”), men tilltalsorden Du och Dig skrives ännu med stor bokstav. Senare ska breven snarare inledas med ”Käre Gustaf”.

¹¹ Ett kortbrev var ett sorts halvfabrikat, där man skrev sitt meddelande på bladets insida, vek och klistrade ihop det och slutligen skrev adressen på framsidan. Mottagaren hade sedan att riva bort kanten runt kortet, så att det åter gick att vika upp. (Jämför bilderna.)

Behovet att i brev meddela sin aktuella adress fanns både hos Ruhe och Hellström – bägge flyttade tämligen ofta och när man hyrde in sig hos andra så fanns man ju inte i adresskalendern.

I andra stycket börjar brevet bli gåtfullt – för vi vet ju inte riktigt bakgrunden. ”Hoppas Du kryat till Dig...” – har Hellström alltså varit sjuk? Vi läser vidare: ”...och hunnit ut på det land som är vårt stora hopp”. Vilket land syftar detta på? Kanske kan nästa stycke ge en ledtråd.

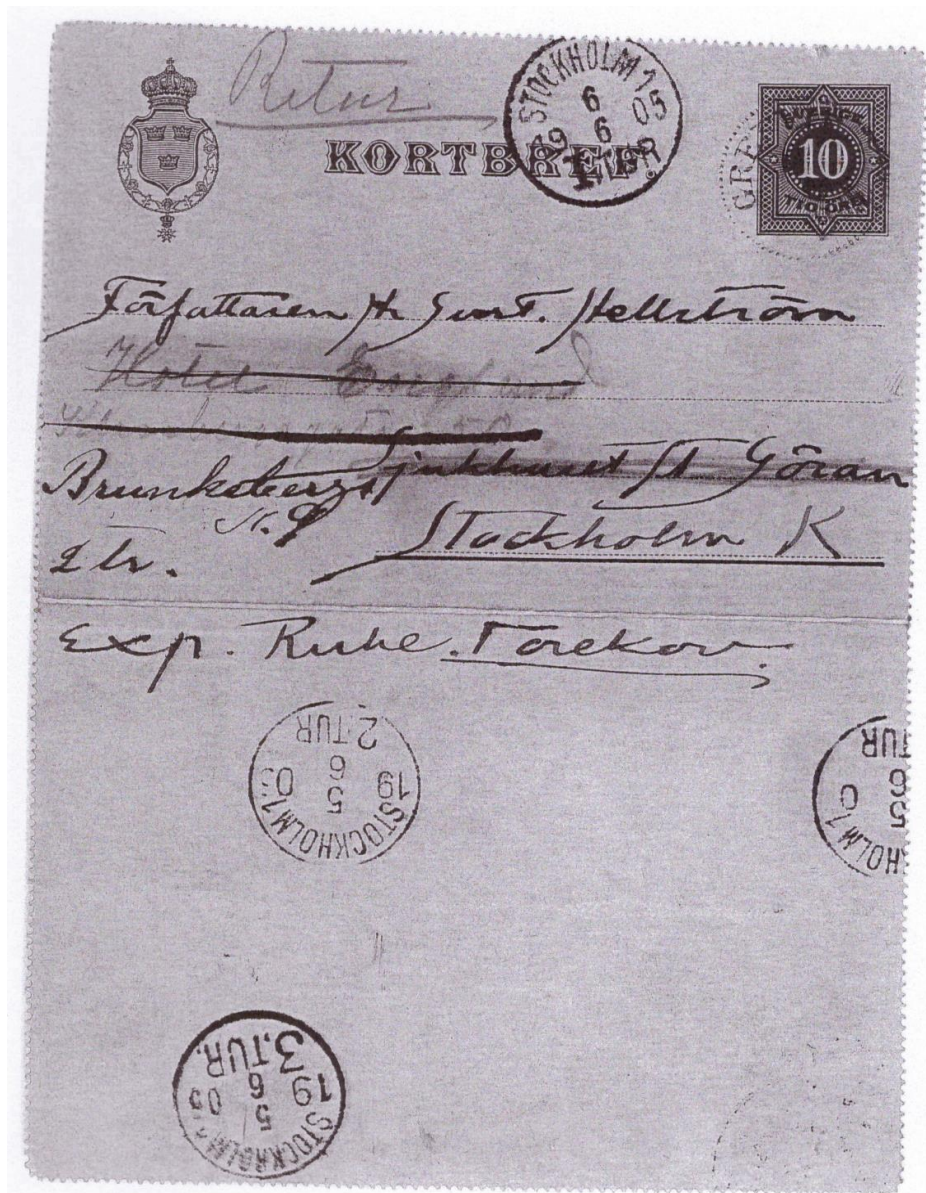
”Ifall Du bor hos Hasse...”, läser vi, och det bör vara Hasse Z (Hasse Zetterström) som åsyftas. Stockholms adresskalender för 1905 säger att denne var ”redaktör af Söndags-Nisse” och bodde på Villagatan 24 norr om Humlegården. Men det var ju sommar och sannolikt hade de som kunde det redan hunnit åka ut på landet. Liksom Gustaf Hellström under en senare period, förknippas Hasse Z ofta med Utö i Stockholms södra skärgård, och sannolikt är det denna ö som åsyftas med det föregående styckets annars dunkla ord: ”...och hunnit ut på det land som är vårt stora hopp”.

Det finns i själva verket mycket som tyder på att Hellström faktiskt tillbringade sommaren 1905 på Utö. Men han tycks inte ha bott hos Hasse Z, åtminstone inte hela tiden. I den självbiografiska ”novellen” ”Rummet bredvid” från hösten 1925 berättar Hellström nämligen att han samma sommar hyrt ett speciellt rum på ett alldeles speciellt skärgårdshotell:

för mig ägde det dessutom ett visst affektionsvärde. För jämnt tjugu år sedan hade jag här skrivit en roman, en sådan roman som man skriver, då man är tjugutvå år gammal och går omkring med sin av hopp och svärmod, tro och tvivel och lyckligt olycklig kärlek bestående person omsorgsfullt dold under en klädsam för att ej säga elegant vardagskostym av skepsis. Och nu, tjugu år efteråt, ville jag tillbaka till min ungdoms ö, i havsbandet och – om möjligt – till just detta rum. 12

¹² För utförligare resonemang och redovisning, se min uppsats ”Tillbaka till min ungdoms ö” i *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 2, 2004 (nr 7), som har Gustaf Hellström och Utö som tema. Det kan laddas ned som PDF från www.gustafhellstrom.se.

Att veta mottagarens aktuella adress var förstås önskvärt men ibland svårt, vilket illustreras av samma kortbrevs framsida, som uppvisar flera alternativa adresser – vilka dock samtliga visar sig vara inaktuella, med följd att kortbrevet slutligen gick i retur till avsändaren.¹³

¹³ Kortbrevet återfinns fortfarande bland Algot Ruhes papper, som finns deponerade på Kungliga Biblioteket.

Sjukhuset St Göran, Stockholm K

Brevkortet är ställt till "Författaren Hr. Gust. Hellström" och den ursprungliga adressen torde vara "Sjukhuset St Göran, Stockholm K".

Sjukhuset kallas numera Capio Sankt Göran. Det ligger kvar på Kungsholmen men är väsentligt utbyggt.

(Bilderna har hämtats från *Stockholmskällan*, liksom den samtida kartan här nedan.)

Detta visar sig vara en avslöjande adress! På hemsidan för Capio Sankt Görans Sjukhus läser vi nämligen att Sankt Görans sjukhus på Kungsholmen vid den här tiden var specialiserat dels på TBC och dels på könssjukdomar. TBC var inte aktuellt i Hellströms fall, men nära 80 procent av patienterna behandlades för den senare kategorin och sedan artonårsåldern bar ju Hellström på syfilis. Kanske hade han nu drabbats av någon lindrigare åkomma? Vad vi vet är nämligen att han först vid juletiden samma år, hemma i Kristianstad, skulle komma att behandlas för sin syfilis, som då plötsligt hade inträtt i sitt andra stadium.

Redan på 1200-talet förekommer namnet S:t Görans Sjukhus för första gången, då på ett hospital för spetälska på Brunkebergsåsen. Enligt legenden nedkämpade Sankt Göran, alternativt Sankt Jörgen eller Sankt Georg, en förfärlig drake, och i sjukhussammanhang symboliserar väl draken i så fall någon av de stora smittsamma sjukdomarna.

I anslutning till Sankt Görans sjukhus fanns sedan 1900 Lilla Hemmet, ett vårdhem för syfilissmittade barn (1900 – ca 1950; nya lokaler 1910). Bild hämtad från *Stockholmskällan*.

Hellström var gift tre gånger under sitt liv men skaffade aldrig barn. Kanske var detta ett medvetet val. Under vistelsen på Sankt Görans sjukhus bör han ha blivit medveten om att där också fanns en avdelning för syfilissmittade *barn* – en uppskakande insikt, som genast speglades i författarskapet. I samlingen *Kaos*, som färdigställdes 1906, finns nämligen novellen ”Tomrummet” som skildrar en fader som förfärad inser att hans egen könssjukdom i ungdomen sannolikt är orsaken till att sonen blivit vanartig och känslökall. När möjligheten går upp för honom går fadern in i en depression:

”Han *kunde* vara skuld till sonens olycka. Det *kunde* vara en möjlighet. Och för sitt minne uppkallade han allt från den tid då detta brott begicks, skulle ha begåtts, brottet att sätta ett barn till världen.”

”Tomrummet” i *Kaos* (1907), s. 101f

Hotell Englund, Klarabergsgatan 50

Hellström är inte kvar på sjukhuset när Ruhes kortbrev ankommer, men tydligen har han som sin adress uppgivit Hotell Englund på Klarabergsgatan 50, som enligt Stockholms adresskalender ägdes av en John Englund.

Hotell Englund låg på Klarabergsgatan 50. Bilden nedan är tagen strax före rivningen på 1960-talet, Huset närmast är nr 48 och nr 50 börjar efter skylten som säger att allt bortvräkes. Hotellskylten tycks ha tagits ned redan dessförinnan. Efter rivningen fylldes kvarteret av varuhuset Åhléns City (se bild på nästa sida).

Varuhuset fyller hela kvarteret men huvudingången ligger under den stora urtavlan och varuhusets adress är faktiskt exakt densamma som Hotell Englands, alltså Klarabergsgatan 50.

Men inte heller här blev det napp. Dock tycks herr Englund ha funnit på råd, och som vi ska se visar hans förslag god kännedom om Gustaf Hellströms sociala kontaktnät. Englund föreslår nämligen adressen ...

... Brunkebergstorg 9, 2 tr.

Huset på Brunkebergstorg nr 9 revs på 1960-talet, liksom de flesta i dessa trakter. På det vänstra fotot syns porten, som på det högra skymms av den s.k. Brunkebergspumpen. På det fotot syns i stället en större del av huset. Fotona är från en senare tid och två trappor upp låg numera en skyltfabrik. (Fotona har hämtats från Stockholmskällan, liksom kartan här nedan, där Brunkebergstorg nr 9 har markerats med en röd oval. Pumpens läge framgår av kartan.)

På en karta från 1600-talet ser vi hur Brunkebergsåsen ännu delar Normalm och hur gatunätet har anpassats därefter. (Jämför kartan på föregående sida.) Malmskillnadsgatan kom att löpa längs åsens krön norrut. Åsen schaktades successivt bort under de följande århundradena och vid dess sydligste spets tillskapade man under 1800-talet Brunkebergstorg.

Brunkebergspumpen stod ursprungligen på Stortorget i Gamla stan, men eftersom brunnsvattnet sinade flyttades den 1857 till det då tämligen nyanlagda Brunkebergstorg. Där gjorde den god tjänst som pump tills den vid mitten av 1900-talet inte längre behövdes. Den flyttades 1953 tillbaka till sin ursprungliga plats på Stortorget. Vattnet är dock numera vanligt vattenledningsvatten.

”Detta är historien om Elsas kärlek...”, så börjar den långa berättelsen ”Barnet” i Hellströms bok *Snödroppen* (1909). Elsas mor driver ett privat pensionat i en lägenhet som med ledning av ett fåtal men för den invigde tydliga markörer kan placeras vid Brunkebergstorg.

Nära torgets sydspets sluttade dåvarande Herkulesgatan ner mot öster (se kartan ovan). I novellen läser vi: ”Borta från **Herkulesbacken** hördes då och då ett högt skratt eller en gäll hvissling. Så några skyndsamma ekande steg, och allt blef åter tyst.”

De stora omgestaltningarna av södra Norrmalm (1960-talets Norrmalms-reglering) var som bekant tämligen skoningslös. Den gamla Herkulesgatan existerar inte längre, medan den gata väster om Brunkebergstorg som *numera* kallas Herkulesgatan på Hellströms tid benämndes Lilla Vattugatan. Varom mera längre fram.

Också Brunkebergspumpen förekommer i novellen: ”Han tystnade. Nere från gatan hördes en fyllehunds osäkra gång. Han kryssade fram till **den gamla brunnen** och släckte sin törst. De kunde höra vattnet rinna när han pumpade.”

Brunkebergspumpen fotograferad mot norr. I bakgrunden Telefonatornet vid Malmkillnadsgatan, byggt 1887 och rivet 1953 efter en brand. Fram till 1913 knöts alla Stockholms ca 5500 telefontrådar samman där.

Brunkebergstorg fotograferat mot söder. Bortom pumpen anas ännu en lykta. I novellen ”Barnet” läser vi: ”En natt kom han in i salongen. Hon stod vid fönstret och hon vände sig om. Salongen låg i mörker. Endast **den stora lyktan på torget** kastade ett ljusfönster upp på väggen öfver soffan och lyste upp de glada familjegrupperna.”

Zetterberg P M K, handl.
Ählin M, landtmät.
7 se Lilla Vattug. 12
9 qv. Wahrenberg 3; äfv.
adr. Drottningg. 24
eg. Berendt S, $\frac{1}{2}$, och
v. Krämer L, fröken, $\frac{1}{2}$
Arpi P, enkefru
Grapengiesser E M A, frkn
Lidman E J, lär:a
— O C, enkefru
Lundström G A, maskinist
v. Prinzencreutz R, fröken
Rosander Z S F, dokt:a
Öberg H, handelsidk:a
11 qv. Wahrenberg 5,

I Stockholms adresskalender för 1905 hittar vi uppgifter om de boende i fastigheten på Brunkebergstorg nr 9. Man kan notera att här finns en total dominans av ensamstående kvinnor. En av ägarna var den stenrika Lotten von Kraemer, som vid sin död 1912 hade testamenterat dels ett hus vid Villagatan 14 och dels en anseelig förmögenhet till den i vår tid ännu verksamma litterära akademi som kom att instiftas året därefter under namnet Samfundet De Nio.

De två namn i listan som är intressanta i Hellström-sammanhang är

Lidman E J (Elsa Josephina), lär:a
– O C (Olga Catarina), enkefru.

Dessa personer visar sig vara författaren Sven Lidmans mor och syster, så lägenheten på Brunkebergstorg nr 9 är alltså Sven Lidmans barndomshem! Hellström och Lidman var vid denna tid som ler och långhalm, och även om Sven väl vanligtvis inte längre bodde hemma kan vi säkert räkna med att Hellström varit på besök i hemmet och väl kände miljön.

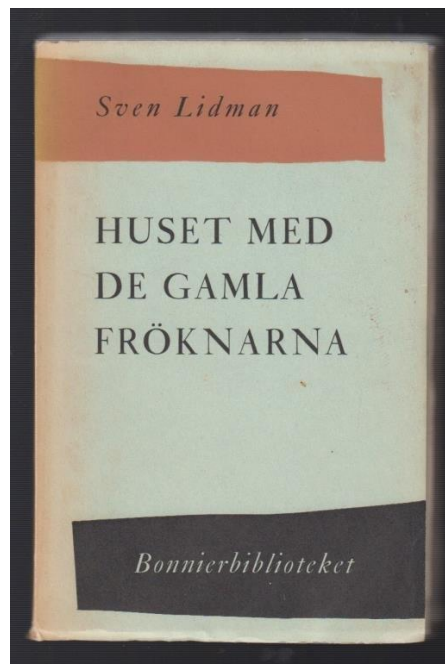

Sven Lidman förekommer i romanen *Det var en tjugande idyll* under benämningen "Den mörke skalden" (se s. 85 m fl).

Om Sven Lidman och hans familj skriver Knut Ahnlund bland annat:

modern, dottern Elsa och han själv, hade flyttat från Helsingborg till Stockholm där Olga Lidman på Brunkebergstorg satte upp ett litet inackorderingshem för unga människor, mest flickor. Mor Olga var en tapper och gladlynt människa, hon [...]

Man noterar att Hellström till sin novell "Barnet" tydligen inte bara har inspirerats av miljön – Olga Lidmans inackorderingshem – utan han har till och med tagit över dotterns namn: "Detta är historien om Elsas kärlek..." (s. 32)

Även Sven Lidman själv har låtit sig inspireras av huset på Brunkebergstorg 9: Romanen *Huset med de gamla fröknarna* (1918) anses utspela sig här.

Vad gäller adresserna på kortbrevet från Algot Ruhe, så blir alltså slutsatserna att Hellström har varit intagen på St Görans sjukhus omkring månadsskiftet maj-juni 1905 och att han högst sannolikt någon eller några gånger dessförinnan har bott på Hotell Englund på Klarabergsgatan 50. Tydligt hade han tänkt sig att ta in där igen efter sjukhusvistelsen. Varför skulle han annars ha uppgivit hotellets adress? Dock tycks han ha ändrat planer igen och försvinner ur sikte.

På adressen Brunkebergsgatan 9, 2 tr. är han ju visserligen känd, men inte heller där har man vetat besked om hans nuvarande uppehållsort. Och ändå, som vi sett här ovan kan *innehållet* i Algot Ruhes kortbrev ge en ledtråd – mycket tyder på att Hellström faktiskt tillbringade sommaren 1905 på Utö och att han där skrev på sin första roman.

15 september 1905: Drottninggatan 65 1tr.

Efter sommaren bor Hellström enligt brevhuvudet hos "Runborg" på Drottninggatan 65, och mycket riktigt hade en Med.dr. C. E. Runborg läkarmottagning på denna adress, enligt Stockholms adresskalender.

I Stockholmsromanen *Det var en tjugande idyll* (1938) flyttar Stellan Petreus till just detta hus: "Han hade fått tag på en dubblett vid Drottninggatan. Det vill säga: rummen låg åt Apelbergsgatan. Men ingången var från Drottninggatan" (s. 174).

Bilden från 1909 visar portalen till Drottninggatan 65 och har hämtats från *Stockholmskällan*. Lägg märke till "Att hyra"-skylten till vänster!

Hörnet Drottninggatan–Apelbergsgatan i nutid.
Skärmdump från Google Street-view.

10 januari 1906: Kristianstad

Hellström har tillbringat julen i Kristianstad (Björklundska gården) och har för avsikt att stanna fram till faderns 60-årsdag den 24 januari. Därefter ska han återvända till Stockholm. Brytningen med fadern måste ha inträffat senare samma år.

Våren 1906: Lilla Vattugatan 21

Detta är en adress i de genuina Klarakvarteren.

Till ömsesidig förvåning finner Sigfrid Siwertz och Gustaf Hellström att de ”ett halvårs tid bott i samma hus och umgåtts ute på stan utan en aning om detta sakförhållande”. Detta enligt Siwertz minnesbok *Att vara ung*, s. 146.

Tidpunkten preciseras inte, men Hellströms roman *När mannen vaknar* sägs nyligen ha kommit ut och den kom i november 1905.

Lilla Vattugatan heter numera Herkulesgatan. Huset är rivet. Där fastigheten låg finns nu i stället delar av regeringskanslierna.

Trappan från Vasagatan upp till den nutida Herkulesgatan.
(Foto: Lennart Leopold)

Sommaren 1906: Blockhusudden

Sommaren 1906 satt Gustaf Hellström i en liten stuga på Blockhusudden, längst ut på Djurgården, och skrev på novellerna i den bok som våren 1907 gavs ut på Ljus förlag med titeln *Kaos*. Detta framgår av en intervju som infördes i bildtidningen *SE* hösten 1942, i samband med författarens livligt uppmärksammade 60-årsdag.¹⁴ Reportaget fyllde ett helt uppslag. Här följer texten och några av bilderna. (Reportage i *SE*, nr 38, 18-25 sept. 1942.)

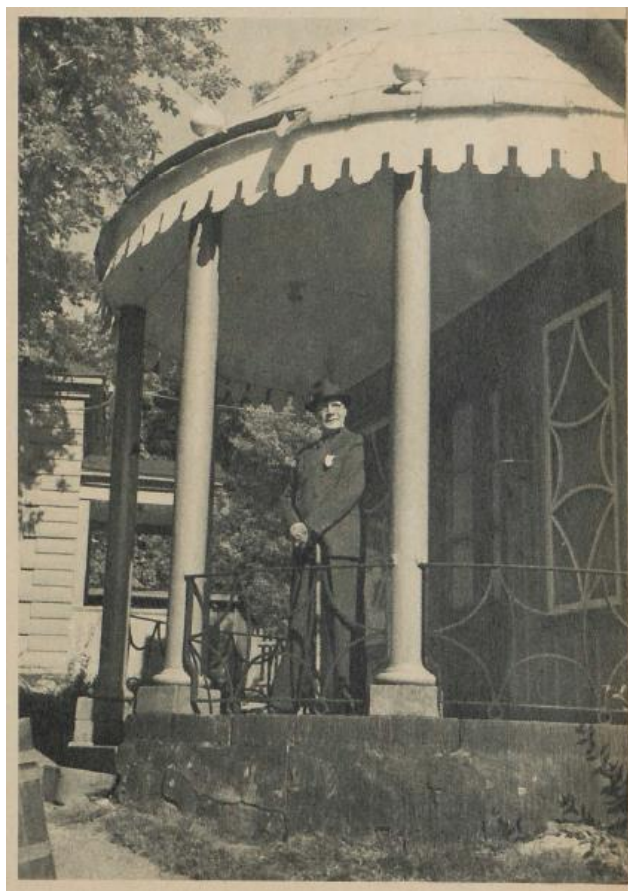

Bildtext i SE: Gustaf Hellström på promenad vid Blockhusudden med Stockholm i bakgrunden. I den stuga, som skymtar i bakgrunden på bilden längst t.h. skrev han novellsamlingen ”Kaos” [Bilden finns förstörd här nedan.]

Artikeltext: På 36 år har jag inte varit här ute, säger författaren och nyblivne 60-åringen Gustaf Hellström, när SE:s medarbetare får tillfälle att följa honom på en morgonpromenad ut till den villa på Blockhusudden, där Gustaf Hellström tillbringade sommaren 1906 och där hans novellsamling ”Kaos” blev till. ”Jag hyrde en liten stuga här av villans dåvarande ägare, bildhuggare Jarl, och mina närmaste sommargästgrannar var bröderna Gate, arkitekten och glaskonstnären. Och i en villa inte långt härifrån bodde Sven Lidman, och Axel Törneman, konstnären, bodde efter Jarl i dennes villa ända till sin död för några år sedan.”

¹⁴ Se vidare i *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 35: *När bekräftelsen kom. Gustaf Hellström och året 1942*, som finns tillgänglig som PDF på www.gustafhellstrom.se.

Gustaf Hellström går omkring på tomten och berättar om gamla minnen från den tid, som han skildrat i första delen av sin självbiografi "Det var en tjugande idyll", som behandlar Stellan Petréus – Hellströms alter ego – studentår mellan 1905 och 1910. Till hans 60-årsdag i augusti utkom fortsättningen på denna självbiografi, "Kärlek och politik", i vilken Hellström berättar om sina år som korrespondent i London före världskriget. Under sin mångåriga londonvistelse skrev han bl.a. essaysamlingen "Från redingot till kavajkostym", något av det bästa som skrivits om London på svenska språket. Gustaf Hellström är en av landets mest beresta författare och har bl.a. varit Dagens Nyheters – han har tillhört denna tidning sedan 1907 – korrespondent i även Paris och New York, och under sina år borta från Sverige, dokumenterade han sig som den främste utlandskorrespondent vårt land någonsin haft. Gustaf Hellström är och har varit synnerligen produktiv, men det får här räcka med att konstatera, att hans roman "Snörmakare Lekholm får en idé" enstämmigt blivit kallad detta sekels största svenska samtidsroman. Och i dag står Gustaf Hellström som förste kandidat till den lediga stolen i Svenska Akademien.

Hösten 1906

I januari 1906 hade Gustaf övertalats av fadern och sin storebror Nils att börja studera till kansli-examen. Detta var villkoret för nya penningunderstöd, men i stället skriver han alltså på en ny bok (se ovan). Därmed sviker han faderns förtroende igen, och någon gång under detta år måste den avgörande brytningen med fadern ha inträffat. De skulle sedan inte träffas på 14 år.

Utan stöd hemifrån får Hellström allt sämre ekonomi. Han måste hitta en försörjning, men det enda han anser sig duga till är att skriva. Skönlitteraturen kan inte försörja honom, det har han redan insett, så han biter i det sura äpplet och annonserar om arbete på någon tidning. Journalister hade inte särskilt gott borgerligt rykte ännu vid denna tid, så han gör förmodligen detta med ganska tungt hjärta. Den framtvingade men räddande lösningen blir att han reser till London på vinst och förlust, för att försöka försörja sig som frilansande korrespondent till *Dagens Nyheter*.

Uppgifter saknas om var Hellström bodde efter sommaren i stugan på Blockhusudden och fram till avresan till London i januari 1907, men i romanen *Det var en tjugande idyll* skildrar han den sista tiden i Stockholm som ett allt mer tilltagande elände:

Hellströms alter ego Stellan Petreus slarvar med studierna och försöker i stället slå sig fram som författare. Resultatet blir en häftig konfrontation och brytning med fadern. Stellans försörjning blir allt sämre. Han svälter och säljer sina böcker för att få mat för dagen – säljer till och med ett uppslagsverk som han ännu inte har betalat färdigt.

Stellan sätter i desperation in en annons i tidningarna om att han söker jobb på någon tidning, men det enda erbjudande han får är från en småstadstidning i Blekinge – och det är han inte villig att acceptera. Detta motiv återkommer flera gånger hos Hellström, och alltid gäller det en tidning i Blekinge – en gång preciseras det rent av till ”en sölvesborgsavis”. Men så erbjuds Stellan att arbeta för *Dagens Nyheter* som korrespondent i London. Han tvekar länge men kan till sist inte motstå erbjudandet, trots att det ekonomiskt är väldigt osäkert.

Ungdomsvännen, författaren Sven Lidmans kommentar till skildringen i *Det var en tjugande idyll* är att Hellströms verklighet under Stockholmsåren i själva verket var långt värre:

[...] hur det går till att leva för sången och undergången i 1905–1906 års Stockholm, när man varken äger säkra inkomster eller litterärt eller borgerligt anseende, ja, ej ens en säker bostad, det har Gustaf Hellström fruktansvärt sant skildrat i sin s.k. självbiografiska roman *Det var en*

tjusande idyll, avsnittet Vintern. En skildring som är så sann, så sann, fastän det såg mycket ruskigare ut i den ännu ruskigare verkligheten. (Sven Lidman: *Vällust och vedergällning* (1957), s. 77.)

Gustaf Hellström på en parkgång i Stockholm ca 1906

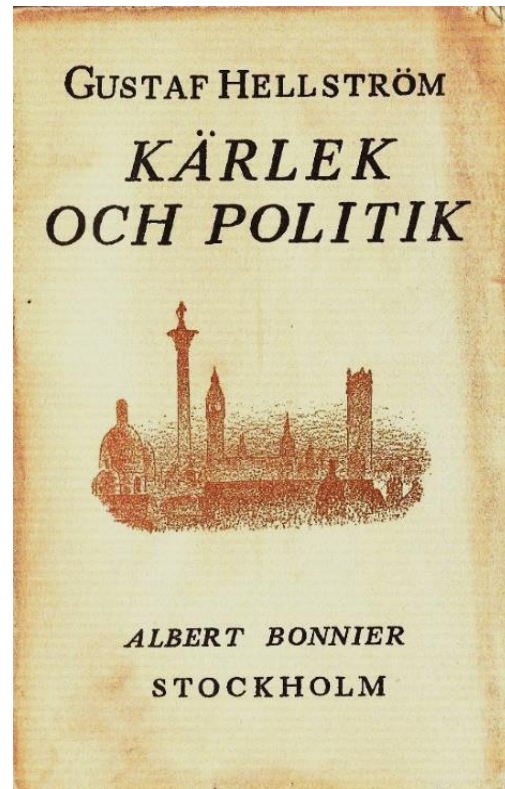
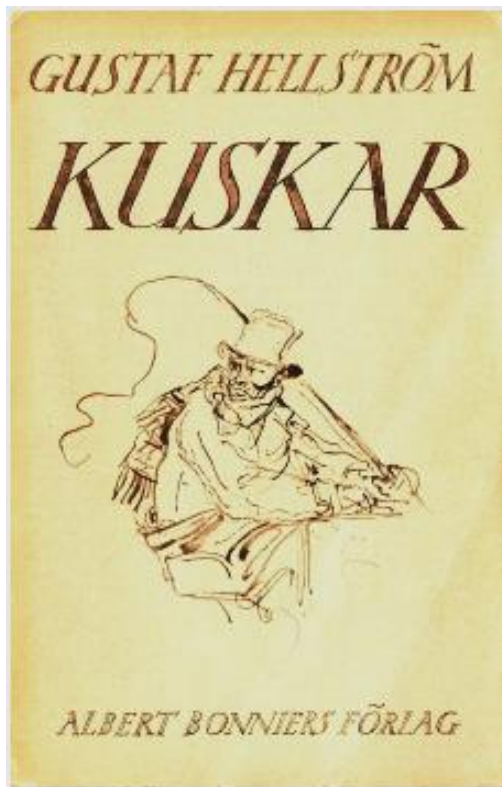
LONDON – första perioden (1907–10)

När Gustaf Hellström kom till London i januari 1907 var det ännu genomgående hästdriven trafik på gatorna, droskor och även hästdragna spårvagnar. Men endast några månader senare dök de första "taxameterautomobilerna" upp. Det var inget mindre än en revolution i stadens transportsystem som skedde just under dessa år och som skildras av Hellström i artiklar och romaner.¹⁵

¹⁵ Se Hellströms roman *Kuskar* (1910). Se också Sällskapet bok *Reporter i världens största stad*, s. 123f och s. 150ff.

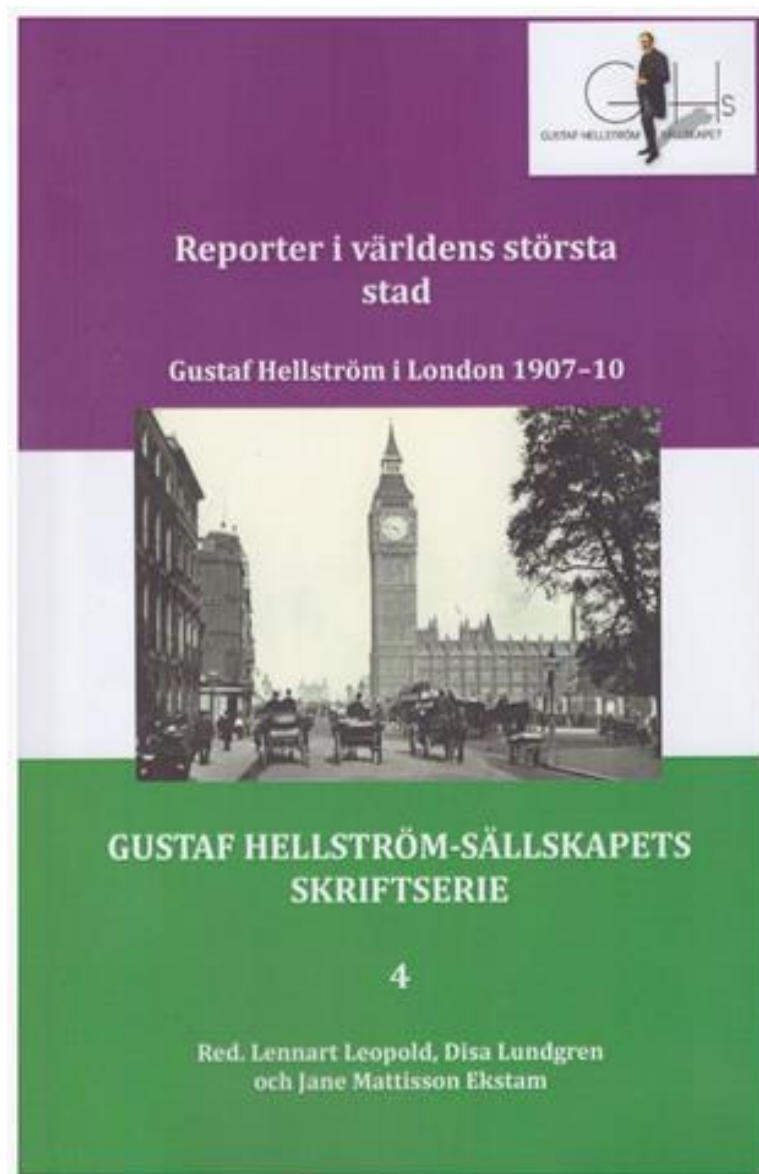
Bland Gustaf Hellströms mest beundrade skönlitterära böcker återfinner vi Londonromanerna *Kuskar* (1910) och *Kärlek och politik* (1942).

Hellström flyttade till London i januari 1907 som *Dagens Nyheters* utrikeskorrespondent. I London utspelar sig ett par av hans bästa böcker. Redan under den första perioden skrevs den uppmärksammade *Kuskar* (1910), som handlar om tre Londonkuskars delvis sammanflätade öden. Här finns bl.a. scener från hungerdemonstrationer på Trafalgar Square, vilka han även rapporterat om i *Dagens Nyheter* – motivet återkommer i *Kärlek och politik*.

Kuskar ansågs vara Hellströms bästa bok dittills, och kanske är det den bästa före *Dagdrömmar* (1921). Fyra år senare kom Hellströms nästa skönlitterära bok, *Kring en kvinna* (1914), där de första hundra sidorna utspelar sig i Londonförorten Richmond, varefter berättelsen fortsätter i Paris.

I romanen om polismästare Carl Heribert Malmros (1931) finns några sidor där Malmros berättar om några dagars vistelse i London i ungdomen, då han hade mönstrat på en båt. Bland annat blir han rånad i East End.

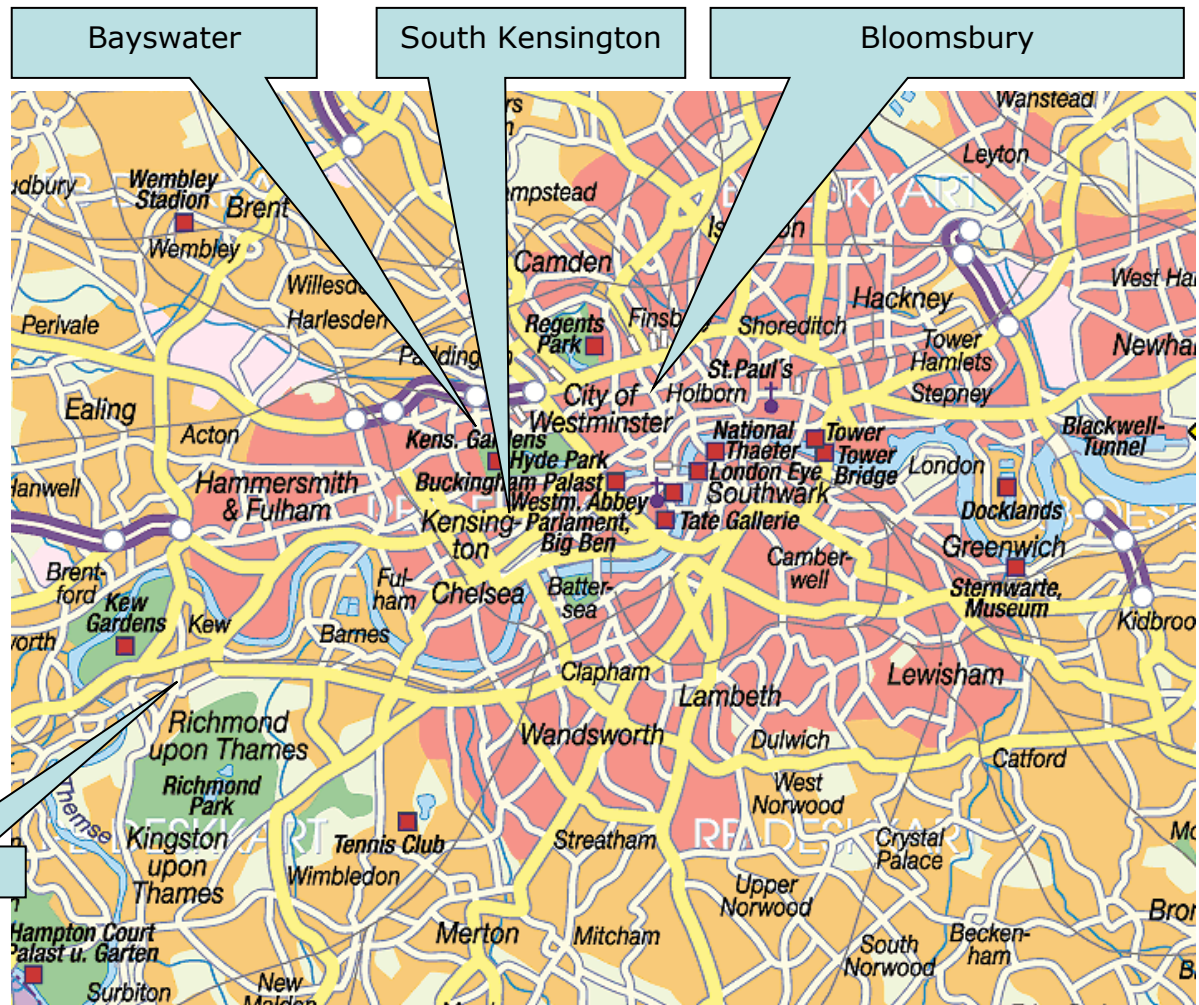
Hellströms andra rena Londonroman är den kritikerrosade och bästsäljande *Kärlek och politik* (1942), som utspelar sig i London cirka 1908–10.

Några av de bästa reportagen från Hellströms första London-period har samlats i den tredje volymen av Gustaf Hellström-sällskapets skriftserie. Liksom de övriga volymerna kan den köpas på Sällskapets möten eller vid våra bokbord under Kristianstads bokfestival och Bokmässan i Göteborg. Den kan också i vanlig ordning beställas i bokhandeln eller hos nätbokhandlarna.

Boken *Reporter i världens största stad* omfattar 216 sidor och innehåller ett drygt trettiotal artiklar eller reportage uppdelade i sex avdelningar:

- I. Mysteriet med mr Whiteleys mördare; II. Gustaf Hellström och suffragetterna; III. Blandat; IV. Hellström och arbetarrörelsen i England; V. Londonromanerna VI. Från valrörelsen i december 1910

I citatet nedan ur *Kärlek och politik* sägs Gustaf Hellströms alter ego Stellan Petreus i tur och ordning ha bott i Bloomsbury, Bayswater och South Kensington, och sannolikt speglar detta Hellströms egen väg mot bättre bostadsförhållanden. Liksom Petreus hade han under mer än ett år...

genomgått den ensamme främlingens bostadsutveckling i London. Från solkiga boardinghouses i Bloomsbury, dit fattiga utlänningar söker sig, hade han emigrerat västerut, till Bayswaters skamfilade pensionat för mycket unga eller åldrande citykontorister och enklare landsortsmedelklass. Från Bayswater hade han flyttat över till andra sidan om Hyde Park, till South Kensingtons pretentiösare familjehotell med pensionerade, av tropikerna märkta kolonialtjänstemän med deras bortskämda, högdragna hustrur, lägre, ogifta befattningshavare i ämbetsverken och sysslolösa, ambulerande damer i alla åldrar, som levde på en livränta, på avkastningen av ett litet kapital eller på de smulor som föll från familjeöverhuvudets rikare bord.

(*Kärlek och politik*, s. 7).

Från South Kensington flyttade Hellström vidare till Richmond. Varom mera senare. Minst ett par tre gånger har Hellström varit hemma i Sverige under denna första period i London.

Var Hellström bodde under sitt första halvår i London är inte känt, men det tycks mig alltså sannolikt att han liksom Stellan Petreus slagit ner sina bopålar någonstans i Bloomsbury. Under hösten 1907 flyttade han som väntat till Bayswater:

23 september 1907: 38 Queensboro' Terrace, Hyde Park, London W.

Hotellet i denna byggnad heter idag Byron Hotel.

Foto: Tommy Gustavsson

38 Queensborough Terrace
Hyde Park London W.
23. 9. 07.
Kära Aegor.

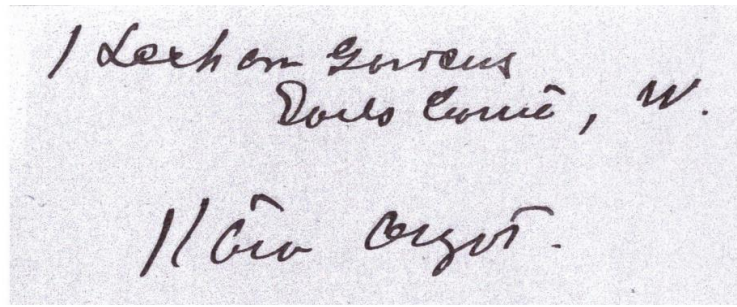
Adressen bekräftas av ett brev den 1 november, skrivet på brevpapper med tryckt adress:

TELEPHONE
No. 2938 WESTERN.
ADDRESS PROPRIETRESS.

38, QUEENSBOROUGH TERRACE,
HYDE PARK, W.
1 november 1907.

Kära Aegor.

Hjärtligt tack för ditt
brev, som jag skulle ha bevarat
för länge sedan. Men det var
vitt vid så många syner för
veckor, och jag kunde inte
någonstund.

1 Lexham Gardens
Earls Court, W.
11 Giv. Bengt.

Liksom Petreus i citatet ovan flyttar Hellström vidare, och tidigast i november 1907 bor han på denna adress i South Kensington:

1 Lexham Gardens, Earls Court, W

(Adressen finns i ett odaterat brev, där Hellström ber vännen Algot Ruhe att gå upp till Tengwall på *Stockholms Dagblad*, där denne var ny som redaktionschef vid denna tid.)

1 Lexhams Gardens.
(Foto: Tommy Gustavsson)

9 mars 1908: Söderköping

Brev till Tor Bonnier daterat i Söderköping, där den äldste brodern Nils Hellström vid denna tid var lasarettsläkare. Gustaf är alltså på tillfälligt besök i Sverige och bor hos Nils och svägerskan Märtha.

Richmond

Okänt datum 1909: 35 Church Road, Richmond, Surrey

Den första Londonperiodens klassiska Hellströmadress är 35 Church Road i Richmond. Troligtvis hade Hellström flyttat hit redan under 1908, oklart när. Han kom att bo kvar här ända till flytten till Paris nyåret 1911.

Church Road i Richmond är en lång gata, men den nedre (norra) delen, där Hellström bodde, är den som ligger närmast stationen. (Foto: Lennart Leopold)

Richmond ligger visserligen 20 kilometer från Londons centrum men Richmonds station ligger helt nära Church Road, liksom The Railway Tavern. (Foto: Lennart Leopold)

Adressen 35 Church Road markeras med ett rött kryss på kartan. Church Road är den långa gatan som löper från norr till söder. Richmond bjuder på många trivsamma promenader (prickade linjer), något som Hellström alltid uppskattade på sina vistelseorter. Parken i sydost är Richmond Park. Man kan också välja att följa Themsen eller vandra i Londons botaniska trädgård, Kew Gardens. Old Deer Park, däremot, upptas numera till stor del av en golfbana.

I inledningsavsnittet i romanen *Kring en kvinna* (1914) skildrar Hellström utförligt den yttre miljön i Richmond (ortnamnet står på s. 16), när Birger Haartman har flyttat dit. Sybil Boswell, som hela romanen kretsar kring, bor då ännu kvar i föräldrahemmet i Richmond. Senare flyttar hon till Paris, dit berättelsen följer henne.

I romanen nämns att Haartman under den första tiden ensam ”vandrat om kvällarna längs floden och lyssnat till trånsjuka mandolinmelodier från båtar och

lättjefulla punts, [...] (s. 19). Romanen ger även fina skildringar av djurlivet i Richmond Park och av Sybils och Haartmans vandringar där. Däremot skildras inte själva bostadsmiljön särskilt ingående i denna roman.

Richmond Park är berömd för sina flockar med hjortar, något som Hellström anknyter till i *Kring en kvinna* (s. 21–23). Bild från www.visitlondon.com.

I *Kärlek och politik* får vi en målande bild av gatan dit Stellan Petreus har flyttat och vad han kan se från sitt matrumsfönster:

Det var en stilla gata. I dess södra ända låg en sandstenskyrka av lantliga proportioner med flaggstång på det låga, krenelerade tornet mitt i en liten kyrkogård, där gravstenarnas inskriptioner grott igen av grågul lava. Vid gatans norra ända tog de stora privatvillorna vid, med ständigt nykrattade, breda inkörsvägar mellan höga sekelgamla lövträd, resterna av en jaktpark som en gång tillhört en högadlig släkt och sträckt sig vida omkring. Från sitt skrivbord vid fönstret i matrummet, som låg på nedre botten, kunde Petreus se vad som passerade utanför. Det var inte mycket. Trafiken var uteslutande lokal. Herrar i redingote eller jackett och cylinder, som varje morgon vid niotiden gick till den underjordiska järnvägen för vidare befordran till kontor i City, ämbetslokaler i Westminster, advokatbyråer vid the Inns, mottagningsrum vid Harley street eller kliniker vid de stora sjukhusen. Damer på väg till eller från förmiddagens uppköp. Slaktarens, fisk- och vilthandlarens och grönsaksmånglarens blankpolerade små ekipage, ett eller annat privatåkdon, en bil eller en landå, på väg söderut eller

till någon av villorna. Någon gång ett pianopositiv som hamrade sina förlegade slagdängor, en blånäst skotsk säckpipsblåsare i full stass som struttade tio steg fram och tillbaka på trottoaren och släppte ut sitt på samma gång stridslystna och melankoliskt surrande oljud.

Church Road. Nummer 35 ligger efter det höga trädet till höger om bildens mitt.
(Denna och följande bild – foto: Lennart Leopold)

Husen på Church Road är Viktorianska, byggda på 1800-talet, av typen semi-detached. Nr 35 är husets högra hälft, alltså höger om den svarta stuprännan.

Hellström skulle genom åren återkomma till huset på 35 Church Road vid flera tillfällen, både i fiktiva och till synes icke-fiktiva sammanhang.¹⁶ I ett kåseri i *DN* 1909 beskriver han sitt boende och sina grannar på följande vis:

Jag bor nu i hvad man på engelsk öfverklasslang kallar 'diggings'. Det är uttydt: gropar. Ett hus för stackars ungkarlar, där de gräft sig in för att stanna till dödsdagar eller i bästa fall till den stund då moster dör och efterlämnar så mycket pengar att tanken på ett giftermål kan börja ta en fastare och mindre drömlig gestalt. Man har två rum, äter och slöar i ett, sofver i det andra. Mathållningen skötes af ett gammalt par, som lefver och regerar i våningen under jorden. Moralen där nere i underjorden är ej den allra bästa. Herrn och frun äro nämligen inte riktigt gifta. [---]¹⁷

Jag går inte vidare in på 1909 års skildring kring det ogifta värdparet utan konstaterar bara att Hellström skulle återkomma till huset och värdparet i ”Kyrkogatan 35” som publicerades som Veckans novell i *Dagens Nyheter* den 9 september 1928.¹⁸ Motivet används också i romanen *Kärlek och politik*, där huset beskrivs på följande sätt:

En vecka senare flyttade Petreus in i sin nya bostad. Den låg vid en liten tyst gata i ett smalt, rött trevåningshus av tegel med smala, höga fönster och vita fönsterposter. En snaggklippt gräsmatta innanför ett svart järnstaket skilde huset från trottoaren. En trappa ledde ned till källarvåningen, där köket låg och värdfolk och tjänare bodde. En annan, med fyra, varje morgon nykritade trappsteg, ledde upp till den höga, smala, mörkbetsade ytterdörren med dess blanka mässingsportklapp i form av en knuten hand.

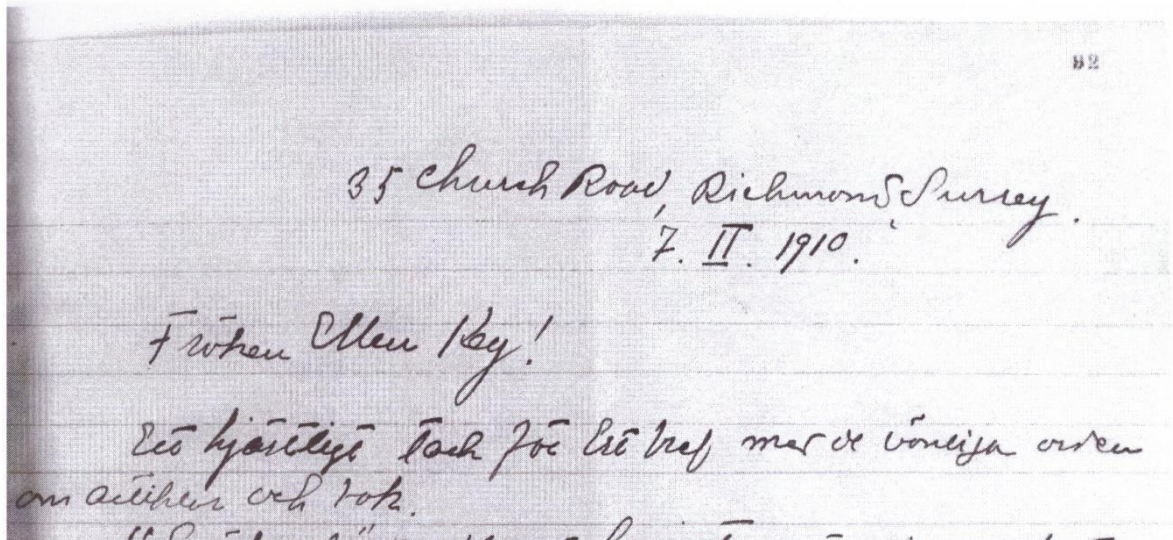
¹⁶ En utförligare version av föreliggande text om 35 Church Street finns i *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 32: *Gustaf Hellströms London. Adresser och miljöer*, som kan laddas ned som PDF från www.gustafhellstrom.se.

¹⁷ ”Mina grannar”, *DN* den 7 augusti 1909.

¹⁸ Den illustrerade novellen återges i sin helhet i *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 14: *Gustaf Hellström i London*, som kan laddas ned som PDF från www.gustafhellstrom.se.

På bilden till vänster ser vi trappan som leder upp mot de övre våningarna. Benämningen ”källarvåning” som Hellström använder i citatet är inte helt träffande. Det är snarast en souterrängvåning som värdparet bodde i. Från denna lägenhets vardagsrum går man nämligen direkt ut i den privata trädgården, som alltså är lägre belägen än gatan. (Foto: Lennart Leopold)

Runt årsskiftet 1909–10 brevväxlade Ellen Key med Hellström, bl.a. kring hans bok *Snödroppen* (1909), vars kvinnskildringar hon hade uppskattat. Key kom också att engagera sig och delta i Hellströms kampanj för scoutrörelsen. Se nästa stycke.

Mars till maj (eventuellt till juni) 1910: Stockholm och Söderköping

Den 2 mars har *DN* en notis som säger att Hellström dagen innan kom till Stockholm för att vila en månad. Han ska uppsöka någon lugn ort, sägs det. Men han hinner också med att fortsätta sin under hösten 1909 startade kampanj för scoutrörelsens införande i Sverige. Se *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 19: När Gustaf Hellström 'öfvertransporterade' scoutrörelsens idé till Sverige, med tillhörande text- och bildbilaga.

13 september 1910: 35 Church Road, Richmond.

Hellström har alltså vänt tillbaka till Richmond efter vistelsen i Sverige, men vid årsskiftet kommer han att flytta vidare till Paris.

”Känner ni kaféerna? Vinterns Lavenue, Versailles och du Dôme med deras dåliga luft, deras kortlappar, deras eviga diskussioner och ständiga förtal?” (*Kring en kvinna*, 1914, s. 106).

Bilden visar Café du Dôme vid Place Vavin (numera Place Picasso) i Montparnasse.

PARIS (1911–17)

Hellström och *Dagens Nyheter* kom överens om en överflyttning till Paris, där Hellström drogs in i konstnärskretsar och genomlevde några dramatiska år, fyllda dels med egna stormiga förhållanden med olika kvinnor, dels med Första världskriget och allt vad det förde med sig.

Under en längre period före kriget höll Hellström till i Senlis, som ligger norr om Paris och som hörde till de orter som erövrades och delvis förstördes av tyska armén under den första anfallsvågen hösten 1914.

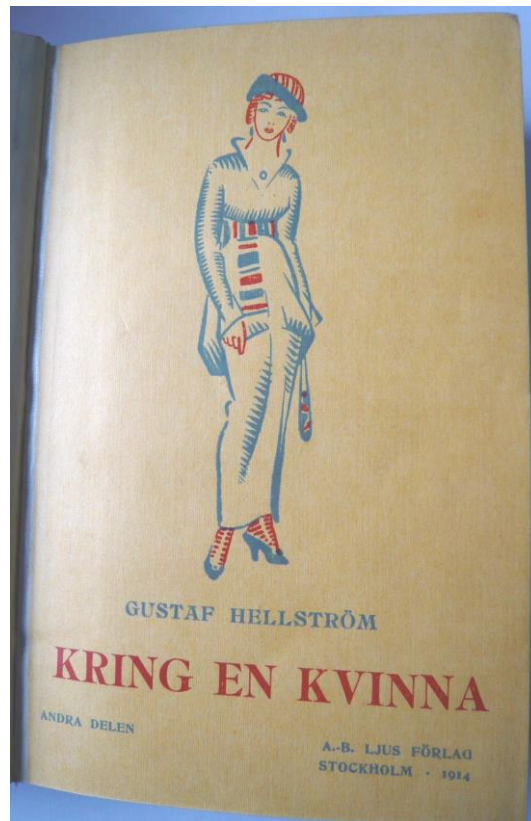
Hellström hade alltså tillgång till ett dramatiskt stoff när han skrev sina Frankrike-romaner. Erfarenheter från åren före första världskriget ligger till grund för den under London redan nämnda *Kring en kvinna*, som kom ut våren 1914 och till största delen utspelar sig i Frankrike. I förkrigstidens Frankrike utspelar sig också *Bengt Blancks sentimentala resa*, som dock skrevs under kriget och publicerades hösten 1917.

Krigsåren i Frankrike skildras i stället i *Den gången* (1944), den sjätte Stellan Petreus-romanen. När den börjar är det bara dagar kvar till krigsutbrottet.

Kyrkogården i Montparnasse. Många kända kulturpersonligheter ligger begravda här, bl.a Charles Baudelaire, Samuel Beckett, Jean Paul Sartre och Simone de Beauvoir. I bakgrunden Tour de Montparnasse, drygt 200 meter högt.
(Foto: Lennart Leopold)

Här följer nu först några textutdrag där Hellström beskriver eller anknyter till Montparnasse, där han mestadels höll till under sin första tid i Paris.

***Kring en kvinna* (1914)**

En stor del av handlingen i *Kring en kvinna* utspelar sig på kaféer och i ateljéer i Montparnasse, och denna stadsdel presenteras utstuderat utförligt och med säkerligen medvetet gammaldags läsartilltal och berättarröst på s. 106–108 i romanen. Många av namnen känns igen från Kjell Strömbergs genomgång i boken *Svenskarna i Frankrike*, så det är autentiska konstnärsmiljöer som lyfts fram.

En dag kom en ung kvinna till det kvarter i Paris, som kallas Montparnasse. Hon hade stora, bruna ögon. Hon gick med framåtböjdt hufvud. Och män vände sig om och sågo efter henne.

Känner ni Montparnasse? Den larmande spårvagnsfyllda Place de Rennes, boulevard du Montparnasse med sina banala hyreskasärner och Notre Dame des Champs schablonkyrka, den ändlösa splitternya boulevard Raspail med sina parveny-krithvita hus, de stinkande tvärgatorna med deras kuskrogar, lumpbutiker och mörka möbelaffärer, så fulla med nedlegade chäslonger, haltande stolar, söndriga målarstafflier och spruckna tvättfat, att en del af dem i panik trängt sig ut på trottoaren för att få luft? Har ni inandats denna underligt blandade atmosfär af äkta fransk bourgeoisie, af parisiskt fattigkvarter, af bohème och konstnärsdrömmar, af modeller och lustar, af allvar och snobberi, af försakelse och drifvande lättja?

Det är målare och bildhuggare, skaldar och novellister, som af Montparnasse gjort ett kvarter ropande till turisten: mig får ni inte glömma, mig måste ni se! Hvarför dessa nomader, som låta sin andes hjordar afbeta den ena kvadratmilen efter den andra' tältat just här med staffli och målarskrin, skrifbord och chäslong, är svårt att säga.

Det berodde väl på att det var billigt. Och så blef Montparnasse de tusen atelierernas stadsdel, ett Europas och Amerikas väldiga clearing-house, där drömmar kväfvast och drömmar födas, där nöden tigger sig fram och den lättjefulla rikedomslösheten slösar; där sanningen, som fastslogs i går natt vid den sista sejdeln öl, skrattas ut i dag vid morgonkaffet; där den uppblåsta dumheten och den patologiska själfbelåtenheten sitta till bords med det ärliga sökandet; där tankar och tycken och temperament från öster och väster och söder och norr mötas och blandas och bubbla som i en rykande helvetesgryta.

Känner ni kaféerna? Vinterns Lavenue, Versailles och du Dôme med deras dåliga luft, deras kortlappar, deras eviga diskussioner och ständiga förtal? Vårens och sommarens och höstens Closerie des Lilas, där man under de gamla stolta kastanjerna kan sitta och följa årstidens växlingar, medan skymningen faller och absinten sjunker i glaset. Det är, som om de första allra ljusaste gröna löfven spruno ut tidigare här än någon annan stans i Paris, skaldar och konstnärer till ära, som om de hvita blomkronorna tändes fortare här, då löfvet börjat mörkna. De heta sommarkvällarna - - - Hur många tusen ha ej välsignat dig, välsignade Closerie des Lilas ...

La Closerie des Lilas på den tiden när det begav sig. (Stället ligger kvar på samma plats än idag, ruvande på gamla minnen.)

(Bild: Wikipedia Commons)

Svalkan stiger ur marken, blomdoften från Luxembourgträdgården drifver förbi som en aning om, att de elyseiska fälten ligga helt, helt nära denna sommarstinkande stadsdel, där af hetta uppgifna människor släpa sig fram med kavajen på armen och stärkkragen uppsliten. Och här kan man om hösten, när man kommer brun och bränd från kusten, se de gamla kastanjerna lefva upp på nytt i en ny vår, en secunda primavera, med späda, lätt skära blomkronor på de nakna, råbarkade grenarna. Det är som en gammal skalds sista ungdomligt blyga poem, innan vintern kommer och temperamentets lifgifvande och inspirerande safve för alltid stigit ned till sin urkälla: jorden.

Men du, som lefvat i Montparnasset, har du ej ofta känt, att det öfver de människor, du där mött, legat en sällsam dager, den gemensamma järnvägsbekantskapens charme, dess förtrolighet, dess osäkerhet, dess öfverraskningar. Om deras förflutna vet man intet. En mänska dyker plötsligt upp på ens horisont, följer en ett stycke vägen fram, och med anonymitetens och ensamhetens hela öppen hjärtighet knäpper han upp sin skyddande förklädnad och blottar skönhetsmärkena och lefverfläckarna. Har du inte ofta känt, hur det öfver dessa människor legat något af drömmens mättade, öfververkliga realitet? Inför dessa bekantskaper som knytas för en månad eller ett år frågar man sig ofta: har jag verkligen mött dem i detta det dagliga, lefvande, arbetsfyllda hvardagslifvet? Allt det, som eljes bildar ramen kring en mänska, är borta. Själfva den lifsnerv, som från en mänskans kropp går ned till en viss fläck på jordklotet, till en viss samhällsställning, till en viss tradition och som är den mänskans rot, har osynliggjorts eller förlängts, så att man ej längre kan följa den till dess utgångspunkt. Det är, som om man under månader och år lefvat vid sidan af ett blottadt, namnlöst hjärta, en blottad, namnlös hjärna, som drömligt tydligt slagit och tänkt under ens blickar. Nakna, namnlösa öden draga förbi. Om till seger eller undergång frågar man ej längre. Segern eller undergången förefalla inför detta skådespel så utsägligt obetydliga, så helt på sidan om mänskotingens kärna och mänskoödenas rätta och djupa mening och innebörd.

Lyckas eller icke-lyckas, glädje eller sorg, hvad betyder det inför anblicken af en mänska, som med alla krafter i arbete fyller sitt väsens mått?

Till detta Montparnasse kom Sybil Boswell en regnig och kall marsdag. Efter att ett par dagar ha bott på hotell tog hon in på ett af de bättre pensionaten i närheten af Luxembourg-trädgården.

[---]

Miljöer i *Bengt Blancks sentimentala resa* (1917)

I de inledande kapitlen i romanen *Bengt Blancks sentimentala resa* (1917) tar huvudpersonen in på ett hotell på Rue du Montparnasse nr 39. Det nutida hotellet på den adressen heter Hôtel Renoir (se bild). Blanck väcks om morgonen av klockorna i Notre Dame des Champs, som ligger strax intill – i nordöstra hörnet av korsningen Rue du Montparnasse och Boulevard de Montparnasse. Senare byter han till ett hotell i Quartier Latin, på andra sidan Luxembourgträdgården.

Notre Dame des Champs, ritad av arkitekten
Léon Ginain i nyromansk stil. Invigd 1876.
Bild från Wikipedia Commons.

Bengt Blanck återbesöker platser längs Seine väster om Paris som betytt mycket för honom under ett tidigare längre förhållande. Som vi ska se senare har också Hellström själv haft anknytning till dessa trakter:

Blanck tillbragte alltså dagarna med att vänta, slita skosulor och leva i det förflutna. Och så vallfärdade han: till Bagatelle, där de en gång i början av maj sett syrenerna blomma och tre veckor efter rosorna; han tog flodbåten från Pont de l'Alma ut till S:t Cloud och drack te på Pavillon Bleu's terrass, som de ibland brukat göra om våren; och en dag reste han ut till S:t Germain och såg den ek under vilken de kysst varandra för första gången. Det hade skett den 17 april 1909 efter en lunch på restaurangen Den lille negern...¹⁹

¹⁹ *Bengt Blancks sentimentala resa*, s. 38. Uppgifter om orter som nämns i citatet: **Bagatelle** ligger direkt norr om Bois de Boulogne och (Parc de) **Saint Cloud** ligger vid Seine ytterligare en bit sydväst om Bois de Boulogne. S:t Germain syftar på den lilla staden **St.Germain en Laye**, som också ligger vid Seine, men ytterligare ett antal kilometer västerut. (se april 1912, nedan).

Hellström kom till Paris på nyåret 1911 (Tomson, s. 88). Av de tidiga adresserna har jag än så länge ingen före juni 1911, men i ett brev till Algot Ruhe skrivet samma höst säger han att han ”försökte allt: pensionat, hotell, atelier”. Man kan alltså räkna med att han prövade olika typer av bostäder. De små Parishotellen tyckte han i allmänhet illa om – han ansåg dem dåligt skötta och skrivborden var minimala.

Mönstret från London går igen under Parisåren: Hellström föredrar att slå sig ned en bit utanför storstaden. Dessa platser och orter är i de flesta fall numera snarast att betrakta som förorter till Paris.

Men när Hellström bodde i själva staden var det oftast Quartier Latin eller det angränsande Montparnasse han bodde i, företrädesvis det senare, där han under sina Parisår tycks ha varit en av centralfigurerna inom den skandinaviska artist-kolonin. (Se *Svenskarna i Frankrike. En historik av Kjell Strömberg*, 1953.)

Maj-juni 1911: Rouen i Normandie

För *Dagens Nyheters* räkning bevakar Hellström tusenårsjubileet för vikingen/normanden Gånge-Rolf. Detta motsvaras nära av skildringarna av Bo Brinks och Sybils resa till Rouen och Atlantkusten i *Kring en kvinna*, s. 249-258.

”Staden var flaggprydd: trikolorer, svenska, norska och danska flaggdekorationer hängde i festonger tvärs öfver gatorna.” (*Kring en kvinna*, s. 252f)
(Bild: Samtida vykort från en samling på nätet.)

17 juni 1911: 9 Rue Campagne Première (Montparnasse)

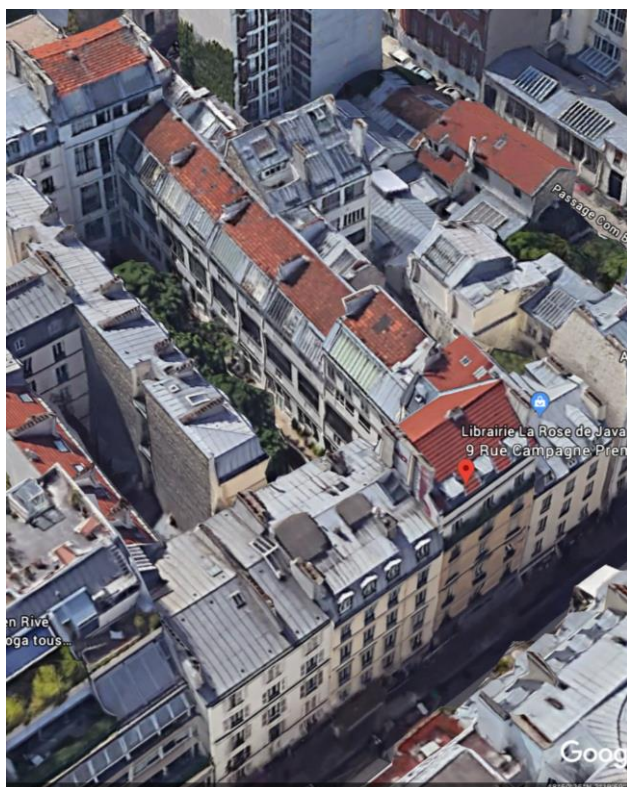
Adressen anges också den 20 och den 28 juni, i samtliga fall på korta brev till Fredrik Böök, som vistades i Paris vid denna tid. Se *Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad* nr 17–18: *Käre broder Fredrik! Hellströms vänskap till Böök i ny belysning* (2009):

Mellan de stora gatorna är kvarteren i dessa trakter mycket rymliga, nästan som miniatyrstadsdelar med byggnader av olika form och storlek. Bakom den oskyldiga fasaden till fastigheten nr 9 på Rue Campagne Première döljer sig bl.a. en på djupet långsträckt byggnad med ett drygt hundratal konstnärsateljéer, vilket framgår av en minnestavla. Se bilder på nästa sida!

Minnestavla utanför fastigheten nr 9 Rue Campagne Première i Montparnasse. Nedan. Till vänster: Fastigheten sträcker sig långt in i kvarteret. Till höger: Fastigheten i fågelperspektiv (Skärmdump från Google Earth)

Som framgått hade Gustaf Hellström för vana att förankra sina berättelser i miljöer som han själv haft någon sorts relation till. Sannolikt hade han själv på så vis lättare att för sitt inre visualisera de fiktiva händelseförlopp som han skrev fram. För läsaren bidrar väl ett autentiskt namn också till en viss konkretion, även om gatan sannolikt är okänd, som här i novellen ”Mannen vid ratten”:

I hans kärlek till Marya ingick naturligtvis också tacksamheten. Hon hade berett honom en fristad mitt uppe i hetsjakten, som samhället i form av detektiver anställde på honom. Hemma i hennes lilla kyffe uppe ovan lumpboden på Rue Campagne Première, där de fattigaste artisterna bodde, kände han sig fullkomligt trygg. Hon var tydligen känd av polisen och för resten av alla människor i kvarteret som en stackars harmlös fantast, som endast umgicks med lika fattiga och harmlösa dårar. Hon var god vän med alla människor, tidningsgumman på hörnet, frun i mjölkmagasinet och brödbutiken, ja, till och med åt poliskonstaplarna nickade hon med ett pojkräckt leende då hon gick förbi dem. Och de nickade tillbaka till henne och skrattade litet när hon passerat.

Det var på det hela taget en ljuvlig tid han tillbragte i hennes sällskap i det lilla kyffet med det en gång röda tegelgolvet, dess smala och rangliga säng, bordet, de två stolarna och på de fuktdrypande väggarna porträtt av stora anarkister. [---]

Mannen vid ratten (1926), s. 31

28 juli 1911: Grand Hôtel Rosenbad, Hugo Weber, Burtscheid, Aachen

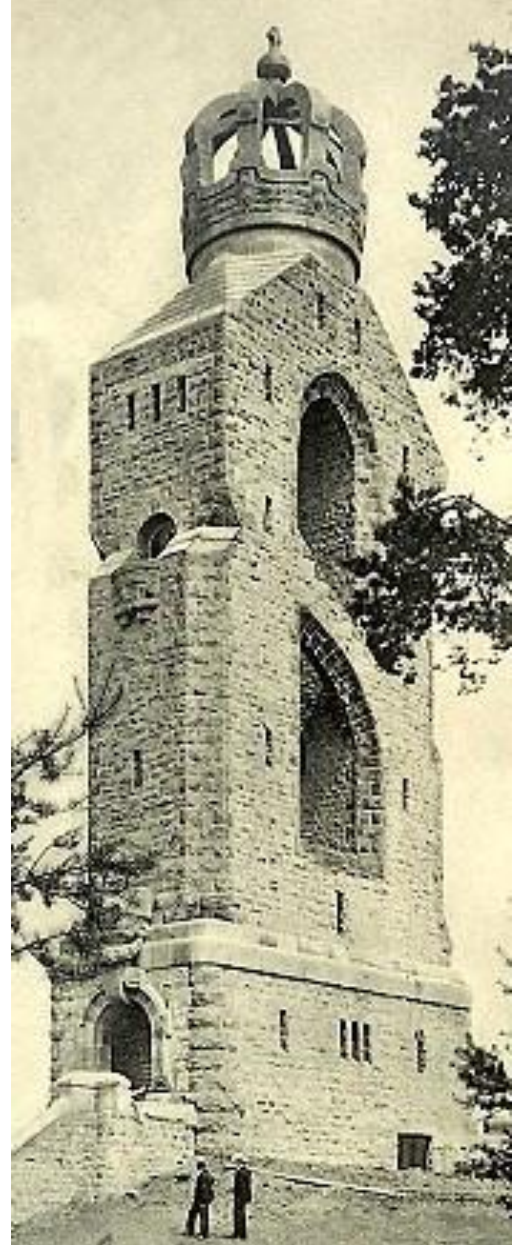
Adressen finns i ett brev till Fredrik Böök.

Hellström är i Aachen för en femveckors intensiv kur p.g.a. sjukdom. Det är syfilisen som spökar igen. I Aachen var man specialiserade på denna sjukdom. Se medlemsblad nr 17—18.

Vistelsen har satt spår i *Kring en kvinna*, så till vida att bröderna Toepfers hemstad sägs vara en större stad i västra Tyskland (s. 116ff). Skildringen pekar just mot Aachen. Vi läser nämligen att bröderna Toepfers far i romanen ägde bryggeri och på sin tid hade byggt

en stor villa i stadens aristokratiska kvarter.
[---] Från sina sängkamarfönster såg han
Bismarcksmonumentet resa sig ur de blånande
barrskogarna i form av ett stort B. (s. 119).

På skogskyrkogården halvannan kilometer bort från Aachens centrum reser sig verkligen cirka 25 meter högt det mäktiga Bismarckturm, med sin säregna B-form (se bilden).

Augusti-september 1911: Jersey, Channel Islands

Hellström var på Jersey tillsammans med ryskan Romana Boutkievitch, som han periodvis levde samman med under ett par år.

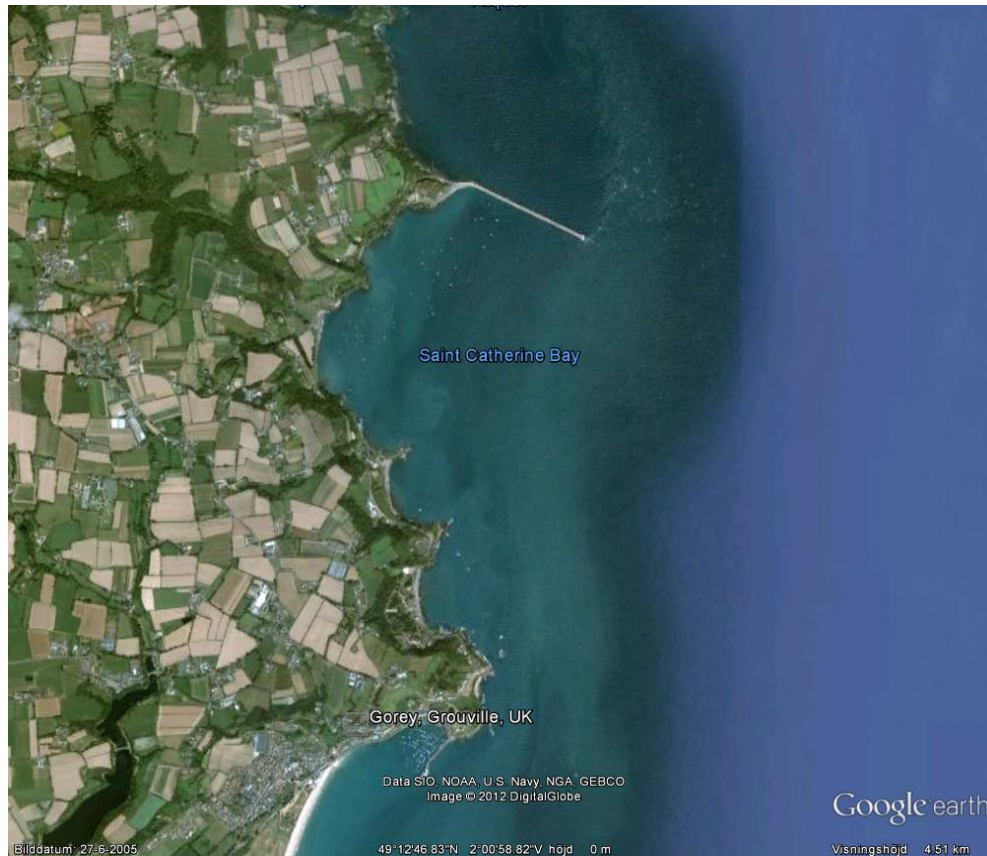
Några längre avsnitt i andra delen av *Kring en kvinna* (1914) utspelar sig uttalat på Jersey (s. 440). Bo Brink är nu ute ur bilden, men liksom flera andra män kring Sybil i romanen kan karaktären doktor Krogh uppfattas som något av ett alter ego för Hellström.

I Hellströms roman förekommer en pir med en fyr längst ut. Den femtonårige George föraktar att gå i från stranden utan går längst ut på piren och hoppar i. Tio minuter senare når han stranden, så det är alltså en mycket lång pir (s. 441). Utanför är kraftiga tidvattenströmmar vanliga. Ett strömdrag med virvlar sägs gå ”från Gorey pir till Sanct Heliers’ vågbrytare” (s. 505). I vad som närmast kan beskrivas som ett mordförsök men som blir ett självmord i stället lockar tonåringen George, som är hemligt förälskad i Sybil, med sig doktor Krogh på en simtur ut från piren. Endast den senare kommer tillbaka.

Namnet Gorey leder oss till en liten hamnstad med en mäktig borg på Jerseys östra kust:

Castle of Mont Orgueil overlooking the harbour of Gorey
(Bild från Wikipedia Commons)

Ett par kilometer längs stranden norr om Gorey på Jerseys östra kust finns mycket riktigt en sexhundra meter lång pir. (Skärmdump från Google earth).

Bilden som är tagen från söder visar Victoria Tower med piren i bakgrunden. (Bild från Wikipedia Commons)

Doktorn såg ut över hafvet. Plötsligen pekade han:

- Det där hvita strecket därute, hvad är det?
- Det är ett strömdrag med hvirvlar. Det går från Gorey pir till Sanct Heliers' vågbrytare och är farligt, när floden bryter in. Då är där hvirvelhål stora som grytor.

(*Kring en kvinna*, s. 505)

Detalj från skärmdumpen från Google earth på föregående sida.
Utanför piren ser man tydligt de livsfarliga strömmarna och
virlarna.

I romanen nämns också ett fyrtorn längst ut på piren. Förutom dessa detaljer kring piren är Hellström inte så generös med miljöskildringar, men man förstår att sällskapet bor inhyrt någonstans en bit ovanför stranden.

Det visar sig vara möjligt att bekräfta orten och dessutom precisera miljön ytterligare med hjälp av skildringen i slutavsnitten av Ulla Bjernes

självbiografiska roman *Botad oskuld* (1961). Mer kring Bjerne kommer strax här nedan i det långa avsnittet om Senlis, som börjar vid augusti 1912.

När Ulla i slutet av romanen lämnar Senlis efter ett uppslitande triangeldrama, beger hon sig till Jersey och slår sig ner på ett pensionat som Rufus (romanens motsvarighet till Gustaf Hellström) har berättat om. Här hade han bott tillsammans med sin väninna Roma, en genomskinlig förklädnad av verklighetens Romana Boutkievitch. Denna Roma dyker för övrigt upp tillsammans med en ung ny älskare under Ullas vistelse på pensionatet, något som Ulla inte tvekar att upplysa Rufus om i brev (s. 298).

I romanen skriver Ulla Bjerne att man kommer till orten med ”ett diminutivt elektriskt tåg” (s. 295), men här har Ulla Bjerne rimligen misstagit sig efter så många år. Den smalspåriga järnvägen till Gorey var inte elektrifierad.

Här ser man ett ångdrivet tåg som lämnar Gorey:

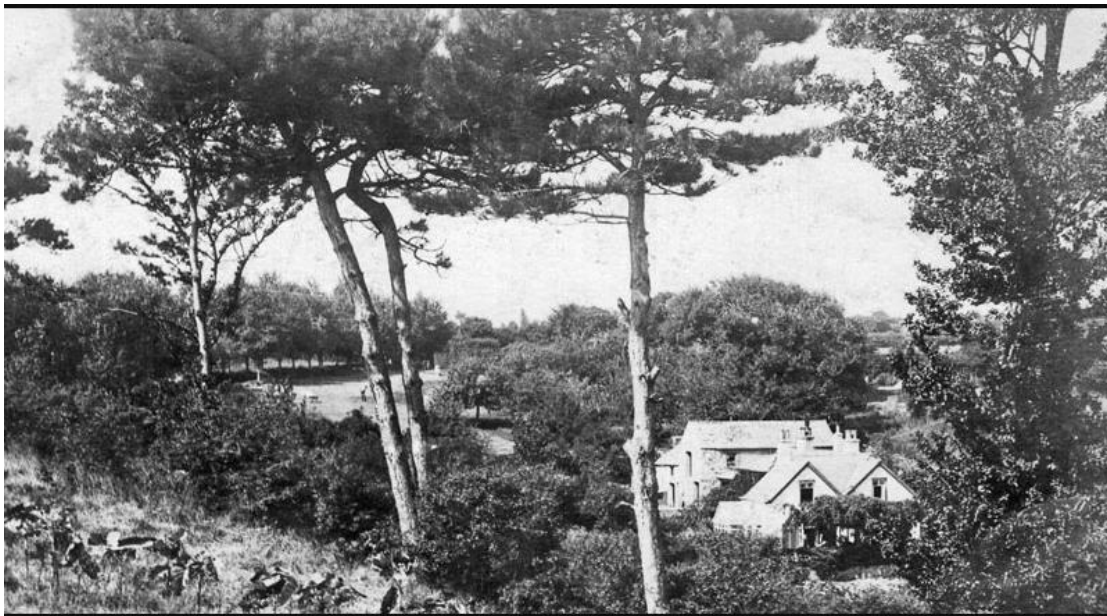
Bild hämtad från theislandwiki.org

Pensionatet där Ulla bor sägs bestå av ”ett långsträckt, lågt lanthus med gröna fönsterluckor”. Stället benämns i Bjernes roman ”The Solitude farm”, och den franska varianten av detta namn existerar fortfarande: La Solitude Farm. Vägen har samma namn: La Rue de la Solitude, och läget cirka trehundra meter från stranden är precis vad man skulle vänta sig utifrån romanernas skildringar. Dock

tycks det inte längre finnas något pensionat på adressen utan här finns flera olika firmor, bland annat en som producerar jordbruksprodukter.

”La Solitude Farm 1920s” Denna och följande bild har hämtats från *Historic hotel pictures – S – theislandwiki.org*.

Mrs L Renouf took guests at La Solitude Farm

Under bilden här ovan anges ägarinnans namn som Mrs L. Renouf, och i Ulla Bjernes roman läser vi verkligen: ”Det ägs av en änkefru Renow och hennes överåriga dotter...” (s. 296).

Hösten 1911: 33 Boulevard Edgar Quinet

I brevet den 28 juli till Fredrik Böök från Aachen anger Hellström Boulevard Edgar Quinet i Montparnasse som sin framtida adress i Paris.

Café vid Boulevard Edgar Quinet. (Foto: Uta Leopold)

Huset vid Boulevard Edgar Quinet finns ännu kvar (nedan). På bilden ovan ligger det borta vid träden, och på andra sidan nästa gata ligger höghuset Tour de Montparnasse, som anas bortom träden i (den övre) bildens högra hörn,.

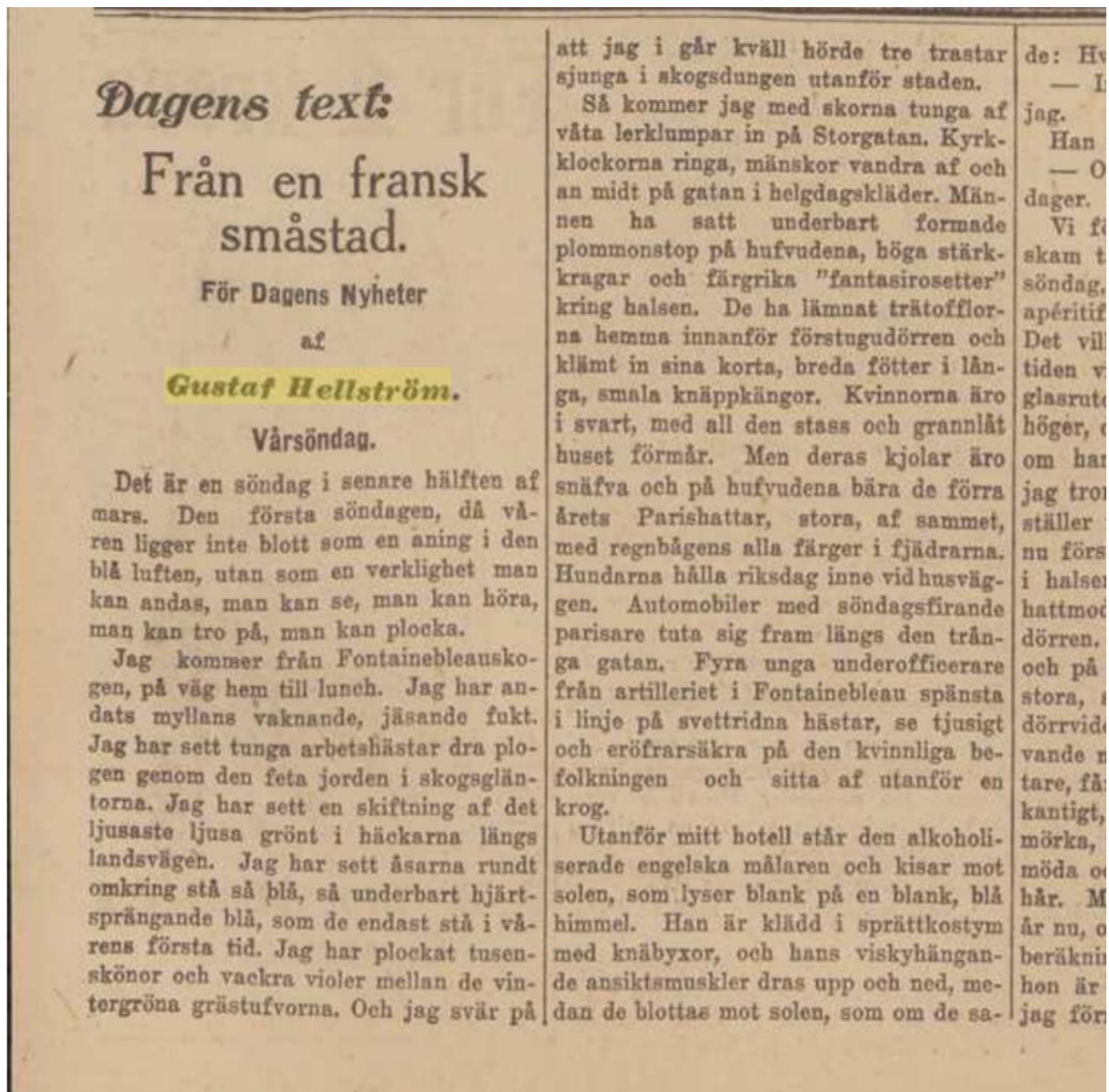

Boulevard Edgar Quinet nr 33. (Foto: Lennart Leopold)

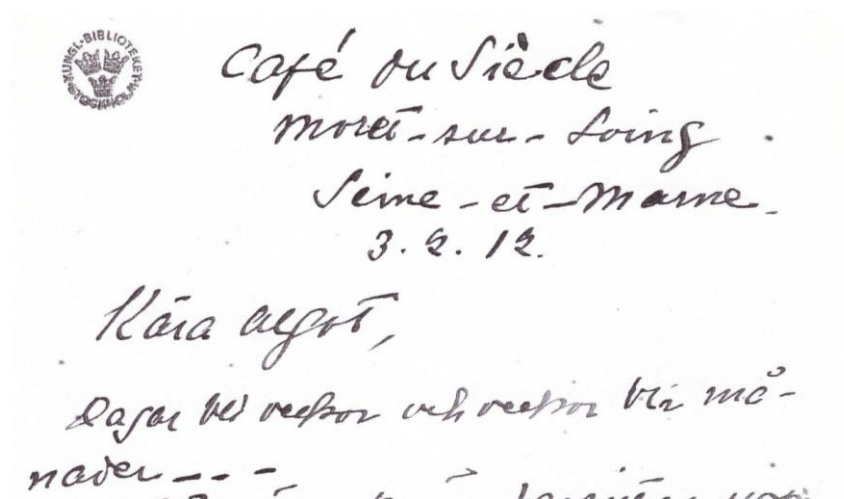
Paris tisdag (hösten 1911): Hôtel du Panthéon, 11 Place de Panthéon

Från sitt fönster på hotellet kunde Hellström se Panthéon, den berömda gravkyrkan – här fotograferad från lite längre håll. (Foto: Lennart Leopold)

”Dagens text” i *Dagens Nyheter* den 3 april 1912 utspelar sig i den idylliska medeltidsstaden Moret-sur-Loing.

Från december 1911 till april 1912: Café du Siècle, Moret-sur-Loing

Detta är en liten stad med medeltida anor i utkanten av Fontainebleau-skogen, söder om Paris. Staden lockade impressionister som Monet, Renoir och Sisley.

Hellström arbetar sedan året före med en första version av *Kring en kvinna*. I ett brev daterat Café du Siècle, Moret-sur-Loing den 3 februari 1912 skriver han till vännen och författarkollegan Algot Ruhe:

Nu arbetar jag. Som satan! Gud håller ändå sitt finger öfver en! Jag brände för en vecka sedan ett manuskript på 500 sidor. Nu börjar jag på nytt med ett Bismarckskt järngrepp om pännskaftet. Nu är allt klart: nio män om en kvinna. Men det var ett hårdt job att få dem sammansmälta.” (Tomson, s. 90f.)

Moret-sur-Loing. Bild från Wikipedia Commons

”De sista veckorna hade emellertid Friedrich inskränkt sig till vykort från Moret-sur-Loing, en liten småstad vid Fontainebleauskogens sydöstra utkant”, läser vi i *Kring en kvinna*, där Friedrich Toepfer bor (och begår självmord) på vad som i romanen har uppgraderats till *Hôtel du Siècle* – ”ett litet tvåvåningshus, grått och förfallet” (s. 271). Och i romanen *Den gången* (1944) är det just på *Hôtel du Siècle* som Stellan Petreus skriver ner sina erfarenheter från sin reportageresa till fronten (se sidorna om ”våren och försommaren 1915”, här nedan).

I *Den gången* läser vi om en ”några hundra meter lång, knagglig gata” (s. 232).

Efter många fåfänga sökningar på nätet fann jag slutligen namnet ”Café du Siècle” på detta samtida vykort – se detalj till höger!

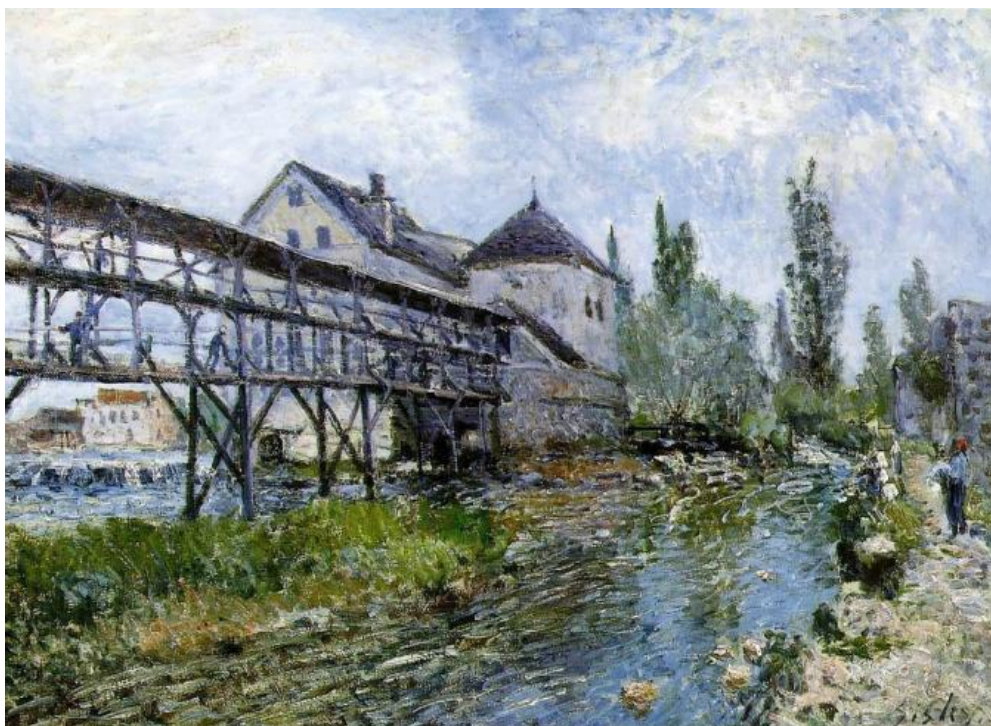

Två målningar från Moret-sur-Loing av den fransk-engelske konstnären Alfred Sisley (1839–1899).

Ovan syns bron över floden Loing och stadsporten Porte de Bourgogne (Jfr vykortet på föregående sida.)

Nedan syns det lilla fallet och kvarnen. Sisley bosatte sig i staden 1880 och ligger också begravd där.

Järnvägsstation i St.Germain en Laye omkring sekelskiftet 1900. (Bild från Wikipedia Commons)

April–juni 1912: St.Germain en Laye.

Staden ligger vid Seine cirka 15 km väster om Paris. Idag kanske mest känd för sin stolta fotbollshistoria – vem har inte hört om laget Paris St Germain (PSG)? Staden nämns i *Bengt Blancks sentimentala resa*:

och en dag reste han ut till S:t Germain och såg den ek under vilken de kysst varandra för första gången. Det hade skett den 17 april 1909 efter en lunch på restaurangen Den lille negern... (*Bengt Blancks sentimentala resa*, s. 38)

Alfred Sisley: *The Terrace at Saint-Germain* (1875) (Walters Art Museum). Läs mer om Sisley vid 1911–1912, här ovan.

Senlis

Senlis domineras av den berömda katedralen Notre-Dame.
Bild från Wikipedia Commons

Augusti (ev. redan i juni) 1912: 6 rue Saint Pierre, Senlis, Oise

Ett odaterat brev till Algot Ruhe sommaren 1912 tycks vara det första från Senlis. Hellström skriver att han ska skaffa möbler till de två rum som han bestämt sig för att hyra. Högst sannolikt avses rummen på 3 Place Lavarande, som skulle förbli hans adress under hela Senlis-tiden, alltså fram till krigsutbrottet i augusti 1914, då han i all hast tvingades att flytta.²⁰

Senlis, som ligger cirka 50 kilometer norrut från Paris centrum, blev Hellströms hemort fram till Första världskrigets utbrott. I staden fanns en liten skandinavisk konstnärskoloni, där förutom Hellström konstnären Nils von Dardel är den mest kände. Till kretsen hörde också författarinnan Ulla Bjerne. I Senlis skrev

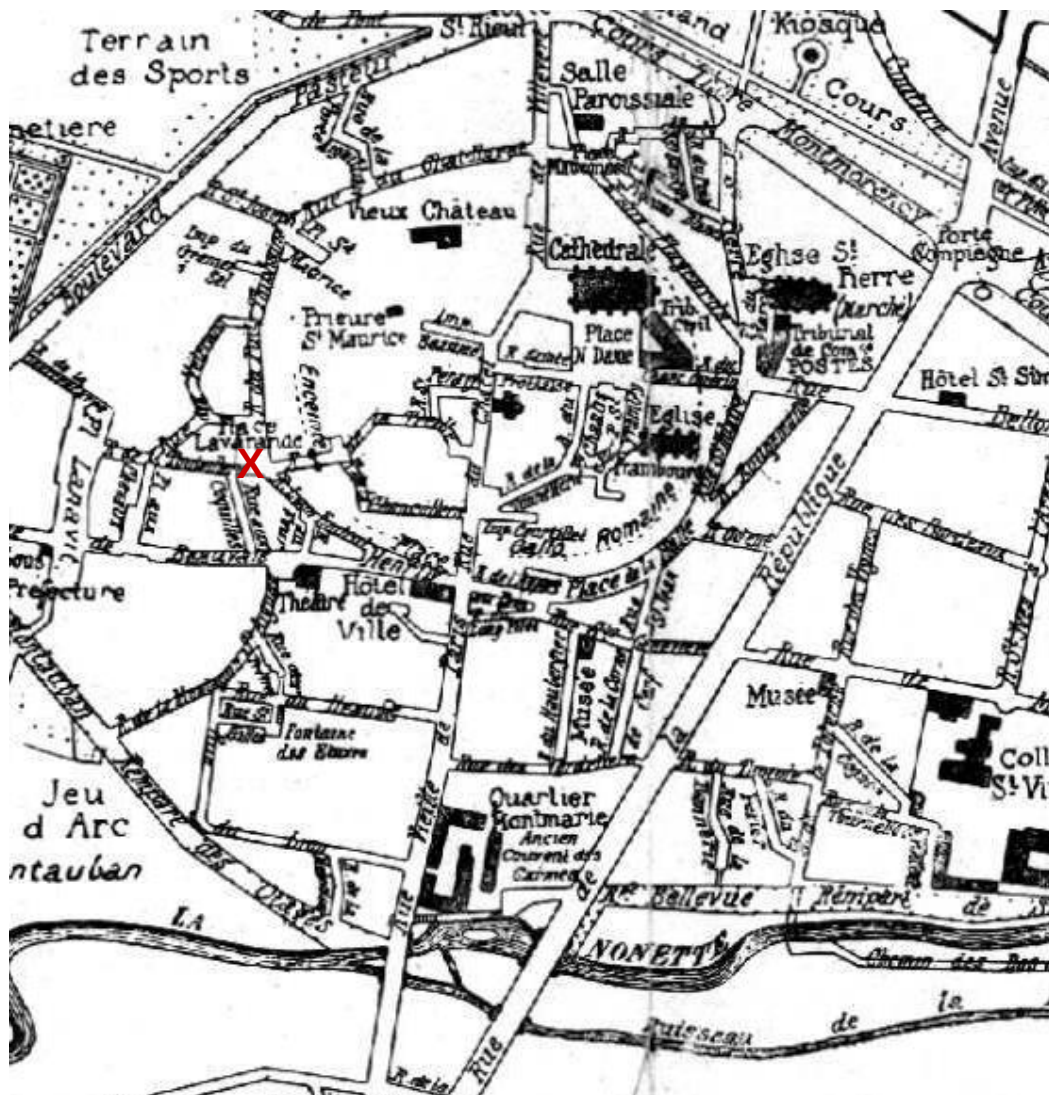
²⁰ Läs Hellströms dramatiska reportage kring händelseutvecklingen i Senlis och hans flykt till Paris i samband med krigsutbrottet i *1½ mil härifrån står världens största slag* (2014).

Hellström färdigt *Kring en kvinna*, och bokens avslutande dedikation till vännerna Algot Ruhe och Nils von Dardel är daterad ”Senlis Febr. 1914”. Som påpekades i samband med Kristianstad är det intressant att Hellström, när han verkade i Frankrike, kom att söka sig till en liten stad som liksom hemstaden hade utpräglat militära inslag i vardagslivet.

26 mars 1913: 3 Place Lavarande, Senlis, Oise.

Nr 3 är den vänstra dörren. Hellström hyrde två rum längst upp.
(Bilden är en skärmdump från Google maps)

Place Lavarande (rött kryss) ligger precis utanför den västra porten i den stadsmur som omgärdar den gamla stadskärnan. Muren är inte markerad men den kan anas, i och med att det runt staden längs murens utsida löper en smal gata som flera gånger byter namn.

Senlis spelar en huvudroll i första hälften av romanen *Den gången* (1944). Detta är den sjätte boken om Stellan Petreus, och det finns inte längre behov att presentera huvudpersonen. Däremot kommer den lilla staden och dess invånare att i berättelsen fungera som symbol för det Frankrike som Hellström kommit att värdera så högt – väl medveten om landets politiska splittring och mänskliga tillkortakommanden. Världskriget nalkas, och den sovande staden ska snart brutalt väckas ur sina drömmar och tas med våld av en barbarisk stormakt. Senlis blir en sammanfattning av det hela, och just därför får vi en ovanligt fyllig presentation direkt på första sidan:

Det var ingen stor stad. Bortsett från garnisonen räknade den på sin höjd en sextusen invånare. Man ville inte heller ha den större. Och även om man haft önsksningar i den riktningen, hade det inte funnits plats att förverkliga dem. Redan för hundra år sedan, strax efter Napoleons fall, hade den fått sin slutgiltiga utformning och naturliga avrundning – i norr och öster av väldiga nationalparker, en gång i tiden kungliga och kejserliga jaktmarker, i väster av en å, omgiven av sankmarker, och i söder av stora jordagods. Det var nu decennier sedan ett nytt hus byggts i staden. Och då det skett, hade den nya byggnaden uppförts på den gamlas grund och i en storlek och en stil, som inte nämnvärt avvek från de omgivande husen. Längre hade all slags industri varit bannlyst från den lilla staden. Man ville undvika inflyttningen av ett arbetarproletariat. Och när man slutligen under ett av de allra senaste åren, efter långa överläggningar i stadsfullmäktige, frångått denna princip, hade man lämnat sitt medgivande endast åt en industriell verksamhet, som krävde den allra högst kvalificerade arbetskraften - en automobilfabrik.

Men oansenligheten i stadens yttre volym ersattes av en inre. Det var en gammal, en mycket gammal stad. En vandring genom dess krokiga, kullerstensatta gator var en repetitionskurs i Frankrikes långa historia skriven i sten, från det romerska härlägrets arena och amfiteater till hangarerna på flygplatsen ett stycke därifrån. Här hade franska kungar residerat från 600-talet genom tusen år fram i tiden. Här, på en låg kulle mitt i staden reste sig katedralen. Den hade påbörjats på 1100-talet. Det hade tagit fyra sekler att fullborda den, från den romerska tornportalen till den södra fasadens flamboyanta sengotik. Här hade merovinger, karolinger och kapetinger omgjordat staden med tredubbla murar. Här hade biskopar haft sitt säte i fjorton århundraden, till dess de flytt för den franska revolutionen för att aldrig mer återkomma. Här hade Ile de Frances högadel byggt sig privatpalats bakom höga murar och tillbommade, rikt snidade, vapenprydda portar. Monsieur Sénéchal, värden på hotell Henri IV, kunde för turister skryta över att hans stad ägde sjuttio millionärer – ”mer än en på var hundra invånare”. För att inte tala om det halva hundratal hertigar, markiser, grevar och vicomter – baronerna gitte han inte räkna – som satt på sina slott runtomkring de stora bokskogarna i vilka hjort- och rådjursfloccar betade. Monsieur Sénéchal var visserligen hundraprocentig republikan och hyste som sådan ingen särskild vördnad ens för det gamla kungadömet högadel – de båda Napoleonernas hertigar och grevar betraktade han som uppkomlingar. Men han kunde inte underlåta att inför främlingar pråla med den kringboende högaristokratin, eftersom skrytet visade sig ha ett inte obetydligt affärsvärde. Det var inte bara turistande amerikaner som förstummades vid upplysningen om all denna grandezza, i vilken hans hotell låg infattat; till och med engelsmän föreföll imponerade.

Av romarnas arena och amfiteater fanns bara rester kvar. Det kungliga slottet var en ruin. Biskopspalatset hade blivit arkeologiskt museum. Stadsmuren hade till största delen raserats och jämnats till bulevarder. De flesta av de högadliga renässanspalatsen hade, ett efter ett, utrymmts av sina släkter och blivit offentliga byggnader: domstol, underprefektur, stadshus och så vidare, eller hyrdes ut till rika officerare vid det i staden förlagda husarregementet. Den kungliga glansen och den högaristokratiska ståten var sedan länge ett minne.

Kungadömet hade efterträtts av den stora revolutionen, revolutionen av kejsardöme, kejsardömet av andra kungadömen, kungadömena av republik, republiken av det andra kejsardömet och kejsardömet, till sist, av en tredje republik - allt under loppet av ett sekel. Nu var staden ett borgarsamhälle av rentierer, funktionärer, spannmålshandlanden, engrosuppköpare av boskap, mindre affärsmän, hantverkare och alla dessa mörklädda och anonyma varelser, som i alla franska småstäder för en tillvaro så tillbakadragen, som om de gömde på en skamlig familjehemlighet eller dolde sig undan följderna av ett ännu inte preskriberat brott.

Men genom alla stormar, alla politiska förvandlingar som staden utsatts för och upplevat under sin snart tvåtusenåriga tillvaro var det två makter, som ännu oförändrade satte sin prägel på den. Den ena var garnisonen. Ännu, likaväl som på Cæsars tid, och endast några stenkast från resterna av hans befästa härläger, smattrade revelj- och taptosignaler från kasernerna. Ännu, likaväl som på merovingernas tid, red beväpnade ryttare genom gatorna med fladdrande dukar på lansspetsarna. Ännu, som under så många sekler dessförinnan, var det av militären man till största delen hade sin utkomst. Den var den stora, ständiga konsumenten. Den gav rikedom åt furnissörerna, välstånd åt hantverkarna och ett trofast klientel åt de talrika små krogvärdarna och åt innehavaren av stadens regementsbordell.

Den andra makten var den katolska kyrkan. Biskopen var borta. De en gång sjuttio prästerna hade reducerats till tio, och de hundratala munkarna hade försvunnit med monsieur Combes' sekularisering. Av stadens fyra kyrkor hade en degraderats till teater, där någon enstaka gång ett kringresande teaterband gav en för värnpliktiga lockande fars. En annan av kyrkorna hade blivit grönsakshall, med koret apterat till blomsterstånd och träd- och vingårdarnas produkter och jordens frukter uppradade i sidoskeppen. Den tredje kyrkan var till salu för ett pris av sjuttiofemtusen francs; det påstods att den haft åtminstone *en* allvarlig spekulant: en amerikansk mångmillionär, som umgicks med planer att sten för sten frakta den över Atlanten och bygga upp den i parken till sin villa vid Croton Lake. Men den fjärde kyrkan, katedralen, stod i okränkad majestät på sin kulle: dess ena, åttio meter höga torn - ett spetsverk i sten - var världsberömt; på

avstånd avtecknade det sig mot horisonten som ett utsökt arbete i filigran. Runt katedralen ringlade trånga gator i koncentriskt cirklar, genombrutna av radierande gränder med vita tvåvåningshus, vilkas dörrar kransades av vistaria. Ännu hade katedralen bevarat sin makt över sinnena. Det var en katolskt troende stad. Ännu, som under förgångna sekler, kunde man vid femtiden på morgonen höra klockorna klämta och kvinnornas trätöfflor snubbla över gatornas kullerstenar på väg till matutinan. Ännu steg gosskörens gälla, klara röster varje vesper från altarringen upp mot de höga, smäckra valven, och vilken timme på dagen man än steg in under dem såg man mörklädda människor försänkta i bön vid sidoskeppens altare. En gång om året, på Guds Fests dag, drog ännu som förr en väldig procession från katedralen genom stadens gator med rikt smyckade präster, röd- och vitklädda korgossar med svängande rökelsekar och heliga banér, vitklädda flickor med blommor och brinnande ljus i händerna och högtidsklädda människor med tungt broderade gillesstandar.

Det var som om tillvaron här funnit sin slutgiltiga form. Allt nytt smälte in i det gamla. Dagens moder och uppfinningar sögs upp av århundradenas tradition och förvandlades till årsringar på ett stormridet men ännu livskraftigt träd. Till och med de bräckliga flygplanen från flygskolan, som cirklade över katedralen, tycktes ha fått det förgångnas och förtrognas patina.

Stellan Petreus hade kommit till staden som turist en vårdag, några veckor efter underrättelsen om Maureens död. Det var den tiden på året, då kastanjerna blommade och vistarian hängde i långa, tunga, ljusblå klasar mot de små husens vitkalkade väggar. Han stannade över natten och dröjde sig kvar ännu en dag. Morgonen därpå hyrde han, med tillhjälp av monsieur Sénéchal, en omöblerad dubblett i ett litet vitt hus vid ett litet solstekt torg med utsikt åt katedralen. Under förmiddagen köpte han det nödvändiga möblemanget till de båda rummen. Madame Sénéchal skaffade honom en städerska, och dottern Marcelle sydde gardinerna och hängde upp dem, medan Petreus for tillbaka till Paris och hämtade sina koffertar. Det var över två år sen dess. Han bodde där ännu. Han visste att han en morgon skulle vakna i full uppbrottsstämning och fråga sig själv: Vad har jag här att göra? Varför har jag grävt ner mig i denna håla? Söker jag inbilla mig att livet är en idyll? Men ännu hade den dagen inte kommit.

Det var inte mer än en timmes järnvägsresa till Paris. Men det kunde gå månader, till och med halvår, utan att han for dit, och han vände tillbaka som om han räddat sig från ett Inferno. (*Den gången*, s. 7-12)

I sin självbiografiska svit skriver Ulla Bjerne i jagform och kallar sig till och med Ulla. *Botad oskuld* är den tredje romanen och här skildras hennes tid i Frankrike strax före Första världskriget. I romanen skildras Hellström under namnet Rufus Landier. Dennes rival om Ulla kallas Cyril von Barnow och

motsvarar verklighetens Nils von Dardel, som under Parisåren kommit att bli en av Hellströms närmsta vänner. Miljöerna är Montparnasse och sedan Senlis.

Sven,
[postst.: 20/11 1913]

Hej, Algot, detta går inte. Vi skulle träffas ofta.
men som min charm med de andra minnen & tilldelat
mig ^{de} stora utvärer, som en del till Paris med brödet
och den otyliga inuelsen, så inleds här jag hämnas
något utvärer och till Senlis. Jag berör dig med
april, november och en annan förtäring. Och här
en ihägg mar. Lop vet.

De fyra franska sätten jag är i morgon borta.
minne pränger bort i ex. men efter som protestat till
få pröva transaktioner en översikt, så kunde
jag & sätta den i ord.
Tänkte nu Algot skall, är det sant?
Sven & Gustaf.

Kära Algot!

Det vore snällt af Dig att komma ut och
hälsa på oss, ty Gustaf har fått pengar
nu och är sturskare och odrägligare
än någonsin.

Många hjärtliga hälsningar
Nils Dardel.

113/14

Brev från Hellström till Algot Ruhe, med hälsning också från Nils Dardel, där de ber Ruhe att komma ut till Senlis och hälsa på. Troligtvis november 1913.

Till skillnad mot Hellström ändrar Ulla Bjerne inte namnen på exempelvis hotell och restauranger. Det hotell med tillhörande restaurang som Hellström i Petreus-romanen kallar Henri IV behåller hos Ulla Bjerne sitt riktiga namn: Hôtel du Nord. Rune Oxelqvist har i sin licentiatavhandling definitivt kunnat identifiera staden i Hellströms roman *Den gången* som Senlis, och med hjälp av en resehandbok från 1914 (Baedeker) och brev från författarinnan Ulla Bjerne har han identifierat byggnaderna i boken som följer:

Alphyddan (s. 62) motsvarar verklighetens Café du Chalet.

Hôtel d'Angleterre (s. 13) är Hôtel du Grand Cerf.

Hôtel des Arènes (s.12) hette just så.

Kyrkan som har blivit teater (s. 10) är Église S:t Aignan.

Kyrkan som har blivit grönsakshall (s. 10) är Église S:t Pierre.

Intressantast är Hôtel Henri IV, där Stellan Petreus intar sina måltider och där en stor del av handlingen är förlagd i första hälften av romanen. I verkligheten hette hotellet alltså Hôtel du Nord, och Ulla Bjerne menade sig känna igen hotellets dåvarande ägare Pierrard i romanens Sénéchal.

I romanen antyds hotellets geografiska läge någon gång i förbigående, även om Hellström kallar nuvarande rue de la République för Rue de Paris. Nedanstående avsnitt speglar den darrande spänning som laddade den lilla garnisonsstaden dagarna före krigsutbrottet 1914:

Hettan hade nu hållit i sig nära en månad. Grönskan i järnvägsparken mellan Henri IV och stationen var redan förbränd och gräset gulbrunt. Löven svartnade och föll av. De bildade en prasslande massa på gångarnas grus, som på hösten. Luften darrade av hetta, och från en vit himmel strömmade solstrålarna ner som ett glödhett skyfall. Ibland kom en bil rusande fram längs Rue de Paris i vildsint, fransk fart och rörde upp ett dammoln, som länge blev hängande orörligt i luften likt en lång, bensinstinkande, grå slöja. (*Den gången*, s. 38)

Det finns inte många (daterade) brev bevarade från Senlistiden, men av brev till vännen och författarkollegan Algot Ruhe vet vi exempelvis att Hellström i maj 1913 förlovade sig med en fränksild svensk kvinna. Redan i juni slogs förlovningen upp.²¹

15 maj 1914: Senlis

22 juni 1914: Senlis

Brevpapperet kommer från Hôtel Du Grand-Cerf, som i *Den gången* motsvaras av Hôtel d'Angleterre (s. 13). Ett hotell med namnet Hôtel Du Grand-Cerf finns fortfarande i södra delen av staden. Om jag förstår hotellets hemsida rätt är den nuvarande byggnaden från 1940-talet.

17 juli 1914: Senlis

Vid krigets utbrott i början av augusti fick Hellström lämna Senlis i största hast, då hans säkerhet inte kunde garanteras – genomsnittsfransmannen kunde svårligen skilja svenskar från de nu så förhatliga tyskarna.

Staden intogs av tyska armén i september, men fronten flyttades därefter något norrut, varför det härjade Senlis blev fritt igen. Delar av staden hade förstörts. Hellström berättar i ett brev att hans skräddare har skjutits och skrädderiet plundrats. Han säger sig ha förlorat två kostymer, som han haft inlämnade, och han grämer sig nu över att någon tysk officer ska gå omkring med dem under sina permissioner.

Hellströms stamloкус, Hôtel du Nord, drabbades hårt av kriget. Tyska soldater huserade där under några dygn, och den 2 september 1914 stacks byggnaden i brand. Ägaren Pierrard tog så illa vid sig att han blev sinnesförvirrad. Hellström har gjort hotellägaren mer heroisk genom att låta honom lida en hjältes död på sitt hotell. Han offrar sitt liv för att försvara sina sista undansmusslade vinbuteljer, vilka i sin tur står som symbol för den franska kulturen. Familjen Sénéchal framstår i romanen som en sorts personifikation av Frankrike och det franska kynnet, finner Oxelqvist (s. 96f).

²¹ Brev till Algot Ruhe från Senlis den 18 juni 1913. Breven finns på Kungliga Biblioteket

1½ mil härifrån står världens största slag

**Gustaf Hellström som korrespondent i
första världskrigets Frankrike**

**GUSTAF HELLSTRÖM-
SÄLLSKAPETS SKRIFTSERIE**

2

Red. Lennart Leopold och Sigurd Rothstein

I Gustaf Hellström-sällskapets bok *1½ mil härifrån står världens största slag* (Nomen förlag 2014) återges ett urval artiklar och reportage som Hellström sände hem till sina svenska läsare från det krigsdrabbade Frankrike. Omslagsbilden visar det nedbrända Hôtel du Nord i Senlis.

Våren och försommaren 1915: Moret-sur-Loing

Var Hellström bodde det närmaste året efter krigsutbrottet har hittills inte kunnat beläggas genom uppgifter i brev, men senast i juli 1915 har han flyttat till Chatou vid Seine väster om Paris – se nedan.

Dock ges i romanen *Den gången* en skildring av Stellan Petreus vistelseort vid tiden före och efter frontresan. Denna resa hade ju en påtaglig verklighetsbakgrund i Hellströms eget liv, och det tycks mig sannolikt att skildringen av omständigheterna kring resan och författandet av den omfattande reportageserien, som enligt romanen tog ”några veckor”, också bygger på de verkliga förhållandena. Det är rimligt att tänka sig att Hellström sökte upp en ort där han av erfarenhet visste att han kunde arbeta – Senlis var inte längre att tänka på, men i det stillsamma Moret-sur-Loing hade han ju skrivit de tidiga delarna av romanen *Kring en kvinna* och dit kunde han åter dra sig tillbaka.

Själva ortens namn nämns visserligen inte i *Den gången*, men beskrivningen av den lilla staden med sin ”medeltida donjon” (kastell) och det lilla vattenfallet och kvarnen stämmer in på Moret-sur-Loing (s. 232f), liksom närheten till den vårgröna Fontainebleau-skogen, där Stellan dagligen gör ”långa strövtåg” (s. 235). Beskrivningen lämnar alltså inga tvivel om att det är Moret-sur-Loing som avses, särskilt som Petreus sägs bo på ett hotell med...

det anspråksfulla namnet Hôtel du Siècle – vilket sekel angavs försiktigtvis inte. Utom den kombinerade matsalen och krogen innefattade det två resanderum. Petreus bodde i det ena. Det andra stod tomt. (*Den gången*, s. 232).

Gustaf Hellström gjorde sin frontresa i maj 1915 och så gjorde rimligen också Stellan Petreus, vars status i den lilla staden förändras i och med den:

Det var först efter sin tripp till fronten, som Petreus på allvar blev upptagen i kafékundernas gemenskap. Dessförinnan hade han, efter de första dagarnas uppenbara misstro, huvudsakligen tolererats som en excentrisk utlänning. Nu kunde han berätta för dem på ett ungefär, hur det såg ut ”där borta”, hur *de* levde och hade det. Den medfödda franska skepticismen hade tagit ut sin rätt hos dem. De hade för länge sedan tröttnat på de magra tidningsbladens hurtfriska skildringar om deras egna soldaters hjältemod och fiendens feghet. De trodde inte heller på de galghumoristiska breven från skyttegravarna. (*Den gången*, s. 234)

Till och med promenaderna i skogen präglas av kriget. Det är den första krigsvåren:

Våren hade visserligen kommit på allvar. Lövverket i Fontainebleauskogen tätade, fåglarna sjöng som galningar, det ångade av den rika, fuktiga myllan under bokarna. Han gjorde dagligen långa strövtåg. Men en krigsvår var inte som andra vårar. Den kom endast människornas förstörelseverk att framstå ännu mer vanvettigt och naturvidrigt än under andra årstider. Det fyllde en endast med tristess och hopplöshet. (s. 235)

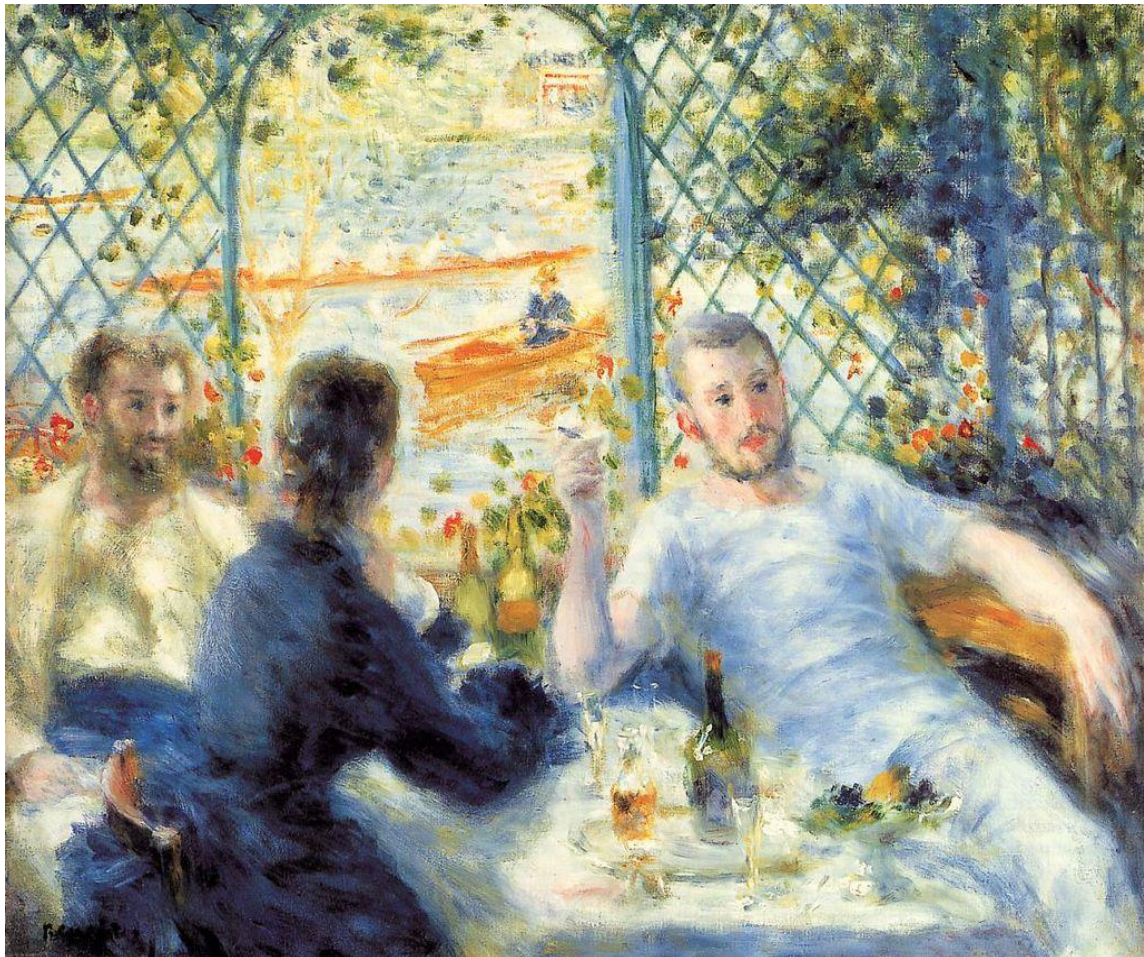
19 juni 1915: Légation de Suède

Den dåtida svenska ambassaden låg på 58 Avenue Marceau, nära Champs Elysées. Hellström är väl endast på besök till ambassaden, men brevet är i alla händelser skrivet och daterat där.

18 juli 1915: 11 Rue Labelonye. Chatou (S. et O.)

Brevet, som inleds med orden ”Bästa Herr Redaktör” och fortsätter ”Jag ber Er mottaga och till Er hustru framföra mitt hjärtligaste tack för senast”, är riktat till Hjalmar Branting och dennes hustru Anna, som sammanträffat med Hellström i Paris för att diskutera en möjlig utgivning av ett urval av Hellströms artiklar om kriget (det som så småningom blev boken *Kulturfaktorn*). Branting hade redan dessförinnan skrivit till Hellström och argumenterat för en utgivning.

Den lilla staden Chatou (knappt 7000 invånare 1911) ligger vid Seine, 10 kilometer väster om Paris. Ytterligare sex kilometer bort ligger Saint-Germain-en Laye (se april 1912, ovan). Chatou hade under andra hälften av 1800-talet varit en viktig ort för impressionisterna, och på ”Impressionisternas ö” i Seine finns deras favorittillhåll, La Maison Fournaise, som numera är museum.

Renoir: *Kanotister. Lunch vid floden.*
(*Canotiers, Déjeuner au bord de la rivière*) (Bild från Wikipedia)

24 juli 1915: Chatou²²

Paris 17 oktober 1915: Légation de Suède. 58 Avenue de Marceau

7 augusti 1915: Chatou²³

Auguste Renoirs berömda *Kanotisternas frukost* (*Le Déjeuner des canotiers*) (1880–81) målades i Chatou, på terrassen till La Maison Fournaise på ”Impressionisternas ö” (L’île des impressionistes) i Seine.

Verkar bilden bekant? Den spelar en central roll i filmen *Amélie från Montmartre*.

²² Uppgiften förekommer i Bengt Tomsons avhandling, s. 274 not 55.

²³ Tomson, s. 274 not 56.

Uppgifterna varierar, men det tycks antingen vara den 5 eller den 21 november 1915 som Hellström gifter sig med modetecknerskan Louise Shoemaker (född 1889 i Connecticut, USA). (Datumet den 16 december figurerar också men är mindre sannolikt. Se vidare i *Andra delen* vid den 16 juni 1926.)

Dagens Nyheter den 21 november 1915.

6 november 1915: 11 Rue Labelonye. Chatou (S. et O.)

Brev till Algot Ruhe.

Hellström kom att bo kvar på adressen i Chatou med sin nyblivna maka. Huset på 11 Rue Labelonye finns inte kvar. Det nuvarande huset är byggt 1935.

3 januari 1916: Chatou

Brev till Algot Ruhe.

Enligt brevet bor de alltså fortfarande i Chatou, men hustrun Louise vantrivs i småstaden och till Hellströms sorg vill hon flytta in till något hotell i Paris igen. (Tomson, s. 112)

Den inledande äktenskapslyckan blir kort. Louise tycks ha förlorat sin anställning som modetecknerska och reser tillbaka till New York, först tillfälligt från februari 1916 fram till sommaren, men sedan definitivt i januari 1917. Ett drygt år senare kommer maken Gustaf att följa efter, för att om möjligt rädda sitt äktenskap.

Kanske dröjde han kvar i Chatou en längre tid, det är fullt möjligt, men på vilka adresser i Paris som Gustaf Hellström (och under hösten 1916 även Louise) bodde den återstående tiden i Frankrike, fram till början av 1918, är ännu inte belagt – med ett undantag:

10 juli 1917: 14 rue Halévy, Paris

Rue Halévy ligger nära Operan. Detta är än så länge Hellströms sista kända adress i Paris. Men hur länge bodde han där?

Februari 1918: Mot New York

Hellström hade velat åka hem till Sverige redan sommaren 1914, men pengabekymmer vållade förseningar och redan i augusti kom ju kriget. Då ville han inte längre åka hem.

I februari 1918 var det så dags för avfärd från Frankrike. Men då reste Hellström inte hem till Sverige utan över till Amerika, för att försöka rädda sitt äktenskap. Omständigheterna kring den dramatiska resan från Paris till New York skildras i sex *DN*-artiklar. I Gustaf Hellström-sällskapets bok *Kriget, Wilson och freden* (2018) har vi medtagit den första artikeln och de två sista.

I den första artikeln får vi följa med på tågresan från Paris ner mot en aldrig preciserad hamn vid kusten. De följande tre artiklarna handlar utförligt om den amerikanska uppladdningen inför kriget och har inte medtagits i vår bok. I den femte artikeln får vi följa Hellströms flera veckor långa väntan i den franska utskeppningshamnen, som redan tycks räknas som amerikanskt territorium och som rymmer det amerikanska samhällets påtagliga rasmotsatser, som Hellström tvingas förhålla sig till:

Två negrer ha släpat mina koffertar uppför den branta landgången. Jag har i utbyte mot mina egna papper fått en permissionssedel, som berättigar mig till att gå i land mellan 8 på morgonen och halv 10 på kvällen. Jag har fått mig anvisad en hytt, renskrubbad och nymålad. Med andra ord; jag är installerad på det transportfartyg på vilket jag skall göra resan över till – som ordern lyder – en hamn vid Förenta Staternas ostkust. När vi skola segla vet ingen, lika litet som hamnen vi är destinerade till. Den absolutaste hemlighet råder.

Även den franska utskeppningshamnen var hemlig. Hellström ger i artiklarna inga som helst antydningar, och när vi ställde samman vår bok var det fortfarande oklart för oss vilken hamn Hellström åkte från. Själv tänkte jag mig någon hamn vid Engelska kanalen, men jag har senare lite snopet funnit att namnet faktiskt nämns både i den sjätte Stellan Petreus-romanen (*Den gången*, s. 429) och i den sjunde och sista (*I morgon är en skälm*, s. 97).

Det visar sig att den nyetablerade och i Hellströms ögon storslagna amerikanska anläggningen låg i St. Nazaire, söder om Bretagnehalvön och därmed direkt vid Biscayabukten (se karta på sista sidan), vilket i sin tur drastiskt ökar dramatiken i en passus som denna i den sjätte artikeln: ”En signalmatros kommer från den trådlösa telegrafen med rapporten: – Aderton Ubåtar i Biscayabukten. [---]” (*DN* den 7 juli 1918 och även *Den gången*, s. 436.)

En jämförelse mellan slutavsnitten i *Den gången* och artiklarna i *Dagens Nyheter* visar att Hellström i romanen faktiskt har fört över relativt stora delar av texten nästan ordagrant. Det gäller centrala avsnitt från tågresan, konvojens avfärd samt Atlantpassagens inledande dygn (*Den gången*, s. 427–438). Reportagens skildringar från utskeppningshamnen i St. Nazaire, där Hellström tycks ha fått vänta två-tre veckor, kortas dock ned och återges mer i sammandrag. På så vis undviker Hellström bl.a. att återge en numera känslig passage som denna:

Jag går fram till den ”riktiga” skandinav. Han ser ut som skeppstimmermän göra mest: medelålders, med ett på samma gång bekymrat och hederligt utseende. Jag hälsar honom på så god danska en skåning kan prestera:

– God da’, hvorledes ha De det?

Hans ansikte uttrycker ingen förvåning:

– Tak, godt! Det er bare disse sadens niggerstevedores.²⁴ Det er ene sadens mennesker. Man maa reparera efter de dævler hela da’n. And de danser og synger og jigger da’ og nat. Men en neger maa synge og danse og jigge, ellers er han skidt. Believe me, a sad nigger is no damned good for nothing. Men reparere efter dem maa man sgu.

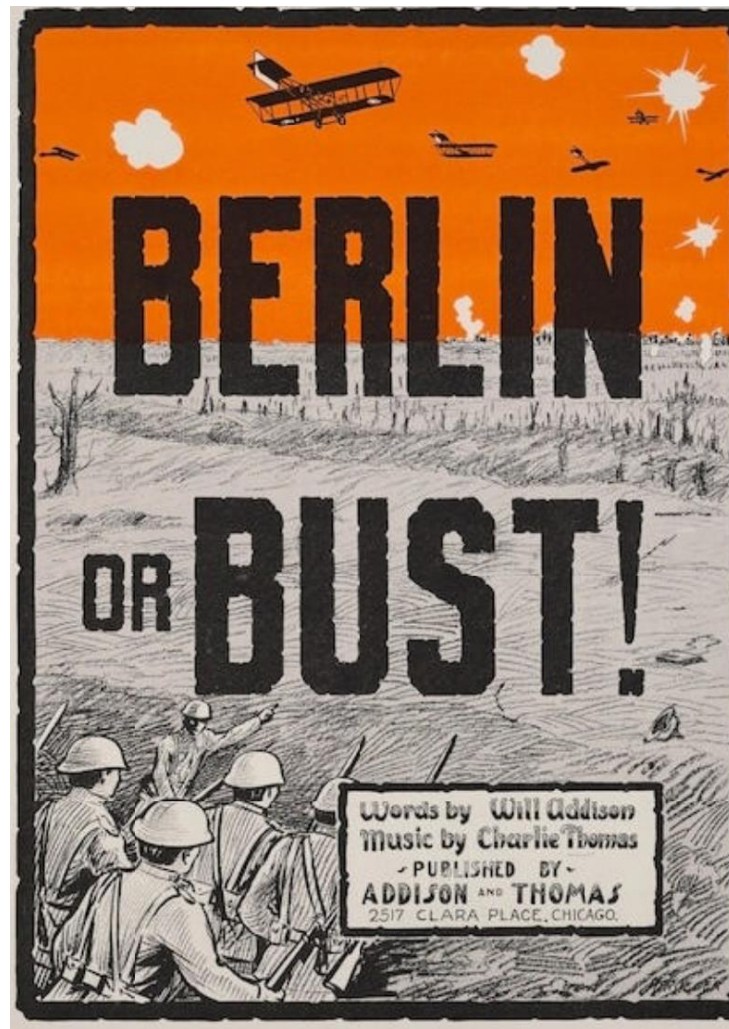
Denna värvningsaffisch riktade sig till hågade svarta stuvare.

²⁴ A stevedore – en stuveriarbetare.

Affischen ovan kan också illustrera följande passus i den femte artikeln:

Lokomotivdelar, ångpannor, järnvägsskenor, höbalar och hästspillning²⁵ svänga över ens huvud. Lyftkranar och ångvinschar dåna, kättingar slamra, negrer sjunga, skratta, svära och kalla varandra 'damned niggers' när någonting hakar upp sig. En grammofoon någonstans uppe på överbryggan skraller en ragtime.

Affischens käcka fras "Berlin or bust" hade hämtats från titeln på en populär nyskriven sång:

²⁵ Liksom alla andra arméer var den amerikanska beroende av hästar, som i likhet med soldaterna fraktades över Atlanten.

I romanen följer Hellström länge sina verkliga upplevelser nära, men plötsligt händer det oväntade. Den femte natten, när fartyget egentligen redan är ute ur ubåtszonen, blir det torpederat!

Den alltid eftertänksamme Petreus är alltför saktfärdig och när han äntligen kommer upp på däck har livbåtarna redan rott iväg. Av kaptenen uppmanas han att simma bort från fartyget ”så fort ni kan, så att ni inte sugs ner med fartyget, när det sjunker. Simma mot båtarna! De lägger bi, när de kommit ett stycke längre bort. Kvickt!” (*Den gången*, s. 441) Med tanke på att nästa roman skulle komma att dröja i hela åtta år, får man säga att boken slutar med en rejäl ”cliff hanger”:

Petreus klättrade över relingen och gled nerför skrovet mot de grå vattenmassorna i den grå skapelsegryningen, medan telegrafisten från radiohytten ännu några gånger sände en bön genom etern: Save Our Souls - - -

Den gången, s. 443

NEW GERMAN SUBMARINE WAR ZONE OF FEBRUARY 1, 1917

Vid tiden för Hellströms överfart rådde det oinskränkta tyska ubåtskriget inom de zoner som är streckade på kartan. St Nazaire har markerats med ett rött kryss.